

AZ EGÉSZSÉG TÁRSADALMI VÉDELME.

— Első közlemény. —

I.

A társadalom gépezete a tagjait képező egyének élet-szükségleteinek activ kölcsönösségére vmnkan alapítva, abból fejlődött, és az tartja fenn. Az ember és társadalmi kerete, melyben él, kölcsönösen egymásra szorulnak; életműködéseiknek, vágyaiknak és műveiknek szerves egymásba illeszkedése egészíti csak az ember életművét oly teljessé, a mint izolált, társadalmon kívüli életben lehetetlen volna. Az életérdekek ezen összeütközései és súrlódásai mellett is harmonicus társadalmi compositiójában az egyes ember mint egy erőmolecula, mint az általános emberi érdekczélok egy munkása szerepel. Ezen dynamikai felfogást téve magunkévá, a társadalmi életet egyéni erőkre szétbontva látjuk, melyek összeütközései és egyensúlyi állapotai, egyszóval kölcsönhatásai a társadalmi élet mozgalmait és institutióit hozzák létre.

Az erők kölcsönhatásában az irányok és a qualítások úgy-szólván csak mint a létrejövő küzdelem stratégiai rendezői szerepelnek, azonban a döntő factor mindég a találkozó erők nagysága. A betegségek különös társadalomtudományi fontos-ságot nyernek azáltal, hogy ily egyéni erőket lerontanak, vagy megbénítanak. A társadalom, melyben mindég a többség érzelmei uralkodnak, egoismusában nem osztja meg beteg tagjainak szenvedését és directe csak azon erők hiányát érzi, melyek a betegség által veszendőbe mentek. A betegségek által így okozott kár a társadalom szempontjából csak passiv defectus, azonban activ kárt is okozhatnak a betegségek az által, hogy mások egészségét is veszélyeztethetik, továbbá az által, hogy a betegség által tehetetlenné vált egyén nem csak egy munkahelyet hagy üresen, nem csak önmaga szenved, de saját előbb hordott terhét is egészséges társaira rakja. Ezen két szemponton kívül fontos a betegségek kihatása a népesedési mozgalomra is, a mennyiben egyrészt tőle függ a halálozás arányszáma,

másrészt átöröklés útján — *ceteris paribus* — a születendő életkorát is befolyásolja.

Eltételezve minden *sympatheticus*, vagy *altruisticus* szemponttól, mely a betegek *subjectiv* szenvedését az egészségesekkel is közölheti és csupán hideg társadalomtudományi *objectivitással* mérlegelve 3 pontba foglalhatjuk össze azon szempontokat, melyek a betegségeket *socialis* fontosságúvá teszik.

1. A betegség társadalmi erőket paralizál. (*Passiv kár.*)

2. Kárt okoz másoknak is, mert rájuk hárul a veszendőbe ment erő pótlása és mert a betegség rájuk is ragadhat, végül mert egyes betegségek a ragálytól eltekintve is közveszedelmesek. Részben ide tartozik az átörökítés veszedelme is. (Mindezeket együttvéve a betegség által okozott *activ* társadalmi károknak nevezhetjük.)

1. Fontos a betegség a népesedési mozgalomra gyakorolt befolyása által és pedig a jelenben, mint a halálozás előfutárja, a jövőben pedig mint átörökölhető és az életet megrövidítő, a *successorok* munkaképességét csökkentő tényező.

Vegyük először vizsgálat alá azon *passiv kár* szerepét, mely a beteg egyénben rejlő társadalmi erőatomok megbénulásából származik. Legfeltűnőbb, ha nem is legnagyobb ezen kár, ha az egyén meghal, ezért ezen esetből indulunk ki.

A társadalomra nézve minden egyén, mint munkaerő, bizonyos értéket képvisel, melyet saját érdekében megtartani igyekszik. Ezen igyekezet egyrészt a gyógyítási kényszerben nyer kifejezést, másrészt azon büntető intézkedésekben, melyek az egészség megfontolt, vagy hanyagságból beálló megkárosítását sújtják. A társadalom ezen *intentióját* fejezi ki, hogy szigorúbb büntető rendszabályokat alkalmaz, a mikor megfontolt cselekedet, vagy vigyázatlanság nemcsak egészségháborítást, hanem halált okoz. Ugyanezen irányzat sugallja a kötelező törvénybe nem öntött valláserkölcsei tanítást, mely bűnnek minősíti az öngyilkosságot. Látjuk azt is, hogy bizonyos külön *differentiált* társadalmi rendszerek, pl. a katonaság büntetéssel sújtja az öngyilkossági kísérleteket, sőt az öncsonkítást is.

Az egyénnek, mint társadalmi munkaerőnek ezen *direct* védelmén kívül még egy csoportját találjuk a *palliatív* intézkedéseknek, melyek kötelessé teszik a külső viszonyok olyan rendezését, mely a tudomány jelen állása szerint nemcsak *conserválja* az egészséget, hanem lehetőség szerint meg is gátolja a betegségek kitörését. A *hygiene* egészségvédelmi szabályait

vállvetve igyekeznek vallás, közoktatás és direct egészségügyi törvények vagy rendeletek az emberre kényszeríteni. Az egészségtan tanításainál még messzebbmenő, még radicalisabb providentiát mutatnak azon társadalmi irányzatok, melyek azon axiómából indulva ki, hogy a nyomor és a betegség ikertestvérek, a nyomor sanálásával igyekeznek a hygiene alapjait megteremteni. Ezen radicalis intézkedések közül legnagyobb sociologiai fontosságúak azok, melyek a gyermekvédelem keretében a gyermekek nyomorbajutását igyekeznek meggátolni. Társadalmilag fontossá válik ezen tendentia a törvénytelen gyermekek nagy száma miatt, kik többnyire az egyedül számbavehető, mert nemcsak ethikai, hanem physiologiai alapokon nyugvó emberi altruismusnak, a szülői szeretetnek körén kívül, vagy külső határaihoz közel foglalnak helyet. A törvénytelenekhez hasonló sors éri az árvákat is. Hogy ép úgy ezen messzemenő prophylaxis, melynek célja, hogy egészséges és hasznos munkaerőket adjon a társadalomnak, mint a tulajdonképeni hygiene, mely a kész munkaerőt védi a betegségek okozta csökkenéstől, hogy mindkettő mily fontos társadalmi szükség, azt legjobban mutatja, hogy ma már róluk majdnem mindenütt állami törvények gondoskodnak. Hazánkban, melynek törvényhozását mindeddig nagyjából közjogi kérdések és a holt értékek védelme kötötték le, az egyénben rejlő erőérték prophylaxisa inkább csak az önkéntes humanismusra hárult, míg legislaturánk ezen téren messze a nyugati államok mögött maradt. Örömmel constatálhatjuk, hogy jelenlegi kormányunk, melynek most is törvényhozási programjában van egy gyermekvédelmi törvény megalkotása, helyes érzéket mutat az emberben rejlő értékre nézve és pedig hinni szeretjük, hogy nemcsak militaristicus szempontból.

Még a nyomor mint betegségek talaj ellen irányuló prophylacticus intézkedéseknél is messzebbre nyúlik vissza — úgyannyira, hogy inkább az emberértéknek általában, mint a betegségek okozta károknak sociologiai fejtegetéséhez tartozik — azon törekvés, mely a házasság megkönnyítése és védelme, más részt a prostitutio üldözése révén oda hat, hogy az emberben rejlő fajfentartó, termékenyítő erő ne vesztegettesék el meddően, hanem biztosítékát képezze egy egészséges és népes jövő generációnak.

Az összes társadalmi szervezetek tömegcohaerentiájából folyik, hogy a mint bármely veszély ellen védelmi intézkedéseket tesz, ezek annál hatalmasabbak, minél nagyobb tömegek érde-

kéről, bajtól való mentesítéséről van szó. Mindég nagyon gyengék és úgyszólván csak a kedélyből fakadó humanizmusnak szülöttei azon intézkedések, melyek védelmezni, vagy segíteni akarják azon singularis egyént, aki betegség miatt szenved. Ha azonban ugyanazon egyén szenvedése nemcsak hordozóját sújtja, hanem félős, hogy a baj bárminő alakban tágabb körökbe árad, azonnal megmozdul a társadalom, mely az önkénytes humanizmus jól megtanult posáival siet a szenvedő segítségére, tulajdonképen azért, hogy olvadékony portékáját szárazra vigye. Be kell látnunk, hogy a társadalom érdeke a betegség gyógyítása — még akkor is, ha nem ragályozó vagy közveszedelmes betegségről van szó. Előbbi fejtegetéseinkből láttuk, hogy minél tágabb köröket fenyeget veszedelemmel az egyén betegsége, annál erőteljesebbnek kell lennie a társadalom védelmi reakciójának is. Valamely nem ragályozó és nem közveszedelmes betegség active csak közvetlen környezetére kárthozó, arra nézve is csak *oeconomicus* szempontból, mert először is elesik a beteggé lett egyén értéket képviselő munkájától, másodsor pedig megmenteni óhajtvá az illető egyénben fekvő munkaértéket, a betegség megszüntetésére törekszik, mely törekvés mint gyógyítás a szenvedett hiányon kívül még pozitív áldozatokba is kerül. Mielőtt azonban a tágabb köröket fenyegető betegségi veszedelmekre térnénk, rá kell mutatnunk, hogy az előbb illusztrált kár is túlterjed a közvetlen környezeten, a mit akkor veszünk jobban észre, ha nem egy ily betegségi eset izolált hatását, hanem számos hasonlóan tömeghatását teszszük vizsgálat tárgyává. Így pl. tapasztaljuk, hogy egészségtelen időjáráskor felszaporodnak a betegségek, melyek — feltéve, hogy nem *infectiosusak* — direkte csak közvetlen környezeteiket sújtják, ha azonban a nagy tömeg által sokszorosított távolhatásokat kutatjuk, úgy egész gyárat találunk, melyek üzemét a hiányzó munkaerők miatt össze kellett vonni, hivatalokat, melyek egy-egy osztálya kénytelen megszüntetni működését.

A társadalmi veszély sokkal nagyobb azon betegségeknel, a melyek ragályozók, ezek úgyszólván nem maradnak az egyénhez kötve, a kit megtámadtak, hanem önálló létűek és az egyes betegedek csak stációk, melyeken át a kárttevő ragály halad. Az előző, nem közveszedelmes betegségeknel könnyű volt. a társadalmi kárt megmérni; ezzel szemben a ragályozó bajok által okozott kár nem mérhető többé az izolált erővesztés és eröpótlás értékösszegével, hanem ahhoz még egy érték adandó

mely az előbbinek számban többé nem is mérlegelhető sokszorososa; hiszen minden új megbetegedés kiindulási pontjává lehet egy-egy újabb ragályozási gyűrűnek. A ragályok természetéből folyik, hogy minden betegedési eset nem csak egy új áldozat, hanem egy-egy újabb támadópont, melyen megvetve lábát, pusztító hatalma újszülött erővel harap bele a környezetben élő eddig érintetlenül friss emberanyagba.

Mielőtt a társadalom önvédelmi intézkedéseiről volna szó, melyeket a ragályok hatalmas és mérhetetlen veszedelme provocal, rá kell még térnünk azon betegségekre is, a melyek közveszedelmesek, habár nem ragályozó voltak miatt. Ezek az elmebetegségek. Hosszú és talán felesleges kitérés volna megmagyarázni azt, hogy az emberek létszükségeinek activ kölcsönösségében, tehát minden társadalmi szervezet alapföltételében az erőalkalmazás, az erőátvitel és az erőegyeztetés a szellemi élet medrében folyik, hogy azon hatalmas folyam, mely a társadalomnak, mint emberek tömegének életerejéből fakad, a szellem által irányított mederben viszi hullámain, erőforrását minden társadalmi cselekvésnek. Minden cselekvésre ösztönző szellemi extravagancia egy támadás a megszorított és szabályozott folyam partjai ellen, a mely hogy ha sikerült, úgy a társadalmi erők egy részének kitörését, pusztító áradását okozza. Készakarva beszéltünk szellemi extravaganciáról és nem betegségről. Az önvédelemre szorított társadalom nem diagnostisáló orvos, hanem rendőr, nem a motívumokat, hanem az eredményeket fontolja. Osztályozhat a tudomány; a dissocialis emberek egy részét odaadhatja a criminologusnak, másikat a psihiaternek; keletkezhetik még olyan vita a kétféle tudós között és ezen vitától függhet, áldozatuk fegyházba kerül-e vagy tébolydába, a tébolyda isoláló zárkájába, vagy a fegyház elmefigyelő osztályára, a társadalom szempontjából mégis csak az fontos, hogy azok a mesterséges falak, melyekkel a part egy-egy szakadását kifoltozta, elég erősek legyenek a társadalmi erők összetartására, azok a vadvizek pedig, melyek egy-egy áradásból maradtak, oly medenczékbe gyűjtessenek, a honnan többé vetést nem károsíthatnak. A criminologia és a psihiatria határpereinek érintése nélkül csak annyit kell e helyütt constatálnunk, hogy a társadalomra káros dissocialis cselekvések egyik rugója többek között az elmebetegség és hogy ezért az elmebeteg elleni védelem tárgyunkhoz tartozik. Oly tág határok között mozog és oly heterogen a társadalmi veszély, melylyel az elme-

betegnek fenyegetnek, hogy azt felsorolással kimeríteni lehetetlen, jóformán elég, ha azt mondjuk, hogy ezen veszély mindég egyéni erők dissocialis érvényesülésében áll: élő vagy holt értéket, életet vagy vagyont rombol, vagy pusztít el, legyen bár ezen érték az övé vagy a másé. Az önveszélyesség és a közveszélyesség fogalmai elég jók, hogy alattuk az elmebetegségből fakadó összes társadalmi károkat összefoglalhassuk.

Mielőtt a társadalom betegségvédelmi intézkedéseinek érdemleges tárgyalására térnék, még egy betegségi veszélyt kell tárgyalnom, mely kiválik osztályozásom kereteiből. A betegségből folyó veszedelmek feltüntetése nem történhetett a nélkül, hogy ne utaltam volna a védelem általános irányaira is. Ezen irányok között említettem a prophylaxist is és pedig oly messzemenőleg, hogy még a jövő generatiók providens védelmére is kiterjeszkedtem. A prophylacticus törekvések között érintettem a nyomor elleni küzdelmet is, mely indirecte szintén betegség elleni prophylaxis. Nagyobb súlyt azonban csak a gyermekek nyomor elleni védelmére fektettem, ennek indoka, hogy a nélkülözés más szerepet játszik a gyermeknél, mint a felnőttél. A felnőtt erejének teljében van és ezért a nélkülözés nem passiv szenvedésre, hanem inkább activ cselekvésre kényszeríti: eredménye ugyan lehet a társadalomra káros, de inkább az önvédelem dissocialis érvényesítése révén, mint betegség által. A nélkülöző gyermek a passiv szenvedés, a betegség áldozata, mert nincs ereje azon rendszer ellen törni, mely szegénységét okozta, vagy okozni látszik, másrészt a nélkülözés önmaga, minden hozzájáruló alkalmi ok nélkül is beteggé teszi, mert a természetes továbbfejlődés megakadása egy a betegséggel. Ezekből látjuk, hogy csak a gyermekeknél bír a nyomor elleni védelem prophylacticus értékkel. Ha azonban beható figyelemre méltatjuk a társadalom életét, úgy nem egy jelenségére bukkanunk, melyek hol egy törzsből növvő oldalhajtásai a gazdasági nyomornak, — hol inkább az erkölcsi nyomorból hajtanak, de legszívesebben az előbbivel együtt tenyésznek, — hol ismét a civilisatio bonyodalmas folyamatából, mint annak ugyan számottevő, de határozottan kórságos nyilvánulásai, mondhatjuk árnyoldalai, válnak ki, melyeknek közös vonásuk az önkéntes, habár céltudatlan egészségháborítás. Ezen jelzett káros irányzatok elsősorban csak önkéntes áldozataikra nézve önveszedelmesek, miután azonban a társadalmak institutioiba számos gyökereikkel mintegy belekapaszkodtak, azokkal egy jól-rosszul szervezett

egészet képeznek, ezért a belőlük folyó társadalmi károk sem tekinthetjük egyszerűen számos hasonló jelenség tömeghatásának, hanem veszedelmes társadalmi áramlatoknak, melyeknek állandó erőforrásukat képezik a társadalmi élet ephemer vagy állandó fogyatkozásai és melyek az innen kölcsönzött hatalmat agresszív érvényesítik kényszer, szokás, vagy suggestio alakjában. Ezen fejtegetésekből kiérezhetjük, hogy azon veszedelmes irányzatok, a melyekről jelenleg szó van, az egyén részéről tulajdonképpen gyógyítási kísérletek, vagy inkább kuruzslások oly bajok ellen, melyek miatt szenved, de melyekről nem ő tehet, hanem a társadalom. Önvédelmi törekvések ezek: czéljuk enyhíteni a nyomort, éhséget; csillapítani a fáradságot; pótolni a pihenést, szórakozást, házasságot; elszibbasztani a gondot és reménytelenséget; felkelteni a reményt — és a több, és a többi. Ezen önvédelmi törekvések motívumaiban nem találunk semmi nemtelent, hanem kivitelük — ha erről beszélhetünk — egy logical lapsusra van építve. Oly bajok elleni védelemről van szó, melyek miatt az egyén szenved ugyan, de a mely bajok nem ő benne, hanem a kívül fekvő viszonyokban rejlenek. Azonban az egyén még sem ezen külső viszonyokat akarja megváltoztatni, hanem önmagát, ezért önvédelme nem is gyógyítás, hanem kuruzslás, mely eleve hamis irányban indul. Az ily hamis védekezés eredménye soha sem lehet a külső viszonyok megjavítása, hanem a saját szervezet megrontása, vagyis betegség. Annyira ismertek ezen az egészségre káros társadalmi kinövésnek, hogy kimerítő felsorolásuk helyett elégnek tartom, ha csak a legfontosabbakat emelem ki, ezek az alcoholismus, az önfertőzés és a prostitutio. Mindhárom dolognak veszedelmessége a köztudatban van, habár azt enyhébbnek ítélik a valóságnál. Be kell azonban ismernünk, hogy az alcoholismusnak, az önfertőzésnek és a prostituálásnak csak egyéni veszedelmességét ítéli meg túlon-túl enyhén a közfelfogás, nem pedig ugyanezek társadalmi tömeghatását. Azt lehet mondani, hogy mindenki sokkal közelebb áll ezen három pusztító elemhez; érzik a hatalmas vonzerőt, mely legközvetlenebb környezetükből is magához ragadja a gyengébbeket, sőt sokan problematikus erejük túlbecsült tudatában kaczerkódnak a vésszel és talán — szinte öntudatlanul — már maguk is áldozatok, mások áldozatok voltak, de megmenekültek és szabadulásuk örömeinek vakságában elfelejtik a sebeket, melyeket a vész ejtett testükön vagy lelkükön, pedig megmaradtak forradásai: ily bírák egy ködgyűrűben állnak, melyen belül szemüket megvesztegetik a sub-

jectiv vonatkozások és csak a távoli tömeghatások felett ítélnének befolyásolatlanul. Láttuk mily kiapadhatlan erőforrásai a pusztító elemek ezen hármasszövetségének a társadalmi életközösség azon velejáráói, melyek a társadalom sok tagját vegetatív jólétükben támadják meg: a szegénység gondjaival és a vesztség gyászával sújtják, sőt még fajfentartó, családalapító ösztöneit is bilincsekbe verik. Mégis azt látjuk, hogy az alcoholismus, önfertőzés és prostitutio háromegy folyama csupán eredetét köszöni az egyén társadalmi szenvedéseinek, hogy később mintha szembeszállana az esés törvényeivel, hegy ellen folyik és azon társadalmi magaslatokon is pusztít, a hol nélkülözésekről már csak ethikai szempontból lehet szó. Habár forrásai a nélkülözések mélységeiben fakadnak, és erejét is főképp onnan meríti — még egy más tényezőt is kell találnunk, mely ezen hármasszövetség víz-tömegét a magaslatokra felhajtja, mely ezen pusztító elemeket szinte ragályszerűekké teszi. Nézzük pl. az alcoholismust. Az alcohol napjainkban a közfogyasztás cikkének tekinthető, termelése pedig a közgazdaság egy fontos és nélkülözhetlen része. Habár az elmélet küzd ezen, mondhatnók gazdasági alcoholismus ellen, katonái, a temperenclerek mindedig alig értek el valahol számbavehető eredményeket, mert nem tudták erejüket gazdasági téren érvényesíteni. Gazdasági fegyverek helyett csak a szó ethikai erejével küzdtek, nem is igazán a gazdasági — mondhatnók termelési, közfogyasztási — alcoholismus ellen, ezért valójában csak az egyes embert védték a fönnálló és megdönthetetlen alcoholismus rá nézve ártalmas túlkapásai ellen. Habár az alcohol üldözői, mint abstinentsek, csekély számuk arányában a gazdasági alcoholismus mérlegét is befolyásolják, direct működésük mégis nem több, csupán a szó egyenes értelmében »temperencler«, a mennyiben nem képesek, és nem is vállalkozhatnak a gazdasági alcoholismus megszüntetésére, csupán ezen meglévő baj egészségi és morális pusztításának mérsékelésére. Az alcohol a közfogyasztásban mint oly eszköz szerepel, melynek használata élvezetet okoz, és más nélkülözött élvezeteket pótol, vagyis élvezeti cikk. Ha tekintetbe vesszük, hogy az emberek a társadalmi jólét bármely fokán szeretik és keresik az élvezeteket és azok hiányában nélkülözést éreznek, úgy meg fogjuk érteni, hogy ha az élvezetvágy és élvezethiány átlaga bárminő csekély is — egy oly könnyen hozzáférhető élvezet surrogatum, mint az alcohol, csakhamar általános consumczikké válik. Ha most ezen úgyszólván minden embernél megvetett alapokhoz hozzávesszük egyes

emberek nagyobb nélkülözéseit, melyek egyéb híján nagyobb élvezetvágyat és nagyobb élvezetpótlást követelnek, úgy feltárul előttünk az alcoholismus teljes képe: egy tavat látunk, melynek a mélységben gazdag forrásai vannak, de mely felületesen, az egész földfelület talajvizeiből is táplálkozik, olyannyira, hogy kilép medenczéjéből és mint társadalmi járvány árad szét, újabb forrásokból növekedve mindenütt, a hol magasabb a talajvíz — az általános nélkülözés — vízállása.

Mindeddig csak azt érthettük meg, hogy az alcoholismus egyéni rugói: a természetes élvezetvágy és az élvezetekben való nélkülözés sokkal általánosabbak, mintsem gondolni lehetne: hogy bár egyenes arányban nőnek a gazdasági nélkülözéssel, de megtalálhatók a legnagyobb gazdasági jóllét mellett is. Mindebből azonban csak az alcoholismus nagy arányait, de nem ragályszerű terjedését érthetjük meg. Eddigi fejtegetéseink alapján az alcoholismus úgy tűnik fel előttünk, mint valamely nem ragályos miasmaticus betegség, midőn pl. egy mocsár kigőzölgése sok embert dönt mocsárlázba, a nélkül, hogy egy ember mocsárlázát olyan valaki is megkaphatná, a ki ugyanazon atmospherát nem szívta be. Az alcoholismus azonban ugy jelentkezik, mint valamely miasmaticus, de egyúttal constagiosus betegség, pl. mint a typhus, melyet nagyobb rész azok kapják, a kik a fertőzött talajvizet élvezték, de ezenkívül olyanok, is, kik azon vízből nem ittak, hanem egy typhusbeteg által lettek directe inficiálva.

Ennek megértéséhez vissza kell térnünk az alcoholnak, mint élvezeti szernek vizsgálatára. Az ember élvezetszükségletét normális körülmények között teljesen kielégítik a tápfelvétellel, pihenéssel, játszással, szerelemmel járó gyönyörök. A társas együttélés a természetes exigentiákat annyira megváltoztatja, hogy sokszor nem érhető el a vágy természetes kielégítése és így surrogatumok válnak szükségessé. Mindenki látja ezen élvezet surrogatumok alkalmazását és csakhamar azt is látja, hogy míg az élvezetvágy természetes kielégítése a közömbös megelégedettség érzését kelti, addig a surrogatumok túlfedezik a szükségletet és a túlelégültség mámorosán kellemes hatását keltik. Két éhező közül az egyik jóllakik, a másik felönt a garatra: az előbbi szenvedését a jóllakottság közömbös érzése váltja fel és ez a példa nem magával ragadó; a másik nem csak az éhség kínjától szabadult, ittas vidámsága szinte kiárad belőle, valódi ostentatio, mely a követendő példa erejével hat. Nem csak az alcoholnál, de minden mesterséges élvezeti módnál egyaránt találjuk az élvezetszükséglet ezen mámorokeltő túlfedezését, mely

tapasztalat vagy suggestio, mondhatjuk ragályozó erővel bír, olyannyira, hogy csakhamar a kellemes mámor önczéllá válik és már a közömbös hangulat is nélkülözésnek tekintetik, hiszen bárki tudja és látja, hogy mások fájdalmaikat is mámorba fullasztják; mennyivel könnyebb tehát a kívánatos mámor elérése, ha nem kell előbb ily fájdalmat paralyzálni, elzsibbasztani. Ezen tényezőknél fogva válhatik minden mesterséges élvezet valószínű morális járvánnyá.

Sokban hasonló viszonyokat találunk a másik két társadalmi ragálynál, az onaniánál és prostitutionál. Csak annyiban különböznek az alcoholismustól, hogy itt egy physiologiai hajtóerő, nem pedig mesterséges eszköz az élvezet forrása, miért is itt nem annyira külső, mint inkább belső fogyasztásról lehet szó. Ezen különbség magyarázza egyúttal azt is, hogy itt nem találjuk úgy, mint az alcoholismusnál, a társadalmi járvány közgazdasági termelésen és fogyasztáson alapuló társfolyamatát. Azt mondhatjuk, hogy itt a külső gazdasági productiot a belső helyettesíti, azon erőmegetakarítás, melynek physiologiai rendeltetése a fajfentartás. A fajfentartó erő meddő eltékozlása azonban nem csak az egészséget veszélyezteti; a népesedési mozgalomra gyakorolt befolyása még nagyobb sociologiai fontosságú.

Mindkét módja az erőtékozlásnak elsősorban akkor válik az egészségre károsná, mikor a fajfentartó erő eltérítve physiologiai rendeltetésétől élvezeti fogyasztás tárgyává lesz és pedig a vele járó mértéktelenség miatt. Tudjuk ugyanis, hogy de norma a szervezet megtakarított erőfeleslege fordítatik fajfentartásra, míg az élvezeti fogyasztásnak nincsenek oeconomicus határai, nem csak az erőfelesleget emészti meg, hanem azon forgó tőkét is, mely az életműködések zavartalan teljesítésére szükséges. Általánosan ösmert ezenkívül a prostitutio veszedelmessége, mint ragályterjesztő tényező.

Ha most mindkét utóbbi baj forrásait és elterjedésüket vizsgáljuk, úgy nagyjában az alcoholismuséval azonos viszonyokat találunk. Itt is az élvezetvágy és élvezetpótlás az egyik oldalon, a másikon pedig a társadalmi viszonyok által előkészített talaj és mint a két factor eredménye: társadalmi ragály. Míg azonban az alcoholismus ragálya mesterséges, az utóbbi kettő természetes; nem kell a belső indokhoz mesterséges alkalom és talán épen ez okozza, hogy terjesztésének nem oly fontos factora a társadalmi nélkülözés kényszere, mert ezt megelőzi a sokkal gyorsabban terjedő társadalmi suggestio, mely mindenütt könnyen fejleszthető csirát talál a fajfentartó ösztönben.

(Folytatása a jövő számban.)

Dr. Hajós Lajos.

A SZOCZIALIZMUS ÉS A MAGÁNTULAJDON.

— Második közlemény. —

Az agrárszocializmus és a tulajdon.

A földtulajdon vizsgálatánál bonczolás alá kell venni a földjáraadék elméletét.

A földjáraadék törvényét, melyet Stuart Mill a nemzetgazdaságtan »pons asinorum«-jának nevezett, Ricardo-féle földjáraadék törvénynek is szokás nevezni. Kétségtelen azonban, hogy nem Ricardo volt az első, a ki ezt az elméletet felállította. Azonban ő volt az első, a ki ezt a tant világosan formulázta és érvényre emelte.

A járaadék törvényét legelőször dr. James Anderson állapította meg egyik röpiratában, mely Edinburghban 1777-ben jelent meg. Ricardoval pedig egyidejűleg úgy Malthus mint Edward West is felismerte ezt a törvényt.

A földjáraadék törvényét így szövegezhettük:

földjáraadék alatt értjük azt a különbözetet, melylyel egy bizonyos föld hozadéka felülmúlja azt a hozadékot, melyet a legkevésbé produktív, de még művelés alá vont földtől hasonló eszközök alkalmazásával nyerünk.

Vegyünk föl egy teljesen lakatlan vidéket. Ha már most erre a vidékre települők jönnek, azok a legjobb minőségű földeket fogják lefoglalni és ezeket veszik művelés alá. A föld hozadéka ekkor csak két részre oszlik: munkabérre és tőkekamatra. Vagyis a termelés egész eredményén a munka és a tőke osztozkodnak.

Midőn azonban a lakosság annyira szaporodik, hogy az összes szükséglet kielégítésére nem elegendők azok a javak, melyeket az első rendű földeken termelnek, akkor a szabad verseny, a kereset és kínálat törvényeinek következtében, ezeknek a javaknak ára annyira felszáll, hogy azoknak a másodrendű földeken való termelése is lehetővé válik.

Tegyük fel például, hogy bizonyos első minőségű földön

bizonyos tőke és munka segítségével elért eredmény 20; azonban művelés alá kell vonni a másodrendű földeket is, melyek azonban épen ilyen munka és tőke alkalmazása mellett csak 15-öt termelnek. Tekintve már most, hogy a munka és tőke díja 15-nél nagyobb nem lehet, mert különben a másodrendű föld művelhető nem lenne, akkor az elsőrendű földnél a munkabér és kamat levonása után a föld hozadékából marad még: 5; ez az 5 képezi a föld járadékát.

A termelés eredménye tehát megoszlik a föld, tőke és munka között mint földjáradék, kamat és munkabér. Vagyis algebrailag

$$T = F + M + K \quad \text{és tehát} \\ T - F = M + K.$$

Ezt az utóbbi képletet szavakba úgy foglalhatjuk: a földjáradék meghatározza a munkabér és a kamat nagyságát, mert a tőke és a munka csak azon osztozkodhatik, a mit a földjáradék a termelés eredményéből még meghagy.

Miután pedig Ricardo szerint a népesség emelkedésével és az anyagi haladással a földjáradék mindig emelkedő irányzatot mutat, ebből az következik, hogy a munkabér mindig súlyedőben van a kamattal együtt.

Midőn azonban a munkabér és a kamat súlyedéséről beszélünk, nem annyira tényleges, számszerű, mint inkább aránylagos, viszonylagos súlyedést értünk. Ez a csökkenés arra az arányra vonatkozik, a melyben a munka és a tőke egyfelől, a föld s illetve a természet másfelől a termelvényen osztozkodnak. Az tehát, hogy a tőke és munka mindig kisebb és kisebb részét kapja a termelés eredményének, még távolról sem zárja ki azt, hogy a munkabér és kamat ezen viszonylagos esés daczára számszerű emelkedést mutasson.

Ennek a tételnek megvilágítására szolgáljon a következő példa: midőn csak elsőrendű földeket műveltek, akkor a munkabér és a kamat az egész termelvény értékével egyenlő volt. Feltéve, hogy ma a földjáradék a termelés eredményének felét foglalja le, akkor a munkabér és kamat czímén a munka és tőke 50%-kal kevesebbet kap az egész termelésből; de azért lehetséges, hogy ennek a hányadnak az értéke sokkal nagyobb ma, mint akkor az egészé volt.

A míg tehát a földjáradék emelkedése relatív és abszolút is egyúttal, addig a munkabér és kamat relatíve csökkenhet és

absolute emelkedhetik. Nincs azonban kizárva, hogy a csökkenés ez utóbbiaknál relatív is és abszolút is lehet.

A földjádék emelkedését, mint említettük, úgy a népesség gyarapodása, mint az ipari haladás is előmozdítja.

A népesség gyarapodása a munkaerő produktivitását emeli. Ugyanazon a területen, ugyanannyi munkaerő alkalmazásával akkor, midőn a népesség sűrűbb, sokkal nagyobb eredményt lehet elérni, mint ritkább lakosságnál. A kooperáció erejét és általában azt, hogy 100 ember többet végezhet egy napon, mint egy ember száz napon át, igen szépen ismeri fel *George* és azt a következő példával világítja meg: »a telpítvényes és családja egy olyan földterületen, a mely a legközelebbi telepítvénytől 100 mértföldnyire van, épen annyi búzát termelhet, mintha birtokuk egy népes vidék központján lenne. Azonban a népes vidéken ugyanazon munkával kevésbé termékeny talajon, vagy egy épen olyan termékeny talajon, melyért azonban magas bért fizet, épen akkora jövedelmet szerezhetne, mint most szerez. Nem termelhetne ugyan épen annyi métermázsa gabonát, mint a távolfekvő birtokon, de ezzel a kevesebb gabonával épen úgy megszerezhetné mindazon árukat és szolgáltatásokat, melyek a munka tulajdonképeni célját képezik, — mint előbb.«

Miután pedig én nemcsak azt termelem, a mit munkámmal közvetlenül előhozok, hanem azt is, a mit a munkám eredményén szerezhetek; ennél fogva a munkaerő produktivitása emelkedik akkor, ha ugyanannyi munkaerő kifejtése végeredményben több áru és szolgálat megszerzését teszi most lehetővé» mint tette előbb.

Az a körülmény, hogy a munka hatályosabbá vált, ismét lehetővé teszi azt, hogy kevésbé termékeny földek vétessenek művelés alá; mert a termelés eredménye még ezeken is fedezi a munkabért és a kamatot.

Kiváló fontosságú kérdés az, vajjon minő az arány a népesség gyarapodása és a munkaerő hatályosabbá válása között.

Ha nagyobb mérvben emelkedik a munka hatálya, mint a milyen arányban a fokozott kereslet a kevésbé termékeny talajnak is művelés alá vevését parancsolja, akkor — bár aránylagosan sülyedni is fog a munkabér — nem fog quantitative is.

Tegyük föl, hogy eddig mindazon földek állottak művelés alatt, melyeknek termése legalább 30 volt. A népesség szapo-

rodása következtében azonban az olyan földeket is művelés alá kell venni, a melyek produktivitása 20. Természetes már most, hogy míg eddig a kamat, munkabér 30-at tett ki, ezután az csak 20 lesz és a 30-at hozó földeknél 10 a földjáradékra esik. Ha azonban ezen népességyarapodás következtében, a munka termelőképessége, illetőleg hatályossága annyira növekedett, hogy a 20-as föld jövedelme több, mint előbb a 30-asé volt, akkor, daczára annak, hogy relatíve csökkent a munkabér és a kamat, mert például a 30-as földnél az egész helyett be kell érnie a termelvénnyel $\frac{2}{3}$ -ával, mégis emelkedett quantitative, mert hiszen ennek a $\frac{2}{3}$ -nak értéke ma sokkal nagyobb, mint akkor az egészé volt.

Ha pedig egyforma mértékben lesz hatályossá a munka és túlul a kereslet a kevésbbé produktív föld felé, akkor a munkabér és kamat relatív sülyedése quantitativ stagnálásuk mellett történik meg.

A munkabér és tőkekamat quantitativ esése pedig csak akkor fog beállni, ha a munkaerő hatályosabbá válása nem áll be oly arányban, a milyenben a kereslet, mely fokozatos emelkedésével a termelést a kevésbbé produktív földek felé szorítja.

Az ipari haladás eredményeiben hasonló okozatot hoz létre, mint a népesség szaporodása. Az ipari haladás a munkát is és a tőkét is hatályosabbá teszi.

Ennek közvetlen következménye az, hogy sok tőke és munka szabaddá lesz és új alkalmazást keres; mert immár kevesebb tőkével és kevesebb munkával ugyanazon eredményt lehet elérni.

A tőke és munka kínálata tehát gyarapodik; de hasonló módon gyarapodik a kereslet is, mert minden ipari haladással kapcsolatban minden újabb és újabb kielégítetlen igények támadnak.

Miután pedig a munka és a tőke legalább is oly jövedelem mellett kaphat alkalmazást a kevésbbé productiv talajon, mint előbb kapott a produktívon, ennél fogva eredményképen ugyanaz áll elő, mint az előbbi esetben, hogy tudniillik a földjáradék quantitative és relatíve folyton emelkedik.

Miután a három termelési tényező: a föld, a munka és a tőke összehatása hozza létre a termelvénnyt, mely azután e között a három tényező között megoszlik; — a matematika örök igazságai szerint kétségtelen, hogy, ha a munkabér és a

tőkeamat egyidejűleg relatíve és quantitative alacsony, akkor ennek oka kétségtelenül a földjáradék magassága. Mert a földjáradék egyfelől és a munkabér meg tőkeamat másfelől olyan mint a mérlegnek két karja: ha a járadék fölszáll, akkor a kamat és a munkabér leszállanak; midőn pedig a földjáradék süllyed, emelkedik a kamat és a munkabér.

Föltéve tehát, hogy az összes termelés olyan nagymérvű, hogy abból a kellő kényelmes megélhetéshez elég jut mindenkinek; föltéve, hogy a munkabér és kamat egyformán süllyed és együtt emelkedik — akkor a nyomorért, mely ott van, a haladó, gyarapodó társadalom közepette, csakis a földjáradékot lehet felelőssé tenni.

A termelés a maga egészében a földön nyugszik, mert a természet, a föld terem, az ember csak átalakít.

Az ipar és kereskedelem nem egyéb, mint a föld termékeinek átalakítása és szállítása.

Minden munka, minden termelés végső eredménye és célja a föld által adott javak megszerzése. És ezért a földjáradék emelkedése mély nyomokat hagy a kamat és munkabér tekintetében még a földtől legfüggetlenebbnek látszó iparágaknál is.

Már a brahminok is úgy szóltak: »A kié a föld, azé a gyümölcse. A fehér napernyők és a gögtől megőrült elefántok, ezek mind a földfelosztásnak eredményei.«

A föld feletti magántulajdon pedig, az által, hogy a földjáradékot egyesek részére biztosítja, minden egyenlőtlenségnek forrása.

Ezen az alapon okoskodnak azok, kik a létező káros állapotok okát vagy tisztán, vagy főleg a földmagántulajdon intézményében találják.

A szocializmusnak ezt az irányát, vagy helyesebben irányait, agrárszocializmus neve alatt lehet összefoglalni.

Az agrárszocializmus egyes árnyalatai azonban eltérhetnek egymástól abban, hogy más-más módokat ajánlanak a föld feletti magántulajdon hátrányainak megszüntetésére.

A földjáradék következtében előállott egyenlőtlenségek megszüntetésére ajánlott egyik mód a földfeletti magántulajdon teljes megszüntetése és a föld közös tulajdonná való tétele. A föld, mely a falu, vagy az állam tulajdona lenne, időnként használat végett felosztandó az egyesek között.

Azok, kik ezt a nézetet vallják, nem a fejlődés útján akarnak előrehaladni, hanem ellenkezőleg vissza akarnak állítani

egy régi intézményt, mely szerintük minden bajt orvosolna, mely intézmény pedig épen azért, hogy elmúlt, beigazolta azt, hogy nem életképes.

Ennek az indítványnak helytelensége nagyon könnyen kimutatható. Az ajánlott intézmény helytelen, mert megszünteti a magántulajdon összes előnyeit, de nem szünteti meg azokat a hátrányokat, melyeket a földmagántulajdonnak felróvnak.

a) A földfelosztás lehetetlenné teszi az intenzív gazdálkodást. Az ember egoizmusa altruizmussá csak kis körön belül válik.

— az emberkebel
Korlátot kíván, fél a végtelentől,
Belterjében vesz, hogyha szétterül.

(Madách.)

Akár a faluközösség, akár az állam az egyedüli tulajdonos — ezeknek köre olyan nagy, hogy azokat a szeretet átmelegíteni nem képes. Igen ritka dolog az, hogy valaki anyagi áldozatokat hozzon a közért akkor, mikor ez az anyagi áldozat nem eszköz, hanem cél.

Szóval, akár rövid, akár hosszú időre osztatnak ki a földek, az új földosztás időpontjától visszafelé számítva, bizonyos időközön belül a beruházások el fognak maradni.

Ha a földosztás öt évenként történik meg, akkor nem fog senki gyümölcsfákat ültetni, melyek csak 20 év múlva hoznak gyümölcsöt, költséges talajjavítások, mesterséges öntözés vagy lecsapolások, melyek csak évek múltával hozzák meg a kiadást, nem eszközölhetők.

Ugyanez áll be akkor is az utolsó öt évben, ha a felosztási időtartam jóval nagyobb.

A bérleti vagyis földosztási időszak utolsó éveiben általános lesz a rablógazdaság, mivel mindenki úgyis tudja, hogy földjét más kapja. Ennek folyománya pedig az, hogy az új kiosztásnál mindenki kiszípolozott éhes földet kap, melybe 2—3 évig befektetéseket kell eszközölni, hogy ismét jó karba jöjjön. De valóban intenzívvé a gazdálkodás sohasem válhatik.

b) A földfelosztás lehetlenné teszi a haladást.

A föld extenzív művelése okvetlenül magával hozza azt, hogy az ipar nagyobb fejlődése helyet nem foglalhat. A munkafelosztás előnyeiben senki nem részesül. Mindenki maga fogja mindazokat a javakat előállítani, melyek életfentartásához szükségesek. Hogy a földfelosztás a haladást lehetlenné teszi, azt

bizonyítja az a körülmény is, hogy a föld ilyen közössége csak primitív viszonyok között állott fenn és a haladás szükségessége folytán helyet engedett a magántulajdonnak. És ott is, a hol ennek az intézménynek maradványai még ma is föllelhetők, mint a svájci allmendeknél, az orosz mirnél, a javai dessánál, ott is tisztán látható egyfelől a hátramaradottság, másfelől az az irányzat, mely a magántulajdonnak behozatalát óhajtja.

c) A földfelosztás nem teremt egyenlőséget.

A földnek felosztása egyenlőséget két okból nem teremthet:

Először: Tegyük fel, hogy a felosztási időtartam X év. Ez alatt az X év alatt egyesek abba a korba lépnek, melyben a földre igényük támad. Azonban minden föld ki van osztva, tehát kénytelenek bevárni a következő osztozkodás idejét. Ez a körülmény pedig annál nagyobb egyenlőtlenséget okoz, mennél nagyobb időtartamot képvisel az X. A föld produktív művelhetése világos ellentétbe került tehát az egyenlőség követelményével, mert míg amaz hosszú, ez rövid osztozkodási időszakokat kivan.

Másodsor: Tények igazolják, hogy a földnek teljesen egyenlő kiosztása lehetetlen. Vegyük például az orosz mirt. Ott nem kap mindenki egyformán földet, de mindenki vagyoni állásához mérten. A tőke magántulajdonban van. Ha tehát valakinek tőkéje nincsen, ha sem lovakkal, sem tehenekkel nem rendelkezik, hanem csak két kezével képes megmunkálni a földet, akkor a köz érdeke is azt kívánja, hogy csak annyi földet kapjon, a mennyit megművelni képes. Ez pedig sokkal kisebb területű föld lesz, mint az, a melyet 2 lóval, vagy 6 ökörrel volna képes megművelni. A köznek ugyanis legfőbb érdeke az, hogy a faluközösség tulajdonát képező földeken mennél több termeltessék.

Miután pedig a föld magántulajdon lenni megszűnt, lényegesen megnehezül a kölcsönvétel is; mert a biztosság nincsen meg. Ezért ilyen viszonyok közepette mindenütt felüti fejét az uzsora. Az orosz mirben az uzsorást »mirojed«-nek nevezik, vagyis olyanak, a ki a mirt megeszi.

Ott a hol uzsorás van és pedig olyan, ki a mirt megeszi, ott teljes egyenlőségről szó nem lehet. Ott megvan a gazdagság és megvan a nyomor.

Egy másik módszer a földmagántulajdon káros hatásainak megszüntetésére az, melyet a »föld államosítása« elnevezés alatt ismerünk. (Verstaatlichung von Grund und Boden.)

Ez az irány lényegesen különbözik az előbb említetemtől, mert míg amaz egy primitív, de szerinte boldogító állapot visszaállítását követeli, addig ez alkalmazkodik a haladáshoz és csupán azt akarja, hogy a földjáradékot ne az egyes, de az állam kapja.

Még abban az esetben is, ha a czélt azáltal akarják az államosítás hívei elérni, hogy minden földet az állam tulajdonává tesznek, még akkor is különbség van a két irány között, mert ezen esetben szó sincsen a közös föld kiosztásáról, hanem időleges vagy örökbérlet útján fog mindenki, a ki akar, földhöz juthatni.

Vizsgáljuk mindenekelőtt a jogkérdést. Van-e joga az államnak a földtulajdont lefoglalni?

Ennél a kérdésnél meg kell azonban különböztetni az európai irányt az amerikaiétól. Az európai írók, mint John Stuart Mill és Alfréd Russel Wallace, a földtulajdonosok kisajátítását ajánlják és azoknak kárpótlását óhajtják.

Ezekkel szemben a jog kifogást alig emelhet, mert hiszen minden művelt nemzet tételes törvényei is elismerik, hogy valódi közérdekek esetén teljes kárpótlás mellett van helye a kisajátításnak.

Ha azonban a jog szempontjából nem is emelhetünk kifogást, annál inkább tehetjük ezt pénzügyi szempontokból.

Mindenekelőtt fel kell tennünk azt, hogy a földjáradék folytonosan emelkedik, mert csakis a kisajátítás időpontjától keletkező többlet esnék a köz javára. Az eddigi földjáradék nemcsak hogy el nem töröltetnék, hanem épen ellenkezőleg fikcionáltatnék. A földtulajdonost vagy tőkében kellene kifizetni, vagy járadékkal kellene kártalanítani.

A mellett tehát, hogy az állam bonyolult pénzügyi műveletekbe volna kénytelen bocsátkozni, a gyógyszer nagyon is palliatív lenne. És ha az állam a megváltást csak kissé kedvezőtlen időben eszközli és a földjáradék emelkedés helyett csak valamivel is sülyed, akkor oly tetemes veszteséget fog szenvedni az állam, hogy az menthetetlenül a pénzügyi romlásba viszi.

Az amerikai írók, élükön Henri George-val, perhorreszkálnak minden kártérítést. George abból indul ki, hogy a föld tulajdona az összeséget illeti. Az egyes csak bitorló; neki tehát kártérítés nem jár. Ha — úgymond — X megvesz becsülettel szerzett pénzen Y-tól egy darab földet, melyről utóbb kiderül, hogy azt Y bitorolta és hogy jogos tulajdonosa Z volt és ha Z pört

indít, akkor *X* bizony minden kárpótlásra való igény nélkül kénytelen kiadni a földet.

Ez az argumentálás azonban kissé sántít, mert minden tételes jog ismeri az elévülés intézményeit is; és bizony az összeséget bármely civilizált állam bírósága elutasítaná keresetével.

Nézetünk szerint azonban alapjában céltévesztett dolog az, midőn egy ilyen gyökeres újítás jogosságát vagy jogtalanságát ilyen utón akarjuk megállapítani: Az összes jogintézmények nem egyebek, mint emanációi ama nagy törvénynek: *salus hominum suprema lex esto!* Az emberiség boldogsága a legfőbb törvény. Ha tehát a föld feletti magántulajdonnak államosítás útján való megszüntetése képes kiirtani minden nyomort és meg képes alkotni az ezeréves boldog országot, ha létesíteni tudja az aranykorszakot, melyről a költők daloltak; akkor meg kell szüntetni minden kárpótlás nélkül a föld magántulajdonát.

Akkor az jogos és igazságos !

De vajjon képes-e? Ez a kérdések kérdése!

Ennek a kérdésnek bebizonyítására vállalkozott Henry George hatalmas, munkájában, melynek címe: »*Progres and Poverty*«. Ez a mű óriási feltűnést keltet és Amerikában valamint Angliában több ezer példányban forog közkézben.

Henry George némi tekintetben eltér ugyan a föld-államosítás többi hívétől, a mennyiben ő nem a földet, hanem csak magát a földjáradékot hasznosítja. Ez azonban nem egyéb, mint egy és ugyanazon eazsu-ének két különböző módon való gyakorlati megvalósítása.

George elméletének kiindulási pontjaul ugyanazokat az elveket fogadja el mint Locke. Locke egy helyütt azt mondja: »világos mindenképen, hogy isten, mint Dávid király a zsoltárokban mondja, a földet az emberek gyermekeinek adta; azaz az emberiségnek közös tulajdonul.« Locke kifejti azután, hogy az embernek tulajdonjoga van önmagára, vagyis munkájára és annak eredményére. Senki másnak nincs reá vonatkozóan joga. Ebből következik, hogy ha az ember a természet adományaiba munkát fektet, azoknak saját lényéből juttat, akkor az által azokat tulajdonává is teszi.

A kiinduló pont a két írónál ugyanaz. Locke és George megegyeznek abban, hogy a föld lényegileg közös jellegű, és abban, hogy a tulajdonjog alapja a munka. De míg Locke ezekből az előzményekből a föld magántulajdonának igazolásához jut, addig George azt a legnagyobb mérvben helyteleníti.

George, mint már említettük, a föld magántulajdonának kárpótlás nélkül való megszüntetése tekintetében aggályokat épen nem táplál. Nem pedig azért, mert a föld feletti magántulajdont jogtalanoknak tartja.

Érdekes lesz e helyütt felemlíteni, hogy azért még sem lehet George-ról azt mondani, hogy ő képviseli ebben a tekintetben a legradikálisabb álláspontot, mert ezt a dicsőséget a skót »Land restoration league« foglalja le. melynek egyik felhívásában az a nézet olvasható, hogy tulajdonképen a jelenlegi földtulajdonosok tartoznának még kártérítést adni azoknak, a kik oly sokáig »igazságtalanul ki voltak tagadva a közös örökségből.«

Azonban George még sem ajánlja a földtulajdon elkobozását, hanem oda konkludál, a hová a fiziokraták jutottak az egyetlen adónemről szóló tanukban: kívánja a földadónak, mint egyetlen adónemnek behozatalt.

George álláspontja röviden abban foglalható össze: az állam adó fejében elveszi az egész földjádékot. Ez által megszűnik az az igazságtalan jövedelmi forrás, mely az egyenlőtlenségek legfőbb oka. De egyúttal minden más adó fölöslegessé lesz. A termelés megszabadul lenyűgző békóitól és óriási fejlődésnek indul. Ezt még elősegíti az, hogy az államnak gépezete egyszerűbb lesz és sokan produktív munkának szentelhetik magukat, kik eddig talán adóhivatalnokok voltak.

George, épen úgy, mint a fiziokraták, sarok-tételnek tartja, azt, hogy az egész termelési folyamat hatalmas gúla, mely végeredményben alapjával a földön nyugszik.

George egy helyütt azt mondja, hogy az általa ajánlott mód és a földmagántulajdonnak megszüntetése megegyeznek. Teljesen igaza van az írónak akkor, midőn azt a viszonyt nézzük, melyben mindkét mód a földjádékhoz áll. Mindkettő megszünteti azt, hogy a földjádék magánemberek bevételeit gyarapítsa.

Más tekintetben azonban tetemes különbséget észlelhetünk.

A földtulajdon az eddigi értelemben magában foglalta a földjádékot. A tulajdonos rendelkezési jogánál fogva természetesen a földjádékkal is rendelkezik. Azonban a tulajdonjognak a földjádék nem előfeltétele. Képzeltető oly földterületen is quiritáriusi magántulajdonjog, melyek épenséggel nem hoznak földjádékot.

Ha tehát el is fogadjuk George nézetét, hogy olyan tulaj-

donjog, melyből a földjáraadék felett való rendelkezési jogosítványt kivették, csak alakja a tulajdonjognak annak lényege nélkül; nem más mint üres dióhéj — ki kell emelnünk, hogy a földjáraadékot nem hozó földek felett való magántulajdonjog teljesen érintetlenül marad.

George indítványa a föld teljes kommunizálásának nagyon fölötte áll. Evvel ugyan még nincsen sok mondva, mert az a naiv hit, hogy sikerrel lehet visszatérni a régi markokhoz és házközösségekhez, hogy minden ember a gyarak füstös falai helyett a bükkök árnyában fog heverni és — mint hajdan Tytirus — örködni fog a nyáj felett gyönyörködve a folyamban fürdő nimfák tánczában — csakúgy az ábrándok hónába való, mint Fourier anti-bálnái, kik majdan a hajókat a tengerben szélcsend idején húzni fogják és anti-krokodiljai, kik az embernek munkatársai lesznek a folyamokban.

George a föld államosításának kérdését fényesen oldja meg, mert indítványa a föld felett való magántulajdon előnyeit, melyek különösen az intenzív gazdálkodás lehetőségében csúcsosodnak ki, nem érinti; ellenben ott megtámadja a magántulajdont, a hol annak hibáit az agrárszocializmus többi hívei is tudják.

Mert ha a földmagántulajdon károsan hat a termelés elosztásánál, az csak a földjáraadék következtében lehetséges. És ennek csak másodlagos folyománya az, hogy a munkaképes és munkálkodni akaró ember elől sokszor el van zárva a működés tere.

A földjáraadék lefoglalásával — az agrárszocializmus hívei szerint — egy csapással véget lehet vetni annak, hogy bárki is, munka nélkül, dús és folyton emelkedő jövedelemre tegyen szert.

George azonban indítványa elfogadásától a munkabér és kamat emelkedését is várja. Nézetünk szerint azonban ez a várakozás mivel sem indokolható. A földjáraadék törvénye épen úgy fenn fog állani mint eddig, a földjáraadék — mint azt George több helyütt kifejezetten is elismeri — a lefoglalás után is mindig megtartja emelkedő irányzatát; tehát a munkabér és tőkekamat relatíve épen úgy fog süllyedni mint eddig.

Sőt azt is lehet állítani, hogy a relatív süllyedés rohamosabb lesz, mint eddig. A földjáraadék elkobzása minden adót feleslegessé tesz. Ennek a körülménynek a hatása pedig ugyanaz lesz, mintha ma az adóterhet könnyítenék. George bőven fejtegeti, hogy az állami kiadások összébszorítása, az adók leszállítása

mind nem elegendő a szocialis bajok orvoslására, mert mindennek eredménye a földjáradék mind rohamosabb emelkedése. Ha tehát Georgenak ezt az okoskodását elfogadjuk, akkor kétségtelennek kell tartani azt, hogy a földjáradék lefoglalása következtében az még rohamosabban fog emelkedni, mint eddig.

George azonban reméli, hogy az ipari haladás soha nem látott lendületet fog venni. És ettől a lendülettől, valamint ama körülménytől, hogy a földjáradék a köz és így annak mindenik tagja javára használtatik fel, az általános jólét emelkedése tekintetében igen sokat vár.

Állítja továbbá, hogy a földjáradék nem a tulajdonosé, nem a munka, hanem a munkás utáni kereslet lesz nagy. Minek következtében nem a kereslet és kínálat törvényei szerint a munkabér és tőkekamat emelkedő irányzatot fog mutatni.

Ez a nézet azonban a földjáradék törvényével öszszhangzatba alig hozható.

Az agrárszocializmus megtámadja a föld felett való magán» tulajdon jogosságát a priori is.

Nézetük szerint a természet erői a termeléshez szükségesek, ennél fogva azokra kizárólagos magántulajdont szerezni nem lehet. Minden a föld felett való magántulajdonnak alapja a nyers erő, uzurpaczio.

A természet minden szájhoz két kezet teremtett. Ennek a két kéznek természetszerűleg elegendőnek kellene lennie az ember eltartására, feltéve, hogy területet kaphat, melyen a termelést kifejtheti. El kell tehát ismerni, hogy mindenkinek eredeti jussa van a természet őserőihöz. Maga a születés az a jogcím, melynek alapján az ember — épen úgy a mint a levegő szívására, a víz ivására — jogot kap arra is, hogy a természet erőinek igénybevételével termeljen.

Ez az elv a föld feletti magántulajdont csak annyiban támadja meg, a mennyiben annak mindenkire való kiterjesztése fogalmilag ki van zárva.

Miután azonban ez így van; elvileg végeredményben még sem más az, mint a föld közösségének proklamálása.

A föld felett való közös tulajdon ellen nyomós ellenvetések hozhatók fel.

Az ember fizikai lény, ennél fogva a térben helyet foglal el. A fizika törvényei szerint pedig a tehetetlenségénél fogva egy helyen két test nem állhat. A hol tehát én ott vagyok, oda más nem léphet. Ugyanezen okoknál fogva látható a sok

állatfajnál, hogy van bizonyos hely a térben, melyet állandó tartózkodási helynek tartanak és a melyről minden idegen állatot elkergetnek. A magántulajdonjog teljes eltörlése az ember egyéniségét békókba verné.

De másfelől, ha az egyes embernek nincsen jogcíme arra, hogy kizárólagos földtulajdont szerezzen, van-e jogcíme a faluközösségnek, a nemzetnek vagy az államnak? Bizonyára nem!

A jogcím az, hogy valaki ember. Minden ember egyforma, tehát minden embernek, ki a földtekén lakik, egyforma joga van a földtekén található összes természeti erőkre.

Az eszkimónak nem csak arra a földre van igénye, hol ma a fóka is kevés, de részt követelhet ő a Provánsz daltelt mezőiből is — a Tibet lakói, hol a nomád életen túl a természet zordsága miatt sohasem juthatnak, hatalmas évi járulékot fognak szedni Belgiumtól, hol intenzívebben művelik és művelhetik a földet.

Sőt tovább is lehet menni. Ha majdan eljő az idő, midőn a Mars lakóival való érintkezés meg lesz oldva; és ha akkor a Marsból jövő telegrammok azt adják hírül, hogy ott csak félannyit lehet termelni egy hold szántóföldön, mint itt — nem fogják-e a többlet megosztását a Mars-lakók is jogosan követelhetni, feltéve hogy ők is emberek?

Azok az írók, kik a jelenlegi társadalmi rendszer hibáit a földjáradékban találják, tisztán csak a földtulajon, illetve helyesebben a föld felett való magántulajdon ellen foglalnak állást. Semmi más magántulajdont nem támadnak.

A földön kívül van még két termelési tényező: a munka és tőke. Rendszerint csakis tőke-tulajdonról szokás beszélni. Ámbár lehetne — Locke-t követve — a munkatulajdonáról is szólni, mert azon jogom, hogy én munkámmal, munkaerőmmel mint potenciálval szabadon rendelkezhetem, ezen rendelkezésből minden mást kizárhatok, kétségkívül magában foglalja a tulajdonjog ismérveit. Ha pedig a munkaerő tulajdonosa a munkát, a munkaerőt eladja, akkor a vevő válik annak tulajdonosává. Nehézség csak abban merül fel, hogy a tulajdonjog valamely »dolog« felett való rendelkezési jog; a munkaerő pedig dolognak nem tekinthető.

Azonban a tőke-tulajdon mellett még meg kell emlékeznünk azokról a javokról, melyek tőkékül nem tekinthetők. Itt azonban teljesen mindegy, hogyan definiáljuk a tőke fogalmát, mert az az általános szabály felállításánál mit sem változtat.

Annyi kétségtelen, hogy a tőkék (T) és az egyéb javak (X) adják a javak összességét (J).

A tőke a termelési tényezők szempontjából az a termelési tényező, a mely sem nem munka, sem nem föld.

Miután pedig a tőkéről csak mint termelési tényezőről lehet szó, tehát el kell fogadnunk azt a meghatározást, hogy a tőke oly jav, mely alkalmas arra, hogy a további termelésnek tényezője legyen. Legtöbb író tőkének tekinti a tartós élvezetre szolgáló javakat is. Ennek oka azonban abban van, hogy nem tudták eloszlatni azokat a nehézségeket, melyek abból keletkeztek, hogy az általunk elfogadott definíció szerint egy és ugyanazon jav hol tőke, hol meg nem az.

Pedig a tőkék és egyéb javak közötti viszony sokszor olyan mint az elhasználható és elhasználhatatlan dolog közötti. A kifli, mely a pék üzletében eladásra vár, elhasználhatatlan dolog. De ha belép a vevő és egy kifliért négy fillért lefizet, akkor a sok közül egy kifli már elhasználhatóvá vált. Hogy melyik, azt még nem lehet tudni, de mindenesetre az, melyet a vevő kiválaszt.

Itt még a jav fogalmát kell körvonalozni néhány szóban.

Jav csak az lehet, melynek termelése a javak számát (Güterbetrag) gyarapítja, megsemmisítése pedig csökkenti. Tehát csak az jav, a mit emberi munka hoz létre, és csak az tőke, a mi jav.

Miután a használt szavak tartalmát jeleztük, néhány szóval ismertetni kell az agrárszocializmusnak állását, melyet a tőkék és egyéb javak feletti magántulajdonnal szemben elfoglal.

Az agrárszocializmus az egyéb javak vagyis a fogyasztási cikkek feletti magántulajdon megszüntetését képtelenségnek tartja. Ez legfeljebb az egyéni szabadság teljes lenyűgözésével volna keresztülvihető. Az a pohár tej, melyet megszeriztem és melyet meg akarok inni, az a nadrág, melyet hordok, kell, hogy magántulajdonomat képezze. Hiszen az emberek testalkatát teljesen egyenlővé kellene tenni, hogy valamennyien közösen használjuk a ruhadarabokat.

Azonban az agrárszocialisták nemcsak azért engedik meg a fogyasztási cikkek felett való magántulajdont, mert annak megszüntetését kivihetetlennek tartják, de azért is, mert úgy ezt, mint a tőke-magántulajdont jogosnak tartják.

George egészen Locke nyomán halad, midőn azt mondja: minden jav, megjegeczesedett munka. Épen úgy, mint a hogy mindenki szabadon rendelkezhetik munkájával; épen úgy annak eredményével is szabadon kell rendelkeznie. Ha az illető maga ellenkezőleg nem intézkedett.

Ha az őserdők lakója leütött egy bivalyt vagy bölénybikát, az kétségtelenül az ő magántulajdona volt. Ha halat fogott, az szintén. Ha pedig egy napon jobban fáradozott és annyi halat fogott, hogy az két napra elég volt és ezen második napon fatörzsből ladikot készített, ez munkájának eredménye, magántulajdona volt. És bizonyára senkinek sem jutna eszébe tőle ezt elvenni, mert az becsületes munkájának gyümölcse. Ha pedig a ladik készítője azt mással halakért vagy íjjért elcseréli, akkor ennek a másiknak épen olyan joga lesz a ladikra, mintha azt maga csinálta volna, mert oly dolgot adott érette, a mit tényleg maga termelt.

(Folytatása a jövő számban.)

Dr. Flórián Károly.

FELEKEZETI KULTÚRA.

Magyarországon a felekezeti kérdések mindég élénken belejátszottak politikai, társadalmi és kulturális fejlődésünkbe. Majdnem minden kérdésben, mely a közvéleményben nagyobb hullámokat ver, ott találjuk a felekezeteket is, hangoztatva érdekeiket és követelve jogaikat. Hisz ismeretes, hogy sokan Magyarország egész újabbkori politikai fejlődésében a felekezeti szempontoknak juttatják a legnagyobb szerepet s azon a nézetten vannak, hogy Tisza Kálmán hosszas kormányzása csupán a protestáns politika feltétlen uralmát jelenti, melyet Szapáry Gyula idejében a protestáns eszmék hanyatlása és a katolikus eszmék megerősödése, később, kivált Bánffy Dezső alatt ismét a protestáns politika diadala és végül Bánffy bukásával egyidejűleg újabb katolikus reakció váltott fel. Társadalmi téren nemcsak arisztokracziánk katolikus és protestáns családjai közt, de az ország nagy részében a polgárság katolikus és protestáns elemei közt is állandóan némi idegenség uralkodik. Kulturális téren a felekezeti tanintézetek megannyi hatalmas bátyái a felekezeti kultúrának és nem mondunk újat, ha reáutalunk arra, hogy kivált a katolikus intézetek tanárai gyakran erősen felekezeti szempontokból színezik ki magyarázataikat s itt-ott vallásos türelmetlenségig ragadtatják magukat. Sőt az újabban gombamódra szaporodó »keresztény-katolikus« hitelegyletek és fogyasztási szövetkezetek arra vallanak, hogy a felekezeti szempontokat a gazdasági életbe is eredménynyel lehet bevonni, bár protestáns részről az ilyen gazdasági *szervezeteknek pendant*-jai még hiányoznak.

Távolról sem szándékunk, a felekezeti élet minden nyilvánulását egy kalap alá vonni és elítélni. Hisz a vallásosság korunkban majdnem kizárólag a felekezeti téren nyilatkozik meg, már pedig a vallásosság eminens nagy jelentőségét úgy a köz szempontjából, valamint az egyén szempontjából különösen hangsúlyozni merőben felesleges volna. A felekezeti érdekek kétségkívül érvényesülhetnek. Érvényesülhetnek a maguk módja

szerint a társadalom terén, bizonyos mértékig a kultúra terén és tekintettel van rájuk a politika is. De bizonyos határokat a felekezeti törekvéseknek is be kell tartaniok s egy ilyen határvonalnak tartjuk különösen azt a vonalat is, a mely a vallásos életet a tudományos élettől, a vallási célokat a tudományos céloktól, a vallási érdeket a tudományos érdektől elválasztja. A tudományra nézve végtelenül veszélyesnek tartanok, ha felekezeti szempontok jutnának benne döntő jelentőségre. A tudomány célja mindég és minden körülmények közt csak a tiszta tudás, szabályozója egyedül az emberi értelem. Mihelyt felekezeti érdekeknek rendeljük alá, sőt mihelyt felekezeti érdekekkel csak szerves összefüggésbe hozzuk, melléktekinteteket kényszerítünk rá, a melyek tulajdonképeni hivatásától elvonják. Évszázadokon keresztül az emberiség legjobbjai küzdtek azért, hogy a tudomány tisztán tudomány lehessen és nem pusztán egy szerény »*ancilla theologiae*«. Ha sikerült ezt az elvet elismerésre juttatni, óvjuk meg féltékenyen és ne engedjünk benne részt ütni, sem egyenes, sem kerülő utakon.

Szükségesnek tartjuk, hogy ezt a leghatározottabban kifejezésre hozzuk, mert újabban mindenfelé látunk jelenségeket arra, hogy a szabad tudományt kevésbé becsülik, mint régebben. A legelőkelőbb körökben is hívekre talált az a nézet, hogy az egyetemek elsősorban nem tudományos iskolák, hanem nevelőintézetek, a melyeknek arra kell törekedniök, hogy a hallgatókba nem annyira tudományt, mint inkább jó erkölcsöt csöpögtessenek, a melyeknek feladatuk nem a szabad gondolkodás ápolása, de bizonyos közkeletű elvek közkeletű formában való kifejtése. Latjuk, hogy Budapesten bizonyos oldalról állandóan sürgetik az egyetem katolikus jellegének elismerését. Pécsen katolikus felekezeti, Debreczenben protestáns felekezeti egyetem felállításán buzgólkodnak. Legújabbán pedig Kassa városának tanfériai léptek a nyilvánosság elé egy egyetem-alapítási tervvel, a melynek megvalósulása esetén — ha azt az emlékkönyvet vesszük mérvadónak, a melyet ez ügyben kiadtak*)—egy újabb

*) *A kassai egyetem. Emlékkönyv. Írták és kiadták Kassa szab. kir. város tanfériai.* — Különösen azokra a ciklikre gondolunk, a melyekben Dr. Esterházy Sándor hangsúlyozza, mily fontos szolgálatokat tehetnek a felekezeti egyetemek a magyar kultúrának, Dr. Vájó József pedig aránytalanul túlbecsülván a hittudományi fakultás jelentőségét, ennek mintegy ellenőrző hivatást tulajdonít, persze nem a tanszabadság, de szokott formulával élve a tanszabadság (megléhető tágon értelmezett) »*kinövései*« rovására.

tudományos intézetet kapnánk, mely formailag állami jellegű volna ugyan, valójában azonban egyoldalú felekezeti befolyás alatt állna és egyoldalú felekezeti kultúrát mívelne. Mindez áramlatokkal a lehető legerélyesebben kell szembeszállniuk mindazoknak, kik a tudomány érdekeit szívükön viselik, mert a mi nézetünk szerint a felekezeti egyetemek rendszere ellentétben áll az igazi tudományosság legélethevágóbb érdekeivel. Ez áll ép úgy a katolikus, mint a protestáns egyetemekről, bár megvalljuk, hogy a protestáns egyetemektől sokkal kevésbé tartunk, mint a katolikus egyetemektől, a protestáns felekezeti ízű kultúrától sokkal kevésbé, mint a katolikus felekezeti ízű kultúrától. Megmondjuk miért.

A katolikus kultúra évszázadokon át kemény harcokat vívott a tudomány oly igazságaival, melyekben ma a gyermek sem kételkedik, kemény harcokat vív most is oly tanok ellen, a melyek soknak nézete szerint a közel jövőben banális igazságokká fognak válni és minden valószínűség szerint a jövőben is összeütközésbe fog jutni, a jövő tudományos igazságaival. Ez természetes és folyik a katolikus vallás alapelveiből, azokból a fogalmakból, a melyeket a katolikus vallás az isteni kinyilatkoztatásról alkot magának. Az, a mit a katolikus vallás isteni kinyilatkoztatásnak vesz, az betű szerint értelmezendő, abszolút érvényű és vele szemben semmi más helyt nem állhat. Ez a legfőbb igazság, melyhez minden más igazságnak alkalmazkodnia kell. A philosophia csak az ösvény, mely a hithez vezet. A katolikus tudósok szeretnek reámutatni arra, hogy a modern philosophia nem egységes, mert a szabad kutatáson alapszik és ezzel szemben büszkén reámutatnak a tradíciókn alapuló katolikus tudomány egységes voltára. Ezen a tradíciókn épül fel szerintünk az *univerzitas literarum*, melyet a philosophia gyűjt egybe és a mely a theológiában nyeri betetőzését. A régi scholastikus rendszer ez, s ez, képezi még a mai katolikus tudósok szemében is az eszményt.

De valjon igaz-e, hogy a modern tudomány szétforgácsolásának megszüntetése és az egységesítő philosophiai kapocs megteremtése a legfőbb szükség? Valjon igaz-e, hogy az üdvöt a tudomány terén egyedül a tradícióknban kell keresnünk? Erre a kérdésre tagadólag kell válaszolnunk. Mert mi a tradíciókn alapuló tudomány? Ez a tudomány az általa annyira megvetett szabad tudományból átveszi a formális logikát, casuistikai technikává alakítja azt át és azután főcéljául tűzi ki, hogy a szabad

gondolkodás eszközeivel bebizonyítson valamely theologia dogmát, melyet ugyanabban a pillanatban, mint abszolút érvényű, ellenbizonyítékot nem tűrő isteni igazságot tételez fel. Ez lehet gyakran igen finom játék, szellemi torna, — de ez nem szabad gondolkodás, — ez inkább mesterség, mint tudományos kutatás. Az emberi szellem története pedig azt mutatja, hogy az ember szeret többet kérdezni, mint a mennyit a scholastika megenged, hogy az ember szereti magukat a kiindulópontokat is kételkedve, vizsgálódva szemügyre venni. Nem is kell túlságosan az »inquisitio« »máglya« stb. szavakkal dobálóznunk, hogy belássuk, miszerint a »tradíció« évszázados elismertetését nagy mértékben nem belső igazságnak, hanem az egyházi és világi tekintélyek által gyakorolt kényszernek is köszönhetette. Akkor az egyházi átok és a hóhér álltak a scholastikus dialektika mögött és ily requisitumok nélkül általános, maradandó felújulása ma sem volna elképzelhető. És különben is a mi korunkban a gondolkodás *egysége* sokkal kevésbé fontosnak tűnik fel, mint a gondolkodás *szabadsága*, vagyis korunkban a bizonyára kívánatos egységet csak a szabad gondolkodás útján akarjuk elérni. Ez szellemi fejlődésünkben oly megdönthetlen tény, a melylyel mindenkinek számolnia kell.

A tradíción alapuló katolikus kultúra mellett a katolikus egyház hatalma kiterjedne az ember minden szellemi törekvésére s minden a mit emberi szellem megteremt és kigondol a katolikus egyház gyámhatósága alá volna helyezne. E gyámság alap gondolata pedig az volna, hogy az emberiség egész fejlődése attól tévessék függővé, váljon régmúlt századok hagyományaival összhangban áll-e vagy nem. Egyesek szemében ennek az iránynak meglehetnek a maga vonzó bájai, az emberiség egészére azonban ez volna a rabszolgaság, a megmerevedés és a katolikus kultúra minden szépsége mellett is nem volna egyéb, mint a gondolat egy művésziesen dekorált sírja.

A protestáns felekezeti kultúrától, feltéve, hogy az nem pietista alapon mozog, sokkal kevésbé kell a tudományt féltetni. Van ugyan a protestáns theologusok között is akárhány, kik a kinyilatkoztatást úgy fogják fel, hogy az az istenre és az isteni dolgokra vonatkozó ismeretek és képzetekből áll, a melyeket isten természetfölötti módon vagy belsőleg inspiráció által, vagy külsőleg, azaz angyalok szózatával, égből jövő hangok útján vagy direkt beszéddel közöl az emberekkel. Ez a biblia betűszerinti értelmezésén és jelképes szólásformák szószerint való

feldolgozásán alapuló nézet vitt a protestánsok körében is gyakran oly felfogásokra, melyek a tudományt csak addig ismerték el, a míg az összeütközésbe nem jött azzal, a mit isteni kinyilatkoztatásnak vettek. Oly felfogás ez, mely végeredményben többet ért a vallásnak, mint a tudománynak. De éppen azért, mert a protestánsok körében ilyen felfogások is léteznek, nem vagyunk képesek rajongani a protestáns felekezeti egyetemekért sem, bár a szabadelvű, modern protestantizmussal a tudomány, meggyőződésünk szerint, soha ellenkezésbe nem jöhet. A modern, szabadelvű protestantizmus isteni kinyilatkoztatás alatt nem ért egyebet, mint annak a ténynek öntudatra való jutását, hogy a közvetlenül látott és tapasztalt dolgokon, a *tudott* dolgokon kívül még egy örökös végtelenség van, a melyre a tudás szempontjából reámondjuk az »*ignorabimus*«-t, a mely azonban a harmóniának és rendnek oly bámulatos remeke, hogy a vallásosán érző ember az másként, mint egy élő Isten alkotásának, fel nem foghatja. Annak öntudatra jutását, hogy egy ilyen élő Istennek kell lennie, melynek akarata teremtményeiben is megnyilatkozik, tartja a szabadelvű protestáns isten megnyilatkozásának az emberben, ezt nevezi a modern protestantizmus isteni kinyilatkoztatásnak. Az ily értelemben vett kinyilatkoztatás természetesen nem jöhet összeütközésbe a tudománnyal sohasem, legalább mindaddig nem, míg a földön valami »*unknowable*«- marad, de ismétljük, ez az álláspont a protestantizmuson belül sem általános, és ezért elvetendőknak és károsaknak tartjuk a protestáns felekezeti egyetemeket is mindaddig, míg valaki meg nem győző arról, hogy az egyetemeknek más céljuk van, mint a tudománynak ápolása, nemzedékről nemzedékre való tovább adása és tovább fejlesztése.

A tudomány felekezeten és sokkal magasabban áll, sem hogy bármely felekezet egyszerűen fegyvernek használhatná a maga érdekében. A tudománynak meg vannak a maga önálló céljai, kivüle fekvő céljai nem lehetnek. Felekezeti szempontból *in usum Delphini* praeparált tudományokból nem kérünk, ezeknek az oly magas tanintézeteken, mint a milyenek az egyetemek, helyük nincs. Maradjanak a felekezetek saját terezenükön és maradjon meg a tudomány a maga terezen. Határvillongások a felekezeti és a tudományos érdekek közt mindkét érdekre nézve károsak és senkinek hasznot nem hoznak.

Spectator.

KÉT MAGYAR KÖZJOG.

- I. Dr. Kmety Károly: A magyar közjog kézikönyve. Budapest. 1900. Politzer Zsigmond és fia kiadása. Ára 8 korona, —*
II. Dr. Balog Arthur: A magyar államjog alaptanai. Budapest. Franklin-társulat, 1901. Ára 6 k.

A legutolsó időben nagy az élénkség közjogi irodalmunkban. Egyszerre két új kézikönyvet is kapunk, Nagy Ernőnek a műve is csak imént jelent meg negyedik kiadásban, Papp Tibor kis közjogi vázlatot ír . . . szinte elcsodálkozunk az eddigi szűken termő esztendőök után. Azonban őszintén megvallva nem annyira kézikönyvekre volna a magyar közjog tudományának nagy szüksége, mint inkább részletes, monografikus feldolgozásra s a mi ennek betetőzése, a magyar közjognak kimerítő rendszerére.

A Kmety könyve 399 oldal, a Baloghé ugyanannyi: ennyi helyre épen hogy elfér a magyar közjog tételes anyagának kivonatos közlése egy kevés magyarázattal, feldolgozással együtt. De nagyon természetes, hogy részletes bizonyításra, levezetésre hely nem juthat, azt tehát ezekben nem is igen kereshetünk. Ámde annyi a homályos, a vitás, a fel sem vetett probléma a mi szép tudományunkban, hogy ily részletes tárgyalásra, bizonyításra *valahol* rászorulunk. Vagy monográfiában vagy egy nagy terjedelmes rendszerben. A kézikönyveknek azután ily monografikus feldolgozásra kellene támaszkodni ok, azokra hivatkozniuk, azok jól fundált eredményeit összegezniök. Máskülönben csak két eset lehetséges: vagy nem viszik előbbre (legalább jelentősen nem) közjogi tudásunkat, mert újat nem adhatnak, csak közlik az eddig elfogadottat, az eddigi homályosságokat és bizonytalanságokat; vagy újat mondanak, de ez nem lesz kellőleg kidolgozva, bizonyítva (hiszen helyük sincsen hozzá) s így új tanaik többé-kevésbé a levegőben lógnak.

Közjogi tudományos munkálkodásunk eddigi eredményei nagyon szegényesek. Mondhatjuk, hogy közjogunkra az elmélet emberei voltak legkisebb hatással. A publicistika s a politikusok

kezében maradt annak — már olyan a milyen — feldolgozása, odébb vitele.

A tételes anyagot csak ismerjük valahogy, bár ennek jogászi feldolgozása is igen nagyon hiányos. Azonban minden jogi szak közt a törvények tartalma épen a közjognál meríti ki legkevésbé e szak tartalmát. Másfelé is kell fordulni s más szempontokból is megvilágítani. Eleven közjogi életünk, a mint az különösen parlamentünkben folyik, sokkal több s kimerítőbb figyelembe vételt s feldolgozást kíván, mint a mennyi eddig történt.

Élénk, erős közjogi ösztönrel bíró nemzet vagyunk, mely folyton *éli* közjogát s most különösen a parlamentben. Ez a folyton pezsgő eleven áradat úgy csapkodja, nyaldossa, formálja tételes közjogi rendünket, mint a sebes folyó a partot, egyes helyeket beiszapol, másunnal elszakíts mi is sokszor úgy vagyunk vele, mint a parti birtokos, csak a telekkönyvben van már meg egy-egy darab földünk, másutt meg írás nem látta részek keletkeztek. Az igaz, ha valaki a parlamenti tárgyalásokból tudományos okulást, a kérdések tisztázását várja, rendszerint csalódnai fog. Abból a szempontból vajmi kevésbé gyümölcsöző a parlamenti viták tanulmányozása; nem vizsgálódó társ, tudományos collega a parlament, hanem vizsgálati objectum. Magok a parlamenti viták lesznek vizsgálódás és feldolgozás tárgyai, mint részjelenségei a közjog kiformalódása processusának.

Ezzel kapcsolatos a jogtörténeti iránynak behatóbb érvényesülése. Nehogy félreértessem. Nem azt értem alatta, a miből az utóbbi időkig, mondjuk Nagy Ernőig túlön-túl volt részünk közjogi kézikönyveinkben, hogy t. i. a tételes anyag közlése előtt a vonatkozó jog-, vagy alkotmánytörténeti adatokat adták többé-kevésbé rövid és szerencsés kivonatban s azt elnevezték történeti módszereknek.

Nem ilyen külső jogtörténeti sújtást kívánok, hanem az intézmények, a közjogban szereplő fogalmak, a hosszú közjogi élet folyamatából kifejthető elvek fejlődéstörténetét s a jelenlegi, látszólag még oly öntudatos tételes intézményekkel való kapcsolatuk felderítését. A hol pedig szokásjogi intézményeink vannak, ott meg a dolog természeténél fogva nélkülözhetlen a beható történeti vizsgálódás. E téren ijesztően hiányosak ismereteink.

Mindezekkel szoros kapcsolatban áll egy más kíváncsóság, a mely a tudományos feldolgozásnak megint *conditio sine qua*

nonja. Ez az intézmények — akár öntudatosan, akár öntudatlanul recipiált intézmények — eredetének és vonatkozásainak a kimutatása. Bizonyos, hogy mindig nagy európai hatások alatt álltunk és úgy régi, mint új közjogi intézményeinknél ezen gyökérszálak felfedése nélkül tudásunk hiányos marad. Az ily irányú feldolgozásnak pedig idáig nyomát is alig találjuk közjogunkban.

Vége last not least a közjog tárgyalásánál nem lehet kitérni szorosán vett államtani kérdések elől sem. A közjog, közjogi intézmények az állami élet jelenségei egyrészt, másrészt épen annak szabályozására hivatvák. És hiába teszi tanulmányi rendszerünk külön tantárggyá a politikát, az államtant, a közjogot a nélkül tárgyalni nem lehet. A közjogi szabályozás miképen való felfogása, feldolgozása azon képzetekkel áll szoros kapcsolatban, melyeket az állam mivolta felől táplálunk. A jogi szabályozás vonalai közti tért államtani tudásunkkal töltjük ki. Ezenkívül gondoljuk meg, hogy hiszen közjogunk is, mint minden jogi szabályozás, szavakkal operál, melyeknek jelentését és pedig időnkint nagyon is változó jelentését a mindenkori elmélet határozza meg. A törvények végrehajtó hatalomról, népképviselétről, ministeri rendszerről, stb. szólnak, de hogy mindé szavak mit jelentenek, azt az államtan *határozza* meg. A törvényhozás, mikor ezeket a kifejezéseket a törvényben alkalmazta, gondolt alattok valamit, körülbelül azt, a mit az akkori tudás azok tartalmává tett; és épen ezen tudatban használta e kifejezéseket s így mindazon vonatkozásokat beletette, a melyekbe azokat az államtudomány hozza. A 48-iki törvényhozás legjelentősebb közjogi alkotásai ilyen »subintelligitur«-on épülnek.

Egyszer Heidelbergben Jellinek azt kérdezte tőlem, hogy váljon ki mondták-e minálunk 48-ban a törvényben kifejezetten, hogy a képviselők utasítástól mentesek? Egy kissé meg voltam lepetve s őszintén bevallottam, hogy bizony a törvényben kell utána nézнем, így nem tudom megmondani, erre nem is gondol senki, annyira kétségtelennek tartja mindenki s köztudatban él, hogy a reformot így akarták csinálni s így is csinálták. A törvényben csakugyan nincs benne ez a sarkalatos újítás kifejezetten szóval kimondva. Miért? Mert az emberek, mikor népképviseletet mondtak, abban az európai constitutionalis elmélet szerint magától értetődőleg befoglalták tudták ezt is.

Akár álljon valaki már most azon az állásponton, hogy a

magyar állam valami sui generis állami alakulat, akár tartsa azt, hogy az állam az emberi létezésnek egy oly általános formája, melynek közös és általános törvényei vannak, az állammal s benne a jog szerepével foglalkoznia kell. Különösen fontos megállapítani a közjogi szabályozás természetét és helyzetét az állam életében, annak jelentőségét, hatályosságát s annak határait, a mi számos jelenséget fog érthetővé tenni a közjog terén; a közjogi szabályok ingatagságát, kevésbbé szabatos végrehajtását etc. Mindezen szempontok irodalmunkban kimerítő méltatást alig nyertek.

Az elméleti feldolgozásnak ezen nagy hiányosságaiból magyarázható már most az a jelenség, hogy valahányszor valamely közjogi vitás kérdés foglalkoztatja az országot, az emberek mindenünnen keresnek tájékozódást, csak épen közjogi tudományos irodalmunkból nem. Soha a parlamenti vitákban közjogi, elméleti munkáinkra nem hivatkoznak (kivéve ha a régi dolgokra talán Czirákyt idézik), mert alig van mire hivatkozni. Az elmélet nem dolgozik előre a gyakorlatnak, hanem még a tisztán tudományos kérdések kibogozását is ennek engedi át. Eklatáns példa rá a Ferencz Ferdinánd főherczeg nyilatkozatának becikkelyezése körül támadt vita a *pragmatica sanctio* rendelkezéseinek értelmezése felől. Közjogi tudományos irodalmunk vajmi csekély szerepet játszott ebben a vitában. Egy szóval úgy van, a mint azt Tezner mondja (s talán ez az egyetlen igaz vád, mit ellenünk felhoz»), hogy a magyar ősi alkotmányáért szívesen ontja ugyan vérét, de izzadságát nem.

Ezért a mint egyrészt örvendetes dolog, hogy közjogunkkal tudományos célzattal is mindtöbben foglalkoznak, másrészt nagyon kívánatos, hogy ez a munka a »mélyebb szántás« jeligéje alatt történjék. Úgy tartom, hogy közjogi tudományunknak sokkal nagyobb hasznára válik, ha Kmety vagy Balogh azt a munkát, a mit kézikönyve megírására fordított, egynehány kérdés tisztábazatalára szánja. Kétségtelen azonban, hogy a tankönyveknek is meg van a maguk nagy jelentőségök épen a közjogban s ezen szempontból csak örvendeni lehet, ha a közjogi tételek világos formulázása, logikus rendbeszedése útján minél több csatornán át ömlesztetik a közjogi tudás a közönségbe s lesz a közjog továbbfejlődésének melegágya. Mert ha valahol, úgy itt a magyar közjognál leginkább áll az, hogy a mit ma mint *doctrinát* hirdetünk, az holnap tetté, élő joggá válhatik.

Különösen mint tankönyveket véve figyelembe a két köz-

jogot, első sorban előadási módjuk, hogy úgy mondjam, modoruk az, mely nagy különbséget mutat. Kmety élénk subjectiv publicista stílusa nagyon elüt a Balogh objectiv nyugalmától és én, bár elismerem, hogy az élénk színes írás jobban vonzza s érdeklí kivált a kezdőt, mégis a nyugodt objectivitást tartom, nemcsak szorosan vett tudományos értekezésnél, hanem tankönyvnel is a helyesebbnek. Sőt itt egy szempont egyenesen feltétlenül szükségessé is teszi. Az a jogászi didaktikai szempont, hogy élesen körülírt formulázásokkal álljunk a kezdő elébe.

A körülírások, a fogalmaknak, hogy úgy mondjam szemléltető kifestése megkönnyíti ugyan a dolognak látszólagos átértését, könnyen olyan érzésfélét kelt, hogy ezt értem, de végeredményben mégis csak megzavar, s biztos határozott támasztékot nem ad. Vagyis röviden szólva tudományos közlést kívánok, nem művészt. Az értelmi, ez érzelmi hatásokat vált ki főképen. Mindegyik jogosult a maga helyén, de ha nem a maga helyén van, zavaró! Ha házat akarok építtetni s tervrajzra van szükségem, akkor határozott vonalakkal rajzolt, pontos mértékkel készített terveket, keresztmetszeteket kívánok, s nem vehetnem hasznát egy lila ködben úszó, hangulatos tájképben festett háznak. Míg ellenben, ha a szülőházam képét akarom örök emlékül magammal vinni, nem az építő mester tervrajzát rámásztatom be.

Annál veszedelmesebb az ily írásmód, ha a használt képek még azonfölül nem is helyesek, nem is magyaráznak semmit. Így például Kmety egy helyütt (186. l.) következőkép szól: »a koronás királyban, mint individuális gyúponban össze-futnak az államélet minden sugarai, de e sugarak egybegyűjtője és azok újbóli szétbocsájtásának médiuma az országgyűlés«. És Kmetynél egyik főhibának épen ezt a tárgyalási módot tartom; az alanyi szempontok, a javallatok, politikai intelmek és buzdítások közbeszövését; a mi máskülönb, szívesen elismerem, könnyebben olvashatóvá teszi művét.

Ugyancsak ezzel összefüggő, a mit szintén kifogásolok nála, hogy határozott, szigorúan keresztülvitt rendszerbe nem önti anyagát. A rendszer megkívánása, úgy hiszem, nem vas-kalaposság. Az nagy tájékoztató és nagy megnyugtató; annak is a ki írja, annak, is a ki olvassa. E hiány okát különben abban találom, hogy államtani elméletet nem ad, a mitől pedig, mint már fentebb érintettem, eltérni nem lehet. Tankönyvben pedig pláne nem. Mert hiszen tudjuk, hogy tanulmányi rendünk szerint

a politikát jóval később hallgatják, mint a közjogot s így minden államtani ismeret vagy támaszték nélkül fog a kezdő az államjog tanulmányozásába. Ennélfogva mind tudományos, mind didaktikai szempont kívánja államtani elmélet alapul fektetését. Balogh e tekintetben helyesebb utat követ, mert határozott elméletet vesz alapul.

Ő egyenesen célul tűzte ki maga elé, hogy azon államtani elmélet alapján fejtse ki a magyar közjog tanait, különösen az államhatalmak kérdésében, a mely elméletet Concha tanít »Politikájában«. Elméleti rendszeres alapja tehát volna, azonban a kivített nem tarthatom sikerültnek. Egy nagy nehézség előtt állott Balogh. Az előtt a nehézség előtt, hogy az általa helyesnek tartott elméleti felismerés eredményeit a gyakorlat az élet által elfogadott és szinte áthasonított más elmélet eredményeivel összehangba hozza.

Hiszen tudjuk, hogy a doctrinák mindig nagy szerepet játszottak az emberi társas jelenségek fejlődésében és épen az egyik sajátossága a szellemi tudományoknak, hogy azok tekintetében felállított tanok, vizsgálódási eredmények magát az illető tudomány tárgyát is módosítják. Az a tan, hogy három államhatalmat kell megkülönböztetni, a törvényhozót, végrehajtót és bírót, mikor elfogadtatott, lehet hogy nem volt igaz, s a magyar államhatalom szerkezetének objectiv vizsgálata azt elfogadhatóvá nem tette volna. De ha az emberek mégis elfogadták, úgy tartották és magokat ahhoz tartják, ez által egy alig negligálható ténycomplexum állott elő a magyar közjog anyagában, melylyel számolni kell. Balogh akart is vele számolni s tényleg megtartotta ezt a hármas felosztást. Ez azonban az általa alapul fektetett elmélettel semmiképp sem egyeztethető össze. Mert akár értse államhatalmak kifejezés alatt a szuverén államakarat önálló mozzanatait, akár az ezeket létrehozó szerveket, oda így a bíróságokat be nem helyezheti. Ugyancsak összeférhetetlen a saját alapelméletével az a tana, a mi megint, elismerem, magyar közjogi tan, hogy a törvényeknek u. n. alaki és anyagi megkülönböztetése a magyar közjogban jelentőséggel nem bír, helyesen csak az első minőség az irányadó. Ámde ha a magyar közjog szerint törvényhozás egy végrehajtási actus is, a mennyiben törvény formájában végeztetik, akkor hogyan lehet a törvényhozást itt mint a szuverén akarat létesítésnél a »belső« akarat-elhatározás mozzanatát odaállítani? De saját magának is ellentmond Balogh, mert a míg a 246. lapon a fenti kijelentést teszi,

az előző oldalon a törvényt mégis úgy határozza meg, hogy a »törvényhozó hatalom által hozott jogszabály (ha egyes esetre vonatkozik is), annak rendelkezése, az állami legfőbb akarat kifejezve a király és országgyűlés által együtt és közösen«. Eltekintve az egész definitió körülírásos és terjengős voltától¹ az hogy mégis jogszabály tartalmat kíván meg a törvénynél, ellentétben áll nemcsak saját fentidézett, s egyszersmind a magyar közjog felfogásával, de ellentétben áll a saját rendszerével is, mert Conchánál sem szorítkozik a törvényhozási functio jogszabály-alkotásra.

Ép úgy nem érthetek egyet vele s itt már Conchával sem akkor, midőn a ministeriumot is a szuverenitás egyik főszervének tartja. Mert bár igaz az, hogy szuverén jellegű actusok minister nélkül alkotmányunk értelmében nem végezhetők és azt is concedálom, hogy a minister formailag saját önnálló akarat-elhatározását viszi oda: az állami szuverén akarat létrehozásánál önnálló factornak országgyűlés és király mellett még sem tekinthető azért, mert ő tetszés szerint kicserélhető, megtétele formailag tisztán és teljes szabadsággal egyik szuverén szervtől, a királytól függ, s így végre is királyi akaratot reprezentál. A másik két szerv, a király és országgyűlés nemcsak functionálására, hanem arra nézve is független egy mástól, hogy mily emberi individuumok tétessenek meg e szerveknek. A király ugyan feloszlathatja az országgyűlést, de hogy az új országgyűlés kikből álljon, nem tőle függ. Ép úgy nem az országgyűléstől függ, hogy ki legyen a király s azt el nem mozdíthatja. Ha az országgyűlés összes tagjait a király nevezné ki s bocsáthatná el bármikor, nevezhetnék-e azt a szuverenitás önnálló szervének még akkor is, ha egy szuverén akarat létesüléshez szükségkép kellene országgyűlés? Bizonyára nem. Mert ha csakugyan az államhatalmak, mint szervek meghatározásánál ott találjuk a súlypontot, hogy azok a szuverén akaratlétesítéshez, mint önnálló részesek, mint külön, önnálló akarati alanyok járulnak hozzá, akkor azokból minden oly közeget ki kell zárni, mely önállóan magában a többivel szemben azon akarat létesülést megakadályozni nem bírja s a melylyel szemben viszont az ő ellenállását, mint akadályt, valamely másik szerv föltétlenül s jogi biztossággal elhárítani képes. Ez áll a királyra és országgyűlésre, de nem a ministeriumra. Erre még akkor sem állna, ha a király egyáltalán nem volna képes oly ministereket kapni, a kik legalább arra a kérdéses egy aktusra az ő akarata szerint járjanak el. Eltekintve attól, hogy

ily feltételezésnek, legalább minálunk, nagyon cathedra-íze van, az eset különben sem volna más, mint a szuverén akarat létrejövetelének külső gátoltatása, a minő sok más is elképzelhető. Bármelyikünknek legyen is azonban elméletileg igaza ebben a kérdésben, az alig vonható kétségbe, hogy az élő közjogi felfogás, sőt a törvény is a végrehajtó hatalom birtokosának a királyt tartja s a ministereket a szuverenitásban részeseknek nem tartja. Vagyis itt is ellentét van bizonyos elméleti álláspont és az élő jog és közjogi felfogás közt. Mit kell már most ilyenkor a közjogi írónak tenni? Lemondjon saját elméletéről, a mi utóvégre sem valami szegfű a gomlyukában, a mit divat szerint tesz föl az ember vagy tesz le, hanem valamely kérdés ilyen vagy amolyan megértését jelenti. Avagy nem törődve a külső világgal, a saját elméletének Prokrustes-ágyába szorítsa a tényeket? Úgy vélem egyiket se tegye, hanem világosan s őszintén mondjon el mindent. A kérdés belső természete szerint így áll; így kell megérteni, a mint elmélete tanítja: e mellett azonban figyelembe kell venni, hogy itt e jelenségek tekintetében kifejlődött egy más felfogás, a mely a dolgok s viszonyok igazi mivoltát tekintve, szerinte téves ugyan, de a mely doctrina elfogadtatván, maga is a jogi alakulás egyik elemévé vált, nem negligálható; vagy bizonyos speciális okok folytán bizonyos külső jelenségek álltak elő, melyek elméletével ellentétben látszanak állani stb. stb.

Könyvének általános jellegét tekintve, óhajtottó lett volna még, hogy Balogh közjogi irodalmunkat idézze az egyes kérdések tárgyalásánál Kmety ezt inkább teszi, bár szerintem ebben még tovább kellene menni. Épen ily kézikönyvekben, a hol széleskörű és részletes kifejtésekre hely nincsen, mintegy documentum gyanánt minden tételre nézve idézni kell azt a munkát, a honnan tételét vette, vagy a hol az bővebben kifejtve található. Azonkívül azt is nagy hiánynak tartom, hogy az irodalomban felmerült ellentétes nézetekkel nem foglalkoznak, ott hagyják s haladnak tovább saját úton. Legyen szabad a magam dolgáról — mert leginkább kezem ügyébe esik — egy példát felhoznom. Fiume mai jogállásáról irt értekezésemben, — mely e folyóiratban jelent meg, — azt a tételt állítottam fel s igyekeztem bizonyítani, hogy Fiumére nézve a provisorium ideje alatt az oda tartozó tárgyakban az országgyűlésnek nincs közvetlen hatásköre, hanem csak a kormánynak. Már most ez a tétel vagy helyes, vagy nem helyes.

Ha helyes, el kell fogadni, ha nem helyes, meg kell czáfolni. De mindenesetre sokkal lényegesebb és feltűnőbb kérdés; sem-hogy hallgatással mellőzni lehetne. Kmety már most egyszerűen azt mondja, hogy Fiume minden ügyei, úgy törvényhozási, mint kormányzati tekintetből csak a magyar országgyűléshez illetve kormányhoz tartoznak. Balogh ugyanilyest mond a szövegben, csillag alatt a jegyzetben pedig az én álláspontomat és érvelésemet tanítja. Ez hát pláne összeegyeztethetlen. Ily módon szegényes közjogi irodalmunk még oly életet sem mutathat, a milyenre különben képes volna. Egyik gondolkodásnak a másikba kellene kapcsolódnia, a későbbinek az előzőt kritikával felhasználni, vagy használhatatlanságát kimutatni. E nélkül csak a felhalmozott nézetek bútorraktárává válik irodalmunk.

A mi a két könyv tartalmát illeti, vagyis azt, hogy mit tekintenek az államjogba tartozónak, a két szerző közt leg-följebb az a különbség tűnik föl, hogy Balogh, helyesen, a magyar közhatalom szervezetét, s így a törvényhatósági s községi szervezetet is tárgyalja. Ez összefügg az államjogról és a köz-igazgatási jogról, így a kettő közti határvonalról adott meghatározásaikkal, melyek közül a Baloghét jobbnak tartom, sőt nagyjában egy kis eltéréssel helyesnek is. A közjog és köz-igazgatási jog közt határvonalat, olyat, melynek logikai indokolt-sága legyen, másutt nem vonhatunk, mint ha a közjogba utalunk minden szabályozást, mely az állam alkatelemeire, szervezetére és e szervezet functionálására vonatkozik; míg a közigazgatási jogban azokkal a jogszabályokkal foglalkozunk, melyek az így organizált, élni készen álló állam konkrét céljait és ezek elérésére irányuló tevékenységet szabályozzák. Úgy hogy itt legfeljebb csak azon állami szerveket kellene tárgyalni, melyek különösen s túlnyomólag egy bizonyos konkrét cél elérésére állítottak be. Minden más felosztás és határvonal-megvonás önkényes és bizonytalan. így pl. Kmety szerint az államjog »az államéletnek legfőbb érdekű és legáltalánosabb jelentőségű, mondjuk legegységesebb jelenségeire (szerveire és működéseire) nélkülözhetetlen alkotó tényezőire vonatkozó jog-nak a foglalata«. Ezzel a közjog fogalma tisztába hozva egy-általában nincs.

A jogforrások tanánál jónak láttam volna, ha Kmety élesebben distingvál. Az I. könyv címe: »A magyar közjog forrásai«, mégis itt általában a jogalkotást, mint funkciót tárgyalja. Minden jogi stúdiumnál, a magán-, a büntető-, a köz-

igazgatási jognál stb. tárgyalják az illető jog forrásait. Céljük ezzel meghatározni, hogy a vonatkozó jogi anyagot honnan lehet meríteni, honnan nem. Ezzel szemben a közjogban a jogforrások tana kétféleképp szerepel. Először úgy és annyiban, mint más jogi stúdiumoknál: vagyis meghatározását annak, hogy a magyar közjog anyagát hol találjuk, honnan merítsük. E szempontból tehát csak azon jogforrásokkal foglalkozunk, melyekben *közjogi* anyagot találtunk, továbbá a jogforrások, hogy úgy mondjam, hozzáférhetőségének, kezelésének, kérdésével. Másodszor azonban foglalkozunk a jogforrások kérdésével, mint a közjog érdemleges tárgyával, vagyis azzal a kérdéssel, hogy jogot ki és mily módon és mily formában és mily hatálylyal alkothat a magyar államban. Vagyis a jogalkotó szervekkel s ezeknek jogalkotó funkciójával. S itt természetesen nemcsak azokkal, melyek közjogi szabályokat hoznak, vagy tartalmazhatnak, hanem minden mással is. Ez a helyzet már most magától megszabja a kérdés tárgyalását a rendszerben. A közjog forrásai cím alatt legfőleg annyi tárgyalandó, előrebocsátva, hogy mely külső forrásokban található közjogi anyag, azok a külső források hol jelennek meg, hogyan kezelendők. Maga az egész kérdés a jogforrások tana, de nemcsak a közjog forrásai, lényegében a közjog egész tartalmának egyik főrészt képezvén, tárgyalandó az állami főszervek és funkciók tanában. Annál is helyesebb az, mert különben, mint Kmetynél is látjuk, kénytelenek leszünk előadni pl. a törvényalkotás szabályait mielőtt a törvényhozó szervek jogállását s működéseket ismernők, azonkívül pedig a kérdéseket több helyütt szétszakítva tárgyalni.

Nem tartom helyesnek azon fölosztást sem, melyet mindkét szerző a törvényekre nézve tesz, melynél fogva vannak »birodalmi« és »országos« törvények (Kmetty), értetvén az első alatt azok, melyek szt. István birodalma egész területére alkothatnak jogot. Másutt részletesen kifejtettem, hogy ily megkülönböztetés birodalmi és országos törvény közt nem tehető, hogy azok jogi természetekre nézve egyformák. Annál meglepőbb, hogy Kmetty itt e megkülönböztetést, még pedig több helyütt s nyomatékkal megteszi, mert könyvének más részében, a hol a horvát viszonyt tárgyalja, egészen az én álláspontomat fogadja el, azt mondván: »Épen így nem kell és nem lehet alapot találni arra, hogy a magyar (közös) országgyűlésen hozott törvények között megkülönböztessünk közös és magyar országos törvényeket úgy, mintha alkotó factor vagy jelleg szerint különböző kategóriát képeznének«. (335. 1.)

A törvény szentesítésénél több helyütt említi Kmety, hogy a Horvátországra is kiterjedő törvények horvát nyelven is szentesítendők (16., 17., 18. 1). Igaz hogy van törvényünk, a mely a horvát példány »szentesítéséről« szól, de más helyütt kimutattam, hogy a horvát példány aláírása nem valódi szentesítés, a törvény kifejezése henye formula s a szentesítés a magyar szöveg magyar szentesítő záradékkal ellátása s aláírása által perfectté válik.

Nem tartom, a mit Kmety mond, hogy a magyar törvények közt alkotásuk, megváltoztatásuk, megszüntetésük módozatai, formája, erejük mérve szerint *külömbőség* nincsen (21. 1.). Az 1868: XXX. t.-cz. s az azt módosító, általam úgynevezett egyezményes törvények kétségtelenül más módozatok mellett alkotottak, szüntethetők vagy változtathatók meg, mint a többiek. Erejük is nagyobb, mert a míg maguk minden más törvényt módosíthatnak, azokat csak szintén egyezményes törvény módosíthatja. Kmety ugyan azt tartja, hogy a 1868: XXX. t.-cz. tartalma u. n. belső államszerződés, csak hogy én szeretném már egyszer e fel fogást nem csak odaállítva, hanem összes vonatkozásaiban kifejtve és végig vezetve látni. Azt is, hogy mit jelent az, ha azt államalkotó vagy akármilyen szerződésnek nevezzük, azt is, hogy mily viszonyban van ez a szerződés a törvénnyel, melybe foglaltatik és végre azt is, hogy hogyan egyeztetik össze az 1868: XXX. t.-cz. 70. §-ának azon szabályával, hogy »ez egyezmény az egyezkedő országok külön törvényhozásának tárgya nem lehet«. Balogh is az »államalkotó szerződések« egyikét látja az egyezményben (52 l.), ámde más helyütt (130 l.) már igen helyesen, a 1868: XXX, t.-cikket egy a közönséges törvényhozásból eltérő különleges módon megváltoztatható törvénynek tartja s így azt, hogy tulajdonképen a kérdésben mi az álláspontja, világosan kivenni nem tudom.

E kérdés átvezet az alaptörvények kérdéséhez.

Dr. Jászi Viktor.

(Folytatása a jövő számban.)

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A kisipar sorsa.

Sugár J. A kisipar sorsa. Budapest. Singer és Wolfner 1901.

Van egy szemernyi igazság abban a keserű kifakadásban hogy bármekkorát haladtunk is az elmúlt 30 esztendő alatt, nyugoti szomszédainkhoz viszonyítva mégis csak elmaradtunk. Míg ezeknél hatalmas gyárak, a munkások millióit foglalkoztató nagy üzemek keletkeztek, mi nem osztoztunk e kor nagyszerű ipari fellendülésében, de sőt csaknem $\frac{2}{3}$ -a vállalatainknak teljesen segéd nélkül dolgozik. Magyarország pedig még mindig a kisipar par excellence hazája. Nagy fontosságú ennél fogva megállapítani azt, hogy milyen e kisiparunknak helyzete, pusztul-e avagy gyarapszik, szegényedünk-e, avagy egy fényesebb jövőndőt szánt nekünk is a sors.

A Kereskedelmi és Iparkamarák irodalmi pályázatán Sugár Ignácznak, a miskolci kamara h. titkárjának ezt a kérdést tárgyaló könyve nyerte el az egyik díjat. Magyar nyelven ez az első munka, mely a kérdéssel rendszeresen foglalkozik. Sajnos, azonban épen magyarsága fölötté kifogásolható. Mint ilyen első kísérletről, azt hittük volna, hogy a szerzőnek nem lesz különösen nehéz újat mondania és ismeretlen adatoknak, személyes megfigyeléseknek egész tömegét feltárnia előttünk — a miben azonban némileg csalódtunk. Az elvi kiindulási pontja ugyan teljesen reávall a tapasztalati emberre, a ki felismeri az önálló, önmeghatározó képességgel bíró egyén jelentőségét államra és társadalomra egyaránt és szemben a rideg theoretikussal, nem vezeti le holmi Nietzsche-féle »irgalmatlan bölcselet«-ből a kicsinyek pusztulásának okvetetlen szükségét. De mélyreható elméleti fejtegetésekbe sem igen bocsátkozik, nem igen bonczolgatja, hogy az államnak nemzeti és hatalmi oldala épen a mentői több önálló, alkotó egyéniség erejében rejlik. A ki nemrendeli alá képességeit a mások megítélésének, hanem össze méri azt a másokéval és a versenyben győztes akarván maradni, a haladásnak és tökéletesbülésnek lesz rugójává. Viszont tehát, hogy az államnak is lényeges feladata, de egyben öncélja is, hogy az egyén gondolkodó erejének, önfentartási vágyának valósulását elősegítse. Avval sem igen foglalkozik, hogy miben is áll voltaképen a kisipar válsága? Vajjon mint termelési forma forog az veszélyben, avagy e válság időleges, átfutó természetű lévén, a benne levő existenciák talpra állításáról van csupán szó. Hiszen egyedül gazdasági szempontból kívánatos is a jobban számító, kevesebb kockázattal,

olcsóbban termelő nagyüzem győzelme és belenyugodhatunk bátran abba, hogy egyesek, vagy egész osztályok, jelentőségüket veszítven, aláüledjenek. Ámde a tapasztalat mutatta, hová visz a javak aránytalan megoszlása valamely társadalomban. És nem csekélyebb jelentőséggel bír ennél a vezető és gazdasági *munkának* helyes megoszlása. Mert egyfelől a javak, másrészt pedig a munka azok a kristályosodási pontok, melyek közül a csoportok és az önálló nyomatékkal bíró osztályok képződnek, már pedig ezeknek egymáshoz való viszonya, az ezekben rejlő erőknek egyensúlya képezi minden társadalmi összletnek alapját. Közülök pedig bizonyynyal nem szabad hiányoznia egynek, mely az egyensúlynak legfőbb biztosítéka — a középosztálynak! Habár ezeknek tüzetes méltatásával nem igen találkozunk Sugár könyvében, mégis annak több helyéből tűnik ki, hogy ezek az ő alapnézetei is. És pedig a mint mondám, úgy gondolom tapasztalati úton nyert nézetei. Mégis a subjectív észleleteknek előadását nélkülözzük ottan, a hol annak vizsgálatához fog, a kisiparnak ebben vagy amabban az ágában hogy lüktet az életere? Szükszavú a személyes tapasztalatoknak előadásában, ott, hol a konkrét egyes iparágak helyzetét rajzolja meg.

Vizsgálódásaiban egészben ugyanazt a módot követi mint Mendelson *) — azaz lényegében és egészben ő is elfogadja azon tanokat, melyeket Bücher, az e téren legkiválóbb szakértő állapított meg a Verein f. Socialpolitik által összegyűjtött rendkívül becses anyag alapján és azokat igyekszik alkalmazni 12 iparágra. E tanok rövidesen abban foglalhatók össze, hogy határozottan túlzás mindenért a gyárat okolni, mert a változott viszonyok okai még inkább a fogyasztás terén előállott eltolódásban találhatók fel. A nagyüzem technikai és társadalomgazdasági fölényei eléggé ismeretesek. Bizonyos új anyagok és termelési eljárások csak a nagyüzemnek váltak hasznára, oly óriási munkák kívántatnak napjainkban, melyeket a kisipar nem is képes vállalkozni, sőt sokszor az egész világon is csak egyetlen nagy vállalat és a forgalom eszközeinek tökéletesbedése lerontván minden sorompót, előlte azt a termelőt, kinek ismeretei nem gyarapodtak az előtte megnyílt tér arányában.

Azonban a dolog lényege mégis nem ebben rejlik, hanem a szükségletek nagymérvű tömörülésében, a nagyvárosok keletkezésében, a kultúra társadalmi szokások, viseletek változásában. Ezeknek megfelelően tömegesebb s egyformább lesz a fogyasztás, — megszűnik tehát a megrendelésre termelés és a kisiparos a bolt számára dolgozó otthoni munkássá válik. Némely kisiparág egészen eltűnik, ismét más már csak az alkalmazásra, javításra szorul, avagy oda-szűkült termelési körzete, hogy a nyersanyagot a gyár dolgozza fel s ő csak a félgyártmánnyal foglalkozik. A következő pedig vagy az, hogy az önálló mester a gyár melléküzemébe kerül — avagy hogy a fogyasztóval megtartsa az érintkezést és ha teheti, boltot nyit és így kis tőkésjellegét vesz fel. Ezeknek a hatásoknak érvényesülését kutatja Sugár a magyar kisiparnál. Nem az ő hibája

*) Lage d. Handwerks etc.

az igaz, hanem ipari statistikánk fogyatékosága okozta, hogy az a sok igyekezet, melylyel pontosan és számszerűleg is ki akarta fejezni az egyes iparágak viszonyait, nagyrészt meddő maradt. Hanyatlásról vagy gyarapodásról két távolabbi időpont adatainak egybevetése nélkül nem beszélhetünk, de plane nem alkothatunk magunknak képet annak mérvéről. És ezért az eltéréseket valamiként kiigazítva hozzátevőleges támpontul mégis csak fel kellett volna használnia az 1880-as és a Jekelfalussy készítette 85-ös ipari statisztikát. Azonban ha ezt nem is tette, a kamarai jelentésekből, az ország közállapotáról szóló kormányjelentésekből és a folyóiratokban itt-ott megjelent közleményekből még mindig sokkal nyomósabb érveket meríthetett volna állításainak támogatására, mint az 1870-iki Orsz. iparegyleti ankét elavult munkálataiból, vagy Keletinek 1873-ban megjelent Honismertetőjéből. Mendelson, ki a német birodalomra vonatkozólag három elég pontos számlálás adatait vehette tekintetbe és azonfelül is az egyes német államok még pontosabban speciálisait statisztikaival rendelkezett, nem elégedett meg ennyivel sem. Hanem behatolt minden egyes iparág lényegébe, annak egész történetét adja, leírja a felszerelést, az üzem menetét, a termelési folyamatot, a gépek és az anyag beszerzési, a készáru értékesítési módjait. Úgyhogy a legnagyobb biztonsággal mondja meg mikor és mely alakban állott elő az az ok, mely a gyár fölényét megalapította. Ezek iránt a pontos és lelkiismeretes megfigyelések iránt teljes elismeréssel kell adóznunk, mert eredetiek és tanulságosak. De egyszersmind ez az a mit fájdalommal nélkülözünk Sugár könyvében. Nem elég azt tudnunk ugyanis, hogy valamely iparágban hány önálló és hány az alkalmazott volt. Ismernünk kell csupán a helyzetet, hogy gyakran, midőn a gyár épen-séggel nem bír versenyezni a kisipar áraival, vagy a mikor valamely iparágban aránylag igen sok az önálló üzem és így azt hinnők, hogy az teljesen életképes — mily nyomorult eszközökkel kell annak küzdenie a szűkös létért is. Hiszen Széchenyi arról panaszkodott, hogy nem lehet az Aldunán gőzhajózást létesíteni, a míg akadnak emberek, kik napi 15 garasért szívesen vontatják a hajót. Vajjon hány iparág, vagy mester dolgozik csupa fizetéstelen, vagy rosszul fizetett tanoncczal, hogy azokat rögtön kidobja, a mint a tanidő letelt, mert egyetlen jobban fizetett legényt nem bír eltartani? Ezért óhajtottunk volna mentől több személyes megfigyelést. Óhajtottuk volna megismerni a magyar kisiparost, a hogy az él, a mint az dolgozik. Hogy milyen a berendezése, mit készít ő, mit vett el tőle a gyár? Mennyit termel? És milyenek az árai szemben a gyáréval. Igaz, hogy mindezeket a jelenségeket és általában a kisipar bajait nagyrészt nem hagyja érintetlenül a szerző. Panaszkodik, hogy a válságos helyzet demoralisálta a kisiparosokat. Bizalmuk a jövőben eltűnt, szolidaritásuk, komolyságuk csökkent. Pontatlanok, erejükön felül vállalnak munkát, nem vezetnek könyvet. Silány a tanoncz-anyag és az elmerüléssel küzdő, gyakran munka nélkül levő mester nem bírja ezeket kiképezni. 20,1%-ka a tanonczoknak nem jár iskolába. $\frac{1}{5}$ -e oly községben van, hol tanoncziskola egyáltalában nincs is; 14,2%-ka végzi csupán a harmadik osztályt is, vagyis csak $\frac{1}{10}$ -ed része a jövődő kisiparosoknak!

De nem elegendő a mesterek és segédek oktatására fordított igyekezet sem. Innét van, azaz a belátás, az intelligencia híján, hogy a testületi szellem egészen kiveszett iparosainkból. Ámde mindezekről csak egész általánosságban szól mindig Sugár könyve. Kívánja a közszállítások decentralizálását, ez lévén épen egy lényeges ütközőpontja a kis- és nagytermelésnek, miután az árlejtéseknél földolag a legolcsóbb kínálat. A társadalom-politikai szempontok figyelembe vételét hangsúlyozza itten. Azután reámutat arra, hogy a míg a munkásvédelem teljes súlyával nehezedik a kisiparosra, ő maga és családja teljesen védtelen a sors csapásaival szemben. Baleset, betegség, aggkor és munkanélküliség esetére való biztosítás és temetkezési pénztárak kellene számára. Csudálatos módon azonban egy szóval sem említi adórendszerünk fogyatékoságát, holott I. oszt. kereseti adónk, daczára azon p. ü. miniszteri rendeletnek, mely a hetibör fejében alkalmazott ipari munkásokra is kiterjeszti a napszamosok adómentességét, a családtagok megadóztatásával, továbbá a II. oszt. kereseti adóhoz való aránytalanságával felette zaklató. Mutatja ezt, hogy a legtöbb esetben nem is volt behajtható és a törvény által megállapított szavatosságnál fogva rendszerint a munkaadó fizette, minthogy épen séggel nem állott módjában azt a segéd munkabéréből levonni. Így lett valóságos ipari pótagadvá, a mely kizárólag a kisipart nyomja, pedig ebből való bevételeink a mióta csak létezik jóformán semmit sem növekedtek. Mindezen bajok daczára mégsem tartja Sugár menthetetlenül veszendőnek a kisipart. Csakhogy a mint az egész kérdést főleg a fogyasztás problémájának tartja, aként a kivezető utat is e téren találja meg. Nem a termelés átalakítása fog segíteni, nem is a csak keveseket foglalkoztató és inkább a gyár előnyére való műipar, sem pedig a gépek elterjedése. Hiszen a géppel való termelés annál drágább, mentői kisebb az üzem. Ellenben a megfejtést a fogyasztás alakulása adja meg. Ez fog irányt és mértéket adni a termelésnek, ennek változásai kell, hogy az egész gazdasági szervezet változását maguk után vonják és minden igyekezetünk hiába való lesz, ha egyoldalúlag csak a termelés szempontjából indulunk ki. Tisztába kell jönnünk azzal, hogy a kisipar jövője egyrészt olyan iparágakban van, melyeknél az egyéni ízlés, a személyes szolgálati elem, továbbá a javítás, a rögtöni, helybeli fogyasztás játszik nagyobb szerepet. Ezeknél egész különös előnyei vannak a nagyüzem fölött és fennmaradása nemcsak hogy biztos, hanem a szükségletek szaporodásával nagymérvben gyarapodni is fog. Másrészt eltolódás fog létre jönni a városból a vidék felé, hol a szükséglet kevésbé összpontosult, hol a fogyasztás még igen alacsony fokon áll és a hol fenn fog maradni a személyes érintkezés a fogyasztóval ezentúl is. Mindazonáltal hiányzik Sugár könyvéből a község szerepének megjelölése e téren. Holott a kérdés legközvetlenebbül őket illeti, az ő socialis tevékenységük körébe tartozik. Hiszen a régi kisiparos osztály tette a városi lakosság zömét, és épen ezek telnek meg a le nem kötött, bizonytalan existenciájú munkások tömegével. Őket illeti a tanintézetek, közműhelyek állításának a kisipar államkölcöne után a kamatgarantia elvállalásának, a szövetkezetek létesítésének és támogatásának feladata.

Általában, úgy gondoljuk, hogy a kérdés megoldása természeténél fogva, jobban a társadalmi tér felé kell, hogy irányíttassák. Ez a megoldás, mely a belátás, a belső szükségletekből, az egyesek erkölcsi érzületéből fakad, jobban megfelel a dolog lényegének és előbb vezet jóléthez és megelégedettséghez. Míg az állami támogatás mindig csak valami idegen, kívülről jövő beavatkozás lesz.

Forgassuk visszafelé a történelmünk lapjait. Egy emberöltővel ezelőtt, épúgy mint napjainkban, magasztos lelkesedés hevülete ragadta meg a nemzetet. Akkor is a »honiipar« volt a jelszó, megalkult a védegyesület maga a haza bölcse is fiókot alapít és Pest-megye követének Szentkirályi Móricznak indítványára, ki-ki maga állítja fel háza küszöbe előtt a vámsorompókat.

Fájó szívvel, jól esik elábrándozni azon, hogy mivé lehettünk volna azóta. De az idők másra fordultak. A magyar államiság és társadalom talán évszázadok óta nem volt ennyire összeforrvá. Feléledt a régi Szentkorona fogalma. Az állami akció megindult. És ha társadalmunk minden rétegét szintén eltölti az a tudat, hogy más nemzetnél mi sem vagyunk hátrább valók, és hogy sikerre csak a komoly munka vezet, akkor lesz még megélhetése a tisztos magyar kisiparnak. Sok elpusztul a régiből, de a többit igyekezzünk megmenteni. Egy majdan virágzó magyar iparnak ez képezze alapját. Nemzeti létünknek e bástya felépítésére szüksége van — »dolgozzunk míg a mécsesből ki nem fogy az olaj!«

Giber Antal

Közigazgatási bíraskodás.

Über Verwaltungsrechtspflege mit Hinblick auf das neue, sächsische Verwaltungsgesetz. — Von Dr. Friedrich Tezner.

A drezdai «Gehe-Stiftung»-ban olvasta föl Tezner ezt a monographiát — szász hallgatóságnak az új szász törvényről*) akart beszélni, — de fölolvása mégis sokkal inkább a közigazgatási törvénykezés elméletével, politikájával foglalkozik, mint magának az új szász intézménynek ismertetésével.

A szász törvény pusztá glossája alig volna ránk nézve érdekes, a közigazgatástani elmélkedése azonban megérdemli a magyar szakközönség figyelmét annál inkább, mert — sajnos — közigazgatási kérdések terén kénytelenek vagyunk idegenbe menni oktatásért.

Közigazgatási szervezetünk, alapintézményeink különyszerű volta, sok minden a külföldön létező részleges intézménynek teljes hiánya közigazgatási irodalmunkat is bizonyos szűkebb téma-körbe szorította belé, szakmunkáink hol az általános, inkább közjogi, mint közigazgatási elvek hánytorgatásával, hol pediglen speciális, nemzeti jellegű adminisztratív intézményeink méltatásával és reformjával foglalkoznak.

A közigazgatásnak arra a sok fontos részletére, a melyben az állam a magánegyenekkel közvetlenül az életnek, hogy úgy mondjuk, szatócs-forgalmában találkozik, szakíróink még alig vetettek komoly ügyet.

A közigazgatási bíróság intézményével főként napi sajtónk sokat foglalkozott, de majdnem kizárólag az általános közjog és a napi politika szempontjából.

Teznernek rövid monographiájából az általános közjogi szempontok és úgyszintén a napi politika momentumai teljesen hiányzanak, az ő bírálata, a melyet a szász intézményről mond, mind pedig theoreticus nézetei teljességgel a közigazgatási törvénykezés kérdésének szakszerű keretében mozognak.

A szerző mindenekelőtt megkülönbözteti a «közigazgatási törvénykezés» fogalmának kétféle értelmét: 1. az elméleti abstract értelmét, a mely szerint kiterjed minden olyan közhatalmi tevékenységre, a melynek célja, hogy a közigazgatási intézkedéseket a tárgyi joggal összhangba hozza, 2. a positiv («positiv-rechtlich») értelmet, a mely szerint e fogalom valamely többé-kevésbé független bírói intézmény létezését és ennek az intézménynek az igazságszolgáltatás formái között való eljárását tételezi föl.

A szónak első értelmében létezhetik közigazgatási törvénykezés minden speciális szerv nélkül is, létezhetik még absolut államban is, a hol e functiót az államfő, vagy annak közigazgatási közegei maguk végzik el, voltaképen minden különleges működés nélkül, annyiban, a mennyiben akár hivatalból, akár pediglen a felek kérelmére megvizsgálják és illetve revideálják a közigazgatási intézményeket az akár alkotmányos formák közt, akár autocraticus módon megállapított tárgyi jogszabályok szempontjából és megmásítják azokat az intézkedéseket, a melyek ezzel a tárgyi joggal ellenkeznek.

Magának a szorosabb (azaz a második) értelemben vett közigazgatási törvénykezésnek megint két formáját különbözteti meg a szerző: *a*) azt, a mely bármelyik közigazgatási hatóságnak (tehát esetleg az alsó fórumnak) sérelmes intézkedése vagy épen valamely — külön intézkedés nélkül keletkezett — sérelmes közigazgatási állapot ellen megengedi a közigazgatási per indítását, és *b*) azt, a mely csak az összes administratív eszközök és forumok kimerítése után ad helyet a szűkebb értelmű közigazgatási törvénykezés igénybevételnek.

Maga a szász törvény vegyes rendszert követ e téren, osztályozza a közigazgatási per tárgyát képezhető kérdéseket, ismer «Anfechtungs-klage»-t, a mely csak az összes közigazgatási utak kimerítése után, és »Parteistreitigkeit»-ot, a mely nyomban a «Kreishauptmannschaft», mint elsőfokú közigazgatási bíróság előtt indítandó meg.

E különbségek ismertetése után Tezner azt az általános érdekű kérdést veti fel, hogy mily ügyek, helyesebben, mily sérelmek tarthatnak igényt a közigazgatási törvénykezés védelmére. Kétségtelen, hogy a közigazgatási bíráskodás nem a pusztán *köztermészetű* sérelmek orvoslására szolgál, ezeknek védelmére a modern parlamentáris

*) A közigazgatási bíráskodásról (Verwaltungs-Rechtspflege) szóló 1900. július 11-iki és az előbbivel kapcsolatos, 1900. július 20. és 21-iki keletű szász törvényekről.

államformák más rekurzust nyújtanak, magában a parlamentben és az avval kapcsolatos alkotmányjogi intézményekben.

A közigazgatási bíróság, a mint Tezner más szavakkal helyesen mondja, nem az alkotmányon és a közérdeken esett sérelmek miatti publicus kereseteknek fóruma, hanem határozott, megjelölhető tárgyú és személyű alanyi sérelmek orvoslására szolgál.

A fönmaradó kérdés szerinte csak az, hogy elég-e az *alanyi érdek* sérelme is, vagy pedig csak határozott *alanyi jog*-nak közigazgatási sérelme ad jogcímet a közigazgatási bíraskodás igénybevételére.

A szerző e kérdésnek bő fejtegetése után oda concludál, hogy a közigazgatási törvénykezés elsődleges földata ugyancsak a közjogi természetű, vagy közigazgatási úton megsértett *alanyi jogok* védelme, de a gyakorlati élet szükségessé teszi ennek a védelemnek kiterjesztését némely *alanyi érdekre* is.

Azt a systhémát helyesli leginkább, a mely a bírói védelemre igényt tartható jogokat általánosságban, az érdekeket pedig taxatív fölsorolva utalja a közigazgatási bíróság hatáskörébe, amennyiben azok oly fontosak, hogy a nagyobb apparátus működésére érdemek és olyan alanyi természetűek, hogy a fellépő egyének vagy testületnek «actoratus»-a határozottan megállapítható.

Foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy megelegedjünk-e a közigazgatási bíróság megállapító és illetve megsemmisítő határozataival vagy pedig szükséges-e a bíróság hatáskörének oly kibővítése, hogy az egyúttal a helyben nem hagyott közigazgatási intézkedés helyett, mintegy, (úgy mint valamely fölöttes administratív hatóság) nyomban, közvetlenül maga tegyen-e új intézkedést?

Szerinte a közigazgatási bíróság az elébe került ügyben maga intézkedjék, azaz ne csak a panasz jogosságát és a közigazgatási intézkedés sérelmes voltát, semmiségét állapítsa meg, de magában az alapügyben, ha lehet véglegesen határozzon, ha pedig az ügy természeténél fogva lehetetlen, adjon ítéletének rendelkező részében határozott utasítást, a melyet az eljárásra hivatott hatóság intézkedésében szószerint követni tartozzék és világos voltánál fogva követni is tudjon.

Végül kimerítően tárgyalja közigazgatási bírósági határozatok *absolut* jogerősségének kérdését is, helytelennek tartja, az államot is föltétlenül, pro futuro lekötő jogerőt, a mely a netán módosult viszonyokkal felmerülő szükséggel szemben lehetetlenné teszi a közérdek megkívánta intézkedést.

A föntiekkel korántsem merítettük ki Tezner könyvének tartalmát; a szász viszonyokra vonatkozó, speciális adatokon és nézeteiken kívül még általános érvényű fejtegetéseket is tartalmaz füzete, és méltán hívhatjuk föl raja szakközönségünk figyelmét.

A közigazgatási bíróság intézménye nálunk már néhány éve létezik és működik, de azért a vonatkozó kérdések nem vesztették még el actualitásukat, magát az intézményt sem tekinthetjük még késznek, befejezettek és a közigazgatás reformja kapcsán a bíróság szervezete és hatásköre is módosulni fog.

Dr. Moscovitz Iván.

A kormányzat vagy az emberi fejlődés.

Government or Human Evolution. Justice. By Edmond Kelly. Longmans, Green and Co. London, New-York and Bombay, 1900. 306 oldalon.

Egy amerikai, a ki gyakorlati könyvet akart írni, noha elméleti kérdésekkel foglalkozik. Neki magának alkalma volt megismerkedni azokkal a gyakorlati hátrányokkal, a melyek onnan eredtek, hogy polgártársainak nincsenek kellő elméleti ismereteik. Kelly Edmond, a *Columbia University* volt *lecturer*-je tíz esztendővel ez előtt élénk részt vett New-York községi életében s e közben azt a tapasztalatot tette, a melyet úgy hiszem mindenki tesz, aki egy pillantást vet a közéletre, hogy ezer ember közül egy sem volt képes azokat az elveket, a melyek alapján áll, határozottan formulázni. Ez az egy tény reá nézve meglepő határozottsággal domborodott ki a legellentétebb vélemények zúrzavarából. Ugyanaz az ember, aki az egyik kérdésben individualista volt, egy másik kérdésben kollektivistának mutatkozott; a ki egyik nap erős kormányzati tevékenységet követelt, az más nap a szerződés szabadsága mellett foglalt állást; azok közül pedig, a kik az igazságra appeláltak, egyik sem tudta megmondani, hogy mi az igazság.

Ez a tapasztalat vitte rá szerzőnket, hogy *Individualizmus és kollektívizmus* címen behatóan foglalkozzék korunk egyik legégetőbb, leggyakorlatibb kérdésével. *Kelly* azonban tiszta fő, aki gondolatait végig szokta gondolni s nem egy tetszés szerinti ponton ragadja meg a problémákat, hanem az elejükön. Egy fejezetben végig magyarázza a maga praktikus közönségének azt a kicsit bizarrul felállított, de egészen igaz tételt, hogy csak akkor dönthetem el helyesen, vájjon saját maga építsen-e egy város gázvezetékét, ha tiszta fogalmainak vannak arról, mi a természet? Annál kevésbé kezdhetette *Kelly* fejtegetéseit az individualizmuson és kollektívizmuson, hanem a *kormányzat vagy az emberi fejlődés* címen előbb egy elméleti kötetet bocsátott közzé, a melyet a tulajdonképeni kérdés tárgyalása egy második kötetben fog követni.

A mi magát az említett első kötetnek előre bocsátását illeti, az csak a filozófiai *bona fides* igazolása. Minden komoly filozofálás »*quantum vertice ad auras aetheras, tantum radice in tartara tendit*«. A végig nem gondolt gondolatok, a levegőben lógó problémák, a megoldatlan megoldások bosszantó olvasmány és hiú fáradság. Ha egy etikai (vagy jogbölcseleti) kérdést akarok megoldani, akkor voltképpen úgy kell helyesen eljárnom, miként *Spencer*, aki etikájának elébe megirt egy kötet filozófiai alapelvet, két kötet élettant, két kötet lélektant és két kötet szociológiát. S ha ezt nem teszem, akkor legalább is meg kell jelölnöm azt az alapvetést, a melynek alapján állok, nehogy az olvasónak a sorok közül kelljen kiolvasnia a kiindulópontokat s nehogy én helyettem neki kelljen utólag nagy fáradsággal megállapítania, hogy tulajdonképpen miből következik és mit tételez fel mindaz a mit mondok.

E szempontból a legnagyobb elismeréssel kell fogadnunk *Kelly*-nek említett első kötetét, melynek első könyve a természetről, második könyve a fejlődésről, harmadik könyve pedig a kormányzatról szól.

Kelly problémájának elevenére talált, a mikor arra a kérdésre keres feleletet, hogy mi a természet? mi a természetes és mi az, a mi természettel ellenkezik? A helyesség vagy a helytelenség végső kritériumaképpen szoktuk alkalmazni, hogy valami természetes, vagy hogy természetellenes, de sokkal kevésbé törődünk azzal, hogy mi magának a természetességnek kritériuma.

A kérdés feltevésével tehát teljesen meg vagyunk elégedve, de nem lehetünk megelégedve azzal a válaszzsal, a melyet *Kelly* ad. Szerzőnk a természetesnek és a mesterségesnek ellentétéből indul ki. A mi az emberi behatás eredménye, azt mesterségesnek nevezük és szembe állítjuk vele azt, a mi az emberi tevékenységtől ment, mint természetet. Ez a szónak egyik használata. De a szónak egy másik használatában az ember is része a természetnek. *Kelly* azt véli, hogy innen ered a természetesség fogalmára vonatkozó zűrzavar, a melyből ő a következő okoskodással akar kimenekülni: Az ember nem egészében ellentétes a természettel; a természet magában foglalja az embernek legnagyobb részét. A természet csak az ember öntudatos törekvésével — fizikai, értelmi és erkölcsi törekvésével — áll ellentétben; csak ezeket a törekvéseket nevezük mesterségeseknek.

Már itt van elhibázva a gondolatmenet. Szerzőnket ez a fentvázolt kis »szófilozófiai« kísérletezés arra a ballépésre vitte, hogy az ember öntudatos törekvését a természetén kívül álló valaminek, nem természetesnek mondja; holott annyira természettudományilag iskolázott író előtt, mint a minő *Kelly*, világos lehetett volna, hogy az ember öntudatos törekvése, szóval az, a mi mesterséges, a természetnek egy része. A mesterséges törekvés is éppen úgy lehet természetes, mint természetellenes. Szegény *Kelly* belétevedt a régi dualisztikus filozófia terminológiájába és szálnalmas vergődéssel hasztalan igyekszik abból kimenekülni.

Pedig az egész kérdést néhány szóval oly egyszerűen oldotta meg *Giddings**)): A tudományos terminológiában a *természetes* csaknem azonossá vált a *normálissal*. Nagyban s egészben az természetes, a mi létének feltételeivel összhangzatos. A természetellenes pedig a feloszlásnak, a kipusztulásnak útja mentén van.

Kelly ellentétbe jutott a modern szociológia kiindulópontjával és így a saját kiindulópontjával is, a midőn a mesterségest mint emberi törekvést szembe állította a természetessel s ezzel a kardinális tévedésével útját egyengette számos másnak.

A természet fogalmának fejtegetése után szerzőnk a természet ama nagy törvényének vizsgálatára tér át, a mely evolúció néven ismeretes. Aki 20 lapon a természetes kiválasztás tanának és a szerzett tulajdonságok át vagy át nem öröklődése kérdésének lényegével és a kérdés mai állásával briliáns előadásban akar megismerkedni, az olvassa

*) *Giddings*, The Principles of Sociology, 419. 1. New-York. 1896.

el könyvünk 54—75. lapjait, a melyek tömören és áttekinthetően tárják eléink a különböző iskolák tanait s eredményeit.

A főkérdés itt természetesen mindezeknek alkalmazása az emberi társadalomra. E tekintetben Kelly érdekes eredményre jut. Azt látja ugyanis, hogy a természetes kiválasztás az emberre nézve már teljesen megszűnt. Szerinte csaknem azt mondhatjuk a természetes kiválasztásról az emberre vonatkozólag, hogy nem természetes és hogy nem választ ki. A környezet többé nem alakítja az embert; az ember öntudatos működéséből folyó mesterséges kiválasztás foglalja el a természetes kiválasztás helyét.

Sajátságos dolog, hogy a természetes kiválasztásnak a társadalomra vonatkozó szerepe tekintetében mily kevéssé tisztultak a nézetek. Kezdve onnan, hogy a társadalomban minden a természetes kiválasztás eredménye (Kidd), megtalálunk minden árnyalatot egészen Kelly érdekes eredményéig. Ennek az eredménynek érdekessége azonban az igazság rovására megy. Kétségtelen, hogy az az öntudatos tevékenység, a melyet Kelly mesterségesnek nevez, maga is sok esetben a természetes kiválasztás eredménye. Egy némely öntudatos »beavatkozás« — hogy a régiek rossz terminológiáját használjam — pusztulásra viszi a »beavatkozókat« s fenmaradnak a célszerű, a környezetnek megfelelő beavatkozások. Ez az egyik szempont, a melyből Kelly nem tekint szét. A másik pedig, hogy minden beavatkozás ezer akaratlan eredményt szül az akartak mellett, sőt ha egy kicsit mélyebbre tekintünk, minden céltudatos emberi tevékenység összes tényleges következménye közt sokkal több az előre nem látott, mint a szándékolt. Nem mehetek bele mélyebben a kérdésbe, azért maradjunk e két szempontnál. A mesterséges beavatkozás egyfelől a beavatkozónak »kiválasztott,« »túlélő« tulajdonsága; másfelől mint a kiválasztó környezet része megszámlálhatatlan további kiválasztásnál közreműködő faktor. A természetes kiválasztásnak teljes megszűntéről pedig csak az beszéljen, aki a tudás egész almáját megette; egy néhány harapás nem emel ki belőle.

A könyv harmadik fejezete a kormányzatnak igyekszik helyét megjelölni a fejlődésben.

Felfogásának sarkalatos pontja, hogy az emberi társadalom fejlődés, és működése kezdetben öntudatlan, szervezetlen, *individualisztikus* törvénye: az erősebb joga. A fejlődés folyamán öntudatosá, szervezetté lesz. A kormányzat ez az öntudatos szervezkedés, ez a mesterséges beavatkozás, a mely leküzdí a természet individualisztikus ökológóját és a mely az *igazságosság* elvét lépteti helyébe. Ez utóbbi pedig nem egyéb mint az a törekvés, a mely az emberek boldogulása és haladása tekintetében fennálló természetes egyenlőtlenségek kiküszöbölésére irányul és a mely egy oly mesterséges környezet teremtésére tör, a mely egyaránt szolgál az egyének és a fajnak.

Ezzel a nagy kérdésre vonatkozólag megkaptuk az útbaigazítást. Az egyik serpenyőbe kerül a természet, az öntudatlan fejlődés, a természetes kiválás, a társadalom organikus felfogása, a létért való küzdelem természettörvénye, az anarkia, az *individualizmus*. A másikba kerül: a mesterséges törekvés, az öntudatos fejlődés, a mesterséges

kiválasztás, a szervezettség, a kormányzat rendező hatalma, az igazságosság és nyilvánvaló már most, hogy a mérleg a második kötetben csakis a kollektívizmus javára billenhet. Sok kétségünk van az iránt, hogy az imént jelzett sulyok helyesen vannak-e csoportosítva a mérleg két serpenyőjébe s nincsenek-e össze-vissza hányva; ezt a kérdést azonban e helyütt már nem vizsgálhatjuk meg. Nagyobb az annál. Ezzel kiragadtuk a könyv alaptételeit. Még hozzá kell tennünk, hogy igen nagy készültséggel megírt munka, a melyben sok jó gondolat van letéve, s a mely bizonyára minden olvasójában nagy várakozást kelt Kellynek kilátásba helyezett következő kötete iránt. Kétségtelen, hogy ez a kötet sok újat és tanulságosat fog tartalmazni körünk szociális alapproblémájára vonatkozólag.

Somló Bódog.

A magyar nemzetségek.

A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Az 1893-iki Péczely-jutalommal kitüntetett pályamű, írta Dr. Karácsonyi János. — I. k. Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia 1900. X. 4.64 l. Ara p korona.

A könyvvel, melynek czímét ide írtuk, e helyütt csak azért kell foglalkoznunk, a mi nincs benne. Pontosabban, hogy egyetlen pillanatig se lássék, mintha ezzel a szerző mulasztását, a mű fogyatékoságát akarnók jelezni: szólnunk kell e könyvről az ahhoz fűződő negatív eredmény kedvéért.

A könyv pozitív eredményei ugyanis a lap olvasóit nem érdeklik.

Genealógiai munka: a XII—XIV. századbeli emlékekben feltűnedező ú. n. okleveles nemzetségek, helyesebben az egy-egy nemzetiséghez tartozó családok összefoglaló genealógiája. Mindegyik nemzetségről szóló rész befejezett, önálló dolgozat; az anyagnak, a fennmaradt adatoknak gyér vagy tömeges volta szerint némelyik néhány sorra terjedő cikkely, másik valóságos monographia. Az előttünk levő I. kötet a »Főúri és nemesi nemzetségek« során (ezek alkotják majd a mű első részét; második rész gyanánt a horvát és tót kisebb [?] nemzetségek, végül a jobbágynemzetségek fognak következni) eljut betűrendben az Érd-nemig, melynek emlékét egyedül a krónikák őrzik, de a melynek fényéről ékes tanúságot tesz, hogy abból származtatják magát a hunok nagy királyát, Attilát.

Karácsonyi munkája Csánki Dezsőnek eleddig hasonlóan befejezetlen Történeti Földrajza mellett a legmonumentálisabb alkotás a magyar történetírás segédtudományainak mindenfelől buzgón művelt talaján. Több mint negyedfél század emlékeinek — még pedig a kiadatlan oklevélananyag javarészeének is — teljes ismeretén nyugszik a nagy mű. De ennek a rengeteg szorgalomnak és kitartásnak jelentősége eltörpül ahhoz a megfeszített figyelemhez, körültekintő éles látáshoz, kombináló tehetséghez és másrészt kritikai erőhöz képest, mely egyedül tudott a sok százezer adat főzött kapcsolatot, összefüggést felfedezni és a személyek s birtokok szédítő sokaságú tömegéből biztosan kiválogatni a rokonokat s együvé tartozókat. Karácsonyi Jánosról köztudomású, hogy egyike legszellemesebb: kitünő szemmel

s elmével megáldott historikusainknak; és ha a legújabb könyvének lapozgatása közben itt-ott lehetetlen elfojtanunk sajnálatunkat, hogy oly kiváló erőnek ily aprólékos s tulajdonképp alacsonyrendű kutatásokra kellett áldoztatnia, ugyanannyiszor örömmel el fogjuk ismerni azt is (utalnám az olvasót az Ákos nemzetség első birtokairól [108—109. 1.] vagy a Bár és Kalán nemzetségek azonos voltáról [139—141. 1.] szóló fejtegetésekre), hogy a munkás kvalitásaival növekszik a végzett munkának is az értéke s ha szükség van az alacsonyrendű detailmunkára — már pedig, hogyne volna — hadd végezze azt is minél jobb ember, minél tökéletesebben. Igazában nem is luxus az, legfeljebb egy kis elvetése az idő és sorrendnek a nagy tudományos munkamegosztás közül. Sőt az sem.

Bármily távol esznek tőlünk a könyv pozitív eredményei, nem ártott mégsem érintenünk a szerzőnek ezek közül való nagy érdemeit. Mert azok kezeskednek egyúttal a negatív eredmény megbízhatóságáról. Ha az ily alapos és szellemes munka semmit nem nyújt a vizsgálódás legfontosabb tárgyául folyton szemmel tartott kérdésben, úgy bizonyos, nem is volt mit nyújtani.

A sokat emlegetett negatív eredmény pedig nem egyéb, mint a szóban forgó okleveles nemzetségeknek az Ősi állami és társadalmi szervezet egységeitől, az ú. n. ősnemzetségektől úgy általában, mint különösen teljességgel különböző s különálló volta.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy történetíróink a genusokat vagy generatiókat, melyeket krónikáink a hét törzs alosztályai gyanánt említenek s melyeknek pláne pontos számát is meg tudja mondani Kézai Simon mester, régóta kapcsolatba hozták azokkal a generatiókkal és genusokkal, melyekről az oklevelek tesznek említést, a midőn valamely egyént vagy az egyének tekintélyes számú csoportját »de generatione T.« vagy »de genere U.« származottnak nevezik. Összekapcsolhatták a kettőt annál nagyobb joggal, minthogy maguk a krónikások gyakran fűznek saját korukbeli, előttünk oklevelekből ismeretes nemzetségeket egy-egy honfoglaló vagy Nyugatra kalandozó törzs főhöz, szóval ősnemzetséghez. A hálátlan utókor által egyedül furcsaságaiért és túlzásaiért emlegetett fényes tehetségű Horváth István fejtette ki ezt a tételt legtüzesebben és legtüzesebben 1820-ban. Azóta a fontos adatoknak roppant bősége került napfényre. Az okleveles nemzetségből bőven kitelt már a száznegyolczas szám, azonban egyszersmind kétségtelenné lön, hogy igen-igen számos nemzetség a XIII. századnál nem régibb. Paulert már két évtized előtt a bölcsek kövének problémájára emlékeztette a 108 ősnemzetség keresése. Az okleveles nemzetségeknek az ősi genusokkal egytől-egyig való azonosítása a hiú ábrándok megvetett zugába került, és megállapodott az okleveles nemzetségnek az ősgenussal való kapcsolat s abból folyó előkelőség jegyét teljesen nélkülöző fogalma, hogy az összesége az egy közös őstől leszármazó családoknak és hogy a közös »de genere . . .« megjelölés nem szolgált egyéb célzt, mint a mai állandó vezetéknev: a rokonságnak kivált vagyons- örökjogi célzatú feltüntetését. Ámde a mi általánosságban lehetetlennek bizonyult, még mindig lehetőségnek látszott egyes igen régi s igen előkelő nemzet-

ségekre; fenmaradt az a remény, hogy ha már nem lehetett az őskori társadalmat a maga egészében lehozni a királyság későbbi századainak társadalmáig, talán sikerül kimutatni azt a folytonosságot s összefüggést egynéhány nemzetség megszállottá területre. Egy kiváló szakemberünk, a magyar genealogusok legszorgalmasbika, Wertner Mór még 1892-ben biztatott bennünket ezzel a reménnyel a Magyar Nemzetségekről kiadott kétkötetes műve előszavában valószínűnek mondván, hogy a genusok egyike-másika a honfoglaló nemzetségek valamelyikének köszönhette eredetét. Remélhettük, hogy a reánk jutott adatoknak a legapróbb részleteket felölelő, gondos feldolgozásával és éles elméjű értékesítésével elének fog tárulni hazánk földjén a társadalmi fejlődésnek egyik legérdekesebb s legtanulságosabb képe, hogy meg fogjuk figyelhetni e hazai földnek egynéhány pontján a nemzetségek szerint szervezett társadalomnak egyéni társadalommá alakulását, a nagy körre kiterjedő közös gazdálkodás rendszeréről az egyéni gazdaságok rendszerére áttérésnek folyamatát. Karácsonyi munkája, melyben lehetetlen el nem ismernünk a kívánt tulajdonok mindegyikét, e remény meghiusultát jelenti. Kutatásainak eredményét e legfontosabb kérdés tekintetében maga foglalja össze rövid bevezetéssé. Megállapítja, hogy az összes nemzetségek szerzői és névadói közül egyedül Hont és Pázmány éltek Szent István előtt; de ők még idegenek, bevándorlottak voltak s e helyütt nem jönnek számba. Hozzátehetjük, hogy míg azoknál a kevés számú nemzetségeknél, melyeknek alapítóját jogosultak vagyunk a XI. századba helyezni (miként pl. az Aba- vagy a Csanád- nem őseit), sincsen semmi nyom, semmi fonal, ami akár ennek az ősnak helyét jelölné meg a maga ősi nemzetségén belül, akár a XII. század vége felé jelentkező késő utódokat ő hozzá csatolná s tehát felvilágosítást nyújtana az ősnemzetség területén végbemenő első osztozkodásokról, az egyesek kiválásáról és önálló gazdaságok alapításáról, az átmenet fontos korszakának rendjéről s szabályozásairól. Szóval nem lehetett egyetlen nemzetséget sem hozzákapcsolni s levezetni a honfoglaló törzsek valamelyik neméből, végig kísérni bár egyetlen kis darabon a bomlás s képződés processusát. És mivelhogy már huzamos ideje tisztában vagyunk azzal, hogy a királyság első századaira vonatkozólag újabb gazdag források megnyílását hiába reméllenek, Karácsonyi könyvével kezünkben be kell látnunk, hogy *ama* nagyszerű *társadalom- s gazdaságtörténeti jelenség részletes felderítését* az arra legjobban, sőt szinte egyedül hivatott *geneologiai detailmunkától várunk többé nem lehet.* Azonban ez természetesen nem jelenti azt, hogy ma megcsinálhatnók az ősnemzetségekről való ismereteknek vonatkozással az okleveles genusokra örökérvényű, végleges leltárát és hogy azoknak erről az oldalról akár csak legkisebb gyarapítását is mindenképpen kizártnak kellene tartanunk. Sőt a priori valószínű, hogy az okleveles nemzetségek alapos ismerete némi kicsike fényt fog vetni visszafelé, a honfoglaló nemzetségekre. Világos, hogy a későbbi kornak emez okleveles genusai nem nőttek ki a földből; azok, ha nincs is közöttük és az ősi nemzetségük között összefüggés, az azonosság s folytonosság láncolata, kétségtelenül mégis ezeknek az ősnemzetségeknek vérszerinti

utódjaiból állanak legnagyobb részt. Valószínű immár, hogy sikerülni fog itt-ott kapcsolatot, rokonságot felfedezni több okleveles nemzetség között és ez úton azoknak ugyan egy ősnemzetségből ki ágazását megállapítani. Figyelemre méltó kísérlet történt ebben az irányban közvetlenül Karácsonyi könyvének megjelenése előtt, egy fiatal genealogus, Kállay Ubul részéről, a ki az Ákos, Balog-Semjén és Barsa nemzetségek közös eredetét igyekezett kimutatni részben a nemzetségek ősi birtokainak szomszédos fekvéséből, részben a török származású nemzetiségi nevek rokon fogalmakat jelölő voltából. Igaz különösen, hogy az onomastikai szempont, melyet Kállay annyira előtérbe tol, aligha oly értékes s megbízható, mint hiszi; mert ne téveszsziük szem elől az újabb kutatások fontos eredményét, hogy az okleveles nemzetségi név nem annyira a nemzetség neve, mint inkább az őse: nem a Csanád nemzetséget akarja jelölni, hanem Csanád nemzetségét, s tehát maga is kevésbé régi s jelentős. És általánosságban tagadhatatlan, hogy ha sikerül is ilyen módon megtalálni néhány névtelen ősnemet ezen, valamint esetleges hasonló felfedezések — a névtelenség s határozatlanság homályába vesztvén — semmit nem mondanak ama nagy, legfontosabb kérdésre nézve s magukban véve is csekély értékűeknek látszanak. Mégis rosszul tenné a túlzott skepticizmus, ha ezeket elhanyagolná; nem tudhatjuk, mikor és mily szempontokból nyernek majd fontosságot s értéket. In der Wissenschaft ist alles wichtig, mondja Heine.

Igen sajnáljuk ezért, hogy a tudós szerző teljesen mellőzött egy érdekes momentumot, a mely a történeti tudományban úgy él, mint az ősnemzetségek végső bomlásának soká fenmaradt nevezetes kísérő jelensége. Értjük a *comes* (ispán) jelző szereplését. Horváth István hozta elsőben kapcsolatba az Arpád- és Anjou-kor comeseinek roppant számát a honfoglaló törzsek kebelében fennálló s önállósult nemzetségek főnökeivel, bírásaival. Pauler volt az, a ki ebben a dologban is világosságot teremtett. Szt. István alkotmánya című tanulmányában kimutatta, hogy az első királyunk törvényeiben, valamint a legkorábbi legendákban említett comesek »nem királyi hivatalnokok — királyi várispánok, — hanem a nemzet előkelői, tekintélyei, legnagyobb részt a nemzetségek fajtái«, kiknek bírói, katonai s egyéb működését a XI. századra nézve Hajnik már 1872-ben kétségtelennek tekintette volt. Hatalmas bizonyítéka ennek, hogy a comessel fordított magyar ispán szó szláv nyelven eredetileg törzsfőt, nemzetségfőt jelentett és ebben az értelemben vétetett át. Pauler felfedezését (melyet későbbi főművében ő maga ejtett el, — helytelenül) Tagányi Károly bővítette azzal a tétellel, hogy »a régi származási s közbirtoklási kapcsolatok további bomlásával alakult családok fejeire, végül a családok több tagjára öröklődik, pusztán előkelő származást, méltóságot jelölő címük«. Ez hypothesis, elismerjük, de igen szilárd alapon nyugvó. És ezért nem ártott volna, ha Karácsonyi figyelme kutatásai közben erre is kiterjed és ha számon veszi s feljegyzi a comes névnek, mint magánjogi alapú, nem hivatalt, tisztséget jelölő jelzőnek egy-egy családban való gyakori szereplését, a comes családtagok sorrendjét s rokonsági viszonyát.

Lehetséges, hogy ilyenformán egy törzsökétől, az ősgenustól messze elszakadt és ahhoz többé nem kapcsolható csoportot a bomlásnak erről a jelenségről fogunk ahhoz a testhez tartozónak, valamely ősnemzetség maradványának felismerhetni. De ha mellőzzük is az ősgenusokra való tekintetet s vonatkozást, pusztán magában bizonyára becses világot gyűjtana ily vizsgálat az okleveles nemzetségeknek, — ezeknek a jóformán önkényes alakulatoknak (ellentétben ugyanis az Ősgenusok állandó, szilárd alapú egységével itt minden egyes íztől külön, új »nemzetség« indulhatott ki és számíttathatott) — szervezetére s belső életére. A comes névnek ezt a jelentőségét szerzőnk nem látja. Említi ugyan gyakran, hogy ez meg az comes címmel él, pl. a 352. lapon, hogy a Csanád nb. Waffának, a ki comes, fiát szintén comesnek nevezik; azonban még ott is, a hol említést tesz erről, a nemzetségtől — hol leginkább fogna szembeötleni a cím gyakorisága — többnyire mellőzi e jelző kitételét. Az egyébiránt előtte éppen csak mint hivatalt állást jelentő cím érdekes s fontos: a 84. lapon p. o. érintve azt, hogy számos Ajka-nembeli jelentkezik a névvel, hozzáteszi: »de ebből nem következtethetünk semmit; a Bél-nem XIII. századi tagjairól«, úgymond a 231. lapon »nem tudunk semmit, mindamelllett, hogy egyes tagjait comeseknek nevezik«. És két helyütt is (406. és 415. l.) mondja, hogy »a comes nemcsak valóságos ispánt, hanem lovagot is jelenthet«. Világos, hogy mind e helyütt és számtalan egyéb alkalommal magánjogi alapú, nemzetségi-, családi eredetű előkelőséget kifejező jelzőül szerepel a comes czíme (és vajjon mit ért szerző a XIII. századot illetőleg lovag alatt, ha nem ezt? Egyszerűen gazdag birtokost nem jelenthet). Ajánljuk e mozzanatot Karácsonyi figyelmébe. Értékes eredményekre fog vezetni, kivált a horvát és délszlavón nemzetségek tekintetében, melyek már történeti emlékek megvilágította korban válnak ki az ősi zsupákból.

E társadalomtudományi szemle hasábjain nem lehet előhozakodnunk mindazokkal a — bár általános jellegű — észrevételekkel, melyeket olvasás közben a könyv széleire jegyeztünk. Minthogy azonban a műnek néhány kötete még hátra van, hadd legyen szabad legalább a legfontosabbakat előadnunk. Hibáztatjuk p. o., hogy a szerző »főúri és nemesi« nemzetségekről beszél. Főurakról, mint a nemesektől jogilag megkülönböztetett rendről nálunk a XVI. század vége előtt nem lehet szó, semmiképpen a XIII. században; s »nobilis« címzetnek (201. l.; a 226. lapon pláne a »serviens regis« kitéttel helyezi szembe) bizonyára nincsen semmi különös akár köz-, akár magánjogi alapja s jelentősége. Pusztán társadalmi értelemben vett főúri osztály azaz birtokaristokratia, igaz, már a XII. sz. fordulóján kezd kifejlődni; de ha lehet is ebben az értelemben egy-egy családót főúrinak nevezni, a főúri nemzetség szinte contradictio in adiecto, mivel a főúri jellegnek a birtok mennyiségéhez simuló tényleges voltánál fogva ugyanegy nemzetség egyes családjai főúriak, mások — kis vagyonú avagy éppen szegény létükre — közönséges rendűek lehetnek, a mint erre elég példát találunk karácsonyi könyvében. Ugyancsak a nemesség jogállapota tekintetében való tévedésen alapul szerzőnek két helyütt (42., 109. l.) kifejezett (s következtetéseknek

fontos lánczszeméül szolgáló) az a nézete, hogy a nemesség, csak úgy mint a várjobbágság egy-egy vár vagy kapu (szoros) védelmére volt kirendelve. A nemeseknek ilyen határozott területhez kötött, speciális, folytonos s terhes honvédelmi kötelezettségéről, melynek »könnyebb teljesítése végett« szükségesnek mutatkozhatott a várhoz stb. közel való telepedés s költözés, históriánk nem tud semmit. Azt, hogy szabad ispánságnak tekinti olykor a jobbágyok feletti bíraskodásnak — hova-tovább ex lege folyó — szabadalmát, nem akarjuk nagyon panaszos hangon felemlíteni. Azt sem, hogy a »nemzetségi jogról« szólva ezt a »szokás« kifejezéssel véli corrigálandónak, »mert hisz írásba foglalva nem volt.« De azt mellőznünk nem lehet, hogy noha egyszer-kétszer helyesen hitbének fordítja a dost, rendszerint mégis hozománynak magyartítja. E terminológiának hibás voltát alig enyhíti, hogy mivel a mai értelemben vett hozomány középkori jogunkban ki nem mutatható (nem sikerült a hozomány létesítését bebizonyítania az ily irányú legújabb igen érdekes kísérletnek sem), nemo prudens fog igazi hozományt érteni a Karácsonyi említette hozomány alatt. Azt mondtunk, hogy a könyv positiv eredményei e lap olvasóit nem érdeklik. Alighanem túloztunk. Mert a társadalmi tudomány előtt miképpen lehetne közömbös a társas létnek kivált a múltban oly kitűnő fontosságú közülete: a család. És Karácsonyi munkája (azaz az egyes monographiák) első *genealógiai* művünk, mely megérdemli a családtörténet nevét. Erős történeti s nevezetesen cultur-historiai érzék emeli azzá, párosultan az előadás művészetével. Nem adja száraz, regestaszzerű felsorolását a személy- s helyneveknek, végtelen élettelen halmazát az adatoknak. Behelyezi az embereket a korukba; nézi őket politikai s socialis összefüggéseikben, mindenekelőtt pedig gazdasági létük alapjain, földbirtokukon. A gazdasági tényezők méltatása, a földbirtok jelentőségének elismerése a magyar nemesi társadalom szempontjából, nem új dolog történelmünkben. Jogtörténetünk bebizonyított igazsága, hogy a nagybirtok alapján keletkezett a nemességnek magasabb foka: az örökös főrendiség; és másfelől ott van Csánki említett nagy műve, a magyar földnek XV. századi telekkönyve, ott van egy-egy család vagy hírneves ember birtokviszonyairól értekező annyi önálló dolgozat vagy külön fejezete nagyobb munkának (p. o. Thallóczy remek tanulmányának: »A Blagay-család történetéből«) — a hozzáértők mosolyogtak, mikor nem rég »a megbotránkozás vihara zúdult végig az országon« egyes hírlapok ama közleménye folytán, hogy egy budapesti egyetemi professzor a magyar nemességre nézve is merte hangoztatni a birtoknak, a gazdasági viszonyoknak elhatározó fontosságát. Azonban oly szoros, oly közvetlen kapcsolatban a földjével, annyira élőnek nem láttuk eddig a régmúlt századok gazdálkodó magyar nemesét mint Karácsonyi könyvéből. Nem láttuk úgy s oly jól szüntelen iparkodását, hogy vagyonát gyarapítsa: királyi adományok impetrálásával, csere- s örökszerződéssel, vétellel, — ha kell erőszakos foglalással, de növelve földje hozadékát békés tevékenységgel is: irtással, falvak telepítésével. Egységesebb s világosabb tárgyalás kedvéért szerzünk a nagyobb nemzetségeknél a »történettől« elkülönítve adja elő az egyes ágak

s családok birtokviszonyait, szerzeményeit, osztályait, pereit. Midőn pedig az adatok bőségénél fogva módjában áll, valóságos természetrajzát adja e korszak földbirtokának, uradalmainak: a birtokállomány különböző elemeinek, az egyes jövedelmi forrásoknak. Felhívjuk olvasóink figyelmét a Csanád-nemzetség birtokairól szóló erre a részre. S felhívjuk általában az egész könyvre. Aligha lesz, aki nem fog találni valami érdekeset s tanulságot; és bárki élvezettel fogja olvashatni.

Dr. Schiller Bódog.

Egy nemzetközi tudományos akadémia terve.

Kemény Ferencz a nemzetközi események buzgó apostola ismét egy könyvvel és egy tervvel ajándékozta meg az irodalmat »Entwurf einer internationalen Gesamt-Academie = Weltacademie.« czíme a könyvnek.

Ne ütközzünk meg azon, hogy Kemény Ferencz ezen munkát, mely láthatólag kedvencz eszméjét tartalmazza, nem magyar nyelven adta ki. Ő egy nemzetközi intézmény létesítése végett nemzetközi mozgalmat kívánt megindítani és ezért oly nyelven írta könyvét, melyeket az egész művelt világon értenek. *Nyelvek-ről* beszélek, mert Kemény legújabb munkája a német cím daczára nem egészen német, amennyiben egy francia kivonatot, valamint tömérdek francia és angol idézetet foglal magában melyek tartalmának lényeges kiegészítő részét képezik.

Siessünk megjegyezni, hogy a könyv érdekes, a benne felvetett eszme egészséges. Azonban a szerző beleesik az idealisták megszokott hibájába: eszményének túlságos nagy fontosságot, túlságosan messze-menő hatást tulajdonít, az elkerülhetetlen akadályokat és hátrányokat ellenben mintegy concav lencsén át eltörpítve látja. Pedig munkájában idézi Schiller ezen mondatát is: »Leicht bei einander wohnen die Gedanken, doch hart im Räume stossen sich die Sachen.«

Kemény terve röviden a következő: Létesítsenek valahol — ne egy nagyhatalom fővárosában — egy akadémiát az összes tudományok művelésére és irányítására. Ez az akadémia fogadja be tagjaiként az egész művelt világ szellemi előkelőségét, álljon folytonos érintkezésben az államok kormányaival és a nemzetek tudományos akadémiaival. Gyakorolja a legfőbb bíraskodást minden nemzet szellemi termékei fölött. Mozdítsa elő a tudományok művelését egy pártatlan világkönyvtár létesítése, jeles munkák kiadása, pályakérdések kitűzése, egyes nagyobb szabású tudományos feladatok megoldása által. A nemzetek nagy tudósaikat a legnagyobb mértékben megtisztelnék azzal, hogy a nemzetközi akadémia igazgató-választmányába kiküldenek. Hazájukban félreismert tehetségek pártfogást találnának az akadémiában, mely fölötté állana minden nemzeti kicsinyeskedésnek, házi perpatvarnak és azért feltétlenül igazságos, majdnem azt mondtam: csálhatatlan lenne.

Ezen óriás intézmény megteremtése pedig alig járna költséggel az egyes államokra nézve. Fenntartása ugyan belekerülne évenként

négy millió frankba, de mily könnyű ezt az összeget a világ összes államainak, tudós társaságainak, felső-, közép- és aliskoláinak mérsékelt megadóztatása útján előteremteni. Pedig ezenkívül még rendelkezésre állának a rendes és pártoló tagok járuléka, a tiszteletbeli tagságra áhítozók alapítványai, nagylelkű emberbarátok adományai. Hogy a nemzetközi akadémia könyvtára igényelje bírna a világon megjelenő minden irodalmi mű egy köteles példányára, szállítmányai az egész világon keresztül viteldíjmentességre, sőt gyűléseinek felkeresői is a legmesszebbmenő jegykedvezményekre — ez már magától értetődik.

A megvalósítás eszközeire nézve tett számítás képezi a tervezet leggyengébb pontját. Semmiből nem lesz semmi és mihelyt a nemzetközi akadémia létesítése áldozatokat követel, mindjárt kérdéses, hogy minden tekintetbe jövő tényező kész lesz-e az áldozatokat meghozni, pedig az egész terv csak akkor valósulhat meg igazán, ha azt minden illetékes tényező felkarolja. Utóvégre az irodalmi termékek köteles példányának beküldése sem ingyenes szolgáltatás: ha feltesszük is, hogy egygyel több példány nyomtatása nem szaporítja észrevehetően a költségeket, már a papíros, a fűzés, a kötés, a csomagolás, a címzés és elküldés mind oly töke- és munkaértékeket képviselnek, melyeket pénzben is ki lehet fejezni. A postai szállítás szintén frankokban és koronákban kifejezhető költségeket okoz az államoknak, szintűgy a tudós utasoknak átengedett — mindenesetre I. osztályú — vasúti ülőhelyek. De ha az államok le is mondanának saját és polgáraik tetemes költségeinek megtérítéséről, igen kétséges, hogy belemennének-e közművelődési költségvetésüknek azon újabb megterhelésébe, mely elkerülhetetlen volna, ha tudományos és tanintézeteket, illetőleg ezek fenntartóit — bár a nemzetközi akadémia ellenszolgáltatásainak fejében is — megadóztatnák. Porszemekből fel lehet egy hegyet építeni, de porszemenként el is lehet hordani.

A nemzetek túlnagy áldozatkészségében annál inkább kételkedhetünk, hogy a nemzetközi akadémia elé tűzött célokat a jól szervezett, jelentékeny szellemi és anyagi erővel rendelkező nemzeti akadémiák is elérhetik és elérik. Mert az ezen akadémiák nagy gondot fordítanak is egy nemzet nyelvének, történetének, speciális szellemi kincsének felderítésére és megőzésére — azon tudományokat, melyek valóban minden nemzet sajátjai, a természettudományokat, sőt a társadalmi tudományok legnagyobb részét, ezek is nemzeti korlátoktól eltekintve, minden nemzet számára művelik. Amely téren pedig a chauvinizmus még a tudósok szeméit is elhomályosítja — ott ugyan a nemzetközi akadémiaival is szembeszállának az egyes nemzetek valódi, vagy áltudományának képviselői.

A legnagyobb hiba lenne, ha a nemzetközi akadémia az egész világ tudománya fölött álló tekintélyt igényelne a maga számára, sőt még azt is meg akarná szabni, hogy mi a »jó« és mi a »rossz«. Az ily tudományos szent zsinat is csak gyarló emberekből állana, akik épen úgy tévednének és ép oly kevéssé menekülnének a tudományos szempontokon kívül eső tényezők hatásaitól, mint a kis nemzeti akadémiák tagjai. A tudós világ fölötti uralomra való törek-

vésük különböző összeütközéseket eredményezne és részint ellen-szenvet, részint gúnyt keltene.

Végül legyen szabad egy igen sajnálatos sajtóhibára utalnom, mely a könyvbe lopódzott Rudolf trónörökös neve mellett egy helyen a »von Osterreich« jelzöt olvassuk. Ezen államjogilag kétes helyességű cím kizárólagos használata nem alkalmas arra, hogy a könyvet épen a szerző nemzete körében kedvelté tegye. Az eszmék nemzetközi terjesztésére szánt könyvektől a legnagyobb mértékben meg kell követelnünk, hogy minden nemzet közjogi helyzetével szigorúan számot vessenek és egyiknek érzékenységet se sértsék. Ezért elvárhatják, hogy mikor a könyv második kiadást ér — ami a benne foglalt egészséges eszme és sok tanulságos adat miatt kívánatos — a fentemlített sajtóhiba el fog tűnni belőle.

Dr. Farkas Geiza.

Egy politikai és művelődéstörténeti segédkönyv.

Annals of Politics and Culture (1492—1899!) By G. F. Gooch, M. A, Late Scholar of Trinity College Cambridge. With an introductory note by Lord Acton. Cambridge: at the University Press, 1901.

Ama pár sorban, melylyel *Zord Acton* az előttünk fekvő könyvet bevezeti, világosan meg van jelölve a munka célja. »A ki a modern idöket meg akarja érteni — mondja Lord Acton — és a ki fürkészni akarja amaz okokat, a melyek a jelenlegi világ alakulására befolyással voltak — az bizonyára gyakran szükségét érezte egy a tényeken s könyveken keresztülvezető egyszerű kalauznak, mely teljesebb informatiokra való törekvésünkben segítségünkre lehetne.« Ebben bizonynyal igaza van a tudós lordnak, és a könyv átlapozása után igazat kell adnunk neki abban is, hogy ezt a kötetet egy ritka képességekkel és műveltséggel bíró ember írta, kinek e munkában kiváló szakértők voltak segítségére.

Valóban nagy becszel bírhat nemcsak a tanulókra, de a nagy közönségre is, hogy rendelkezésükre áll az emberiség újabb élet-történetének egy rövid kivonata, mely nemcsak a politikai eseményeket, hanem az emberi gondolat egyes fejlődési szakait is tárgyalja és könnyen tájékoztat mindarról, mi egy adott idöszakban történik. A könyv baloldala a politikai, jobb oldala a művelődéstörténeti eseményeket tartalmazza rövid paragraphusokba összefoglalva. Az egyes paragraphusok számozva vannak, és egy kimerítő tárgyjegyzék módot nyújt arra, hogy valamely nagy tárgyat (pl. Astronomia, Spanyol irodalom, socialismus, Magyarország stb.) egészében is-áttekinthessünk. A könyvben rengeteg tudás van összehordva, de arra, hogy valaki haszonnal forgathassa, nagy tájékozottság is szükséges a történelem és a művelődéstörténet eseményeiben, mert a kibent ez hiányzik, az nem igen fogja megítélhetni az egyes oda vetett megjegyzések fontosságát.

A szerző maga is beismeri, hogy ő főleg azokkal a népekkel foglalkozott, melyek Angliát közelebből érdeklík, hogy Nyugat-Európát nagyobb figyelemben részesítette, mint Kelet-Európát.

Természetes, hogy ezt rossz néven nem vehetjük neki. Csak sajnálattal konstatáljuk, hogy Magyarország nem tartozik azon népek közé, melyek érdeklődését felkeltették. Talán nem egészen érdektelen, ha ide iktatunk néhány paragrahust a könyvből annak illusztrálására, hogy mily képet nyer az angol olvasó e könyvből a mi viszonyainkról. A magyar irodalomról ennyi felvilágosítást találunk a munkában:

1836: Jósika megírja első regényét, »Apari«-t. — 1845: Eötvös regénye: »A falu jegyzője«. — 1846: Jókai Mór első regénye.

Valamivel többet mond a könyv a magyar egyházi kérdések fejlődéséről, e következő 4 paragrahusban:

1534: Bár mindkét király küzd ellene, a lutheranizmus Szászországon keresztül behatol az országba és Dévay és Honterus által terjesztetik. — 1557: A magyar papság többsége a csengeri zsinaton formálisan a Calvinismust fogadja el s hitvallásában elveti a lutheranizmust és unitarianizmust — 1608: Bocskay a protestánsok teljes egyenjogúságát vívja ki. — 1894: A magyar minisztérium behozza a kötelező polg. házasságot és a vallásszabadságot. (Megjegyzendő, hogy ezt a passust »Osztrák egyház« cím alatt kell keresni.)

Magyarországnak az 1867-iki kiegyezés óta lefolyt történetéről pedig a következőleg referál a könyv:

1867-ben megemlíti a kiegyezést. — 1873-ban (!) Horvátország autonómiát kap. Képviselői Budapesten csak oly ügyekben vesznek részt, melyek az egész magyar monarchiát érdeklík. — 1874: A Deák-párt megbukik és a Baloldal elfogadja az 1867-iki kiegyezést Vezére Tisza miniszterelnök lesz Deák hívei segélyével és 1890-ig hatalomban marad. — 1897: A Kossuthisták ellenzik a kiegyezés megújítását.

Hogy ez utóbbi esemény miért oly fontos, fontosabb mint annyi más dolog, mi 1874 óta történt, azt bajos volna belátni.

Különben mi hozzá vagyunk szokva a külföldi könyvekben Magyarországról még vaskosabb tévedéseknek is. Semmi esetre sem szabad az idézett adatokat a könyv megbízhatóságának mértékéül alkalmazni, mert adatai kivált a művelődéstörténeti részben, igen praecisek, kimerítőek és megbízhatóak. Talán egy új kiadásban szerző a ránk vonatkozó tételeket is ki fogja javítani.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Bár a magyar képviselőház szeptember harmadikáig elnapolta üléseit, politikusaink ez évben nem nyaralnak. A választási harc közeledik és gondot és munkát ad azoknak is, kiket különben a legkomolyabb tárgyalások sem hoznak ki nyugalmukból. Minden oldalról csak úgy hullanak a programok s jelöltekben oly bőség van, hogy számuk egy-egy kerületben még egyszer oly nagy, mint a létező országos pártoké. A választási harc azonban mindezideig még sem nyújt semmiféle felvilágosítást arra nézve, hogy mik lesznek voltaképen azok az elvek, a melyek alapján e harcot meg fogják vívni. Az 1896-iki választási harcnak még volt valami elvi jelentősége: az ország kifejezte abbéli akaratját, hogy az Ausztriával való gazdasági kiegyezés megújíttassék és először juttatta kifejezésre azon elhatározását is, hogy az egyházpolitikai reformokhoz ragaszkodik. Abban a választási harcban, a melyben voltaképen már benne vagyunk, ily elvi háttért hiába keresünk. Az egymás ellen küzdő nagy pártok közti ellentétekben az ország már sokszor nyilatkozott és most sem fog másként nyilatkozni, azokban az újabban felmerült kérdésekben pedig, a melyek jövőnk alakulása szempontjából fontosak, úgy látszik nem lesz alkalma véleményt mondani, mert e kérdések sorsa a pártok keretén belül fog eldőlni. A nemzet tulajdonképen csak a létező pártok között választhat, már pedig az a széles körben kedvelt szólásmód, melylyel a jelöltek magukat »Széll Kálmán politikája lelkes híveinek« mondják, vajmi keveset jelent, hisz ez a szólásmód fedi az agráriusokat és a merkantilistákat, fed demokrata liberálisokat és konservatív mágnásokat, fed önálló, vámterületért rajongó politikusokat és fedi a vámközösség rendületlen híveit. A legfontosabb kérdés jelenleg az, hogy a szabadelvűpárton *belül* észlelhető irányok között melyiknek lesz a legnagyobb vonzóereje — már pedig ez nem fog a választás számszerű eredményeiből kitünni, hanem egyedül a jövő országgyűlés működéséből.

Nyugtalanító jelekben különben e szempontból most sincs hiány. Nem egy kerületben látjuk, hogy olyan egyének, kik öt évvel ezelőtt még mint a néppárt jelöltjei szerepeltek vagy a nemzeti párt azon elemei közé tartoztak, a melyeket a néppárttól csak a név választott el, most nyíltan Széll Kálmán híveinek vallják magukat és azt mondják, hogy kormánypárti program alapján állnak. Sajnálatos dolog, hogy a szabadelvű-párt mai zavaros állapota lehetségessé teszi fezt a hamis lobogó alatt való küzdelmet. Mert arra vonatkozólag nem lehet kétség: ha azoknak

az elemeknek, a melyeket most legjobban az agráriusok gyűjtőneve alá lehet foglalni, sikerül a szabadelvűpártban a vezérszerepet magukhoz ragadni, akkor ez a párt meg fog szűnni, szabadelvűnek lenni. Bizunk abban, hogy ez nem fog megtörténni, de ha elgondoljuk, mi mindent tartanak ma összeegyeztethetőnek a szabadelvűpárt programjával, akkor lehetetlen nem látnunk azt, hogy itt voltaképpen veszélyes csempésműveletekről van szó. E műveleteket nem gátolhatja meg senki, mint az ország közvéleménye. Reméljük, hogy ily irányban fog megnyilatkozni a döntő ütközet napjaiban.

A külföldön az utolsó két hó folyamán több figyelemreméltó esemény történt.

Ausztoriá-ban a császárnak Prágában tett látogatása megint egy hajszálnyival közelebb hozta egymáshoz a cseh és német nemzeti-ségeket. A császár személye még mindég erős kapocs Ausztria különböző elemei között és ez úgy a cseheknek, mint a németeknek e látogatás alkalmával is öntudatukra jutott. A kibékülés lassan bár, de határozottan halad.

Franciaországban az egyesületi törvény elfogadásával Waldeck-Rousseau kabinetje másodszor is elévülhetlen érdemeket szerzett magának a szabadelvű francia köztársaság megvédelmezése körül és francia viszonyok között szokatlanul hosszú kormányzása valóban a köztársaság fénykorát, a Gambetták és Ferry-ek korát juttatja eszünkbe. Waldek-Rousseau első nagy érdeme, a Dreyfus-ügy elintézése, egy akut baj elsimitását jelentette, második érdeme, az egyesületi törvény meghozatala, egy chronikus bajnak, a klerikális izgatásoknak, akarja útját állni. A törvény jelentőségét és intézkedéseit már behatóan ismertettük, most csak arra kell utalnunk, hogy a javaslat meglehetősen tekintélyes többséggel fogadtatott el, mert a kamara 303 szóval 224 ellen, a senatus pedig 173 szóval 99 ellen szavazta meg — épen Waldek-Rousseau-kormányrajutásának második évfordulóján, június 22-én. Azóta a törvény már kihirdetve is lett.

A törvény a törvényes felhatalmazás alapján működő szerzet-rendeket a következő alternatíva elé állítja: vagy alája vetik magukat a törvény rendelkezéseinek, vagy feloszlattatásukba kell belenyugodniok. Hogy miben áll az alávetés, azt még egyszer megmondja a törvényhez kibocsátott végrehajtási rendelet. E szerint a szerzet-rendeknek belügyminiszteri engedélyt kell kieszközölniök a további működésre, be kell terjeszteniök rendszabályaikat, ki kell mutatniök ingó és ingatlan vagyonuk nagyságát, be kell jelenteniük tagjaik neveit kimutatván egyúttal állampolgárságukat, korukat és születési helyüket is, végre kötelezniük kell magukat arra, hogy alá fogják vetni magukat püspökeik joghatóságának. Ez utóbbi intézkedés — a világi papságnak való alárendelés — a szerzetekre nézve ép oly kellemetlen, mint az állami hatóságnál való bejelentés kényszere. Úgy érzik ezt az intézkedést, mintha kétszer veszítették volna el eddigi függetlenségüket és hatalmukat és mintha az állam kétszer

biztosítana magának hatalmat a szerzetek fölött, egyszer közvetlenül, az új törvény által, másodsor közvetve, az államtól függő püspökök által. Eddig ugyanis a nagy szerzetrendek, a jezsuiták, a dominikánusok, kapuczinusok, karmeliták, redemptoristák, francziskánusok, trappisták stb. — nemcsak függetlenek voltak püspökeiktől, hanem inkább a püspökök függték tőlük, nem ismertek csak egy akaratot — római főhatóságuk akaratját és egyenesen egyházat albottak az egyházban. Ez most véget ért. Néhány szerzetrend már alávetette magát a törvény rendelkezéseinek, néhány talán nem fogja azt megtenni. Ezekkel szemben azonban a dolog tisztázva van.

A mi azokat a szerzeteket illeti, a melyeknek eddig törvényes felhatalmazásuk a működésre nem volt, ezeknek most kell ily törvényes felhatalmazást kieszközölniök. És ez a pont fog különösen heves harcra alkalmat adni. Őszig el fog dőlni, hogy mely rendek folyamodnak a felhatalmazásért. Mivel pedig a parlament a jezsuitáknak és a »rokon szerzeteknek« az engedélyt előreláthatólag nem fogja megadni, fel fog merülni az a kérdés, vajjon képes lesz-e az állam, a zárdanövendékek ezreit saját intézeteibe befogadni és vajjon hány zárdanövendék fogja követni tanítóit Belgiumba, Spanyolországba, vagy más országokba, hol a klastromok szabadon működhetnek. Az is kérdés, hogy a világi papság nem fog-e ez alkalommal az államhatalom ellen állást foglalni. A Franciaországban küszöbön levő »Kulturkampf« eredményeit bizonyynyal érdekel szemléljük mi is. Elsősorban a francia ultramontanizmus sorsa fog ugyan itt eldőlni, azé a francia ultramontanizmusé, melynek jelszavát Brunetiére így jelölte meg: »Franciaország, az a katolicizmus és a katholicizmus az Franciaország«. De talán több is el fog dőlni e harezban, mert hisz azt mondják, hogy *la France marche toujours à la tête de la civilisation*. Ha sikerül a szabadelvűségnek e harcot Franciaországban eredményesen megvívni, ez az eredmény tán előhírnöke lesz annak, hogy az utóbb annyira elhatalmasodott klerikális eszmék másutt is vissza fognak fejlődni.

Egyelőre csak a szabadelvűség egy nagy vereségéről számolhatunk be, a mely *Németalföldön* játszódtott le. Június 14-én általános választások voltak, a melyeknek eredménye az, hogy az első kamarában a következő négy évben 29 klerikális 21 liberálissal fog szemben állni, míg a második kamarában a többséget 58 klerikális, a kisebbséget 42 liberális fogja alkotni. Megválasztatott ugyanis a második kamarába 27 liberális, 25 katolikus, 30 antirevolutionárius, 7 szocialdemokrata, 8 demokrata és 3 »keresztény« képviselő. Mivel eddig a liberálisok voltak többségben és a Borgesium-Piersonféle minisztérium is ezek sorából került ki, a választás ez eredménye nagy fordulatot jelent Hollandia politikai életében. Hogy ezt a fordulatot megérthessük, szükséges, hogy egy rövid pillantást vessünk a németalföldi politikai pártokra.

A szabadelvűpárt, mely a kilenczvenes évek elején — 1892-ben — jutott többségre s melynek első feladata volt, a választási törvényt szabadelvű szellemben módosítani, az utóbbi évek folyamán züllésnek indult. Két front ellen kellett küzdenie. Egyfelől szemben állt

vele két reakziós párt: az ultramontánok és az orthodox-protestáns »antirevolutionáriusok« — másfelől szemben álltak vele a szocialdemokraták. A két ellenfél közül a két reakziós párt volt az aránytalanul erősebb, de veszedelmesebbnek a szocialdemokraczia bizonyult, mert az általa képviselt eszmék egynémelyike behatolt a szabadelvűpártba is, és ott a legnagyobb mértékben bomlasztólag hatott. Ily módon jött létre a múlt évben több előkelő, de a praktikus politika exigenciái iránt semmi érzékkel nem bíró egyetemi professorok vezetése alatt az új »demokrata«-párt, mely radikális allure-öket vett fel és a szabadelvűek tábortát kétfelé osztotta. A választásoknál ez a meghasonlás a szabadelvűekre végzetessé vált. Négy párttal találták szemben magukat: az ultramontánok, az antirevolutionáriusok, a radikálisok és a szocialdemokraták pártjaival. Ezt a négy pártot ugyan egymástól mélyreható különbségek választották el — de a liberálisok elleni gyűlölet egy táborba hozta őket össze, annyira, hogy a pótválasztásoknál a szocialdemokraták inkább klerikális mint liberális jelöltekre szavaztak, dacára annak, hogy a klerikális programban a gabonavámok fölemelése áll első helyben; a radikálisok pedig inkább szocialdemokrata jelölteket támogattak, mint liberális jelölteket, dacára annak, hogy a különbség köztük és a liberálisok közt csak annyi volt, hogy a kormány nem akarta Hollandia máris igen tág választói jogát odáig kiterjeszteni, hogy egyáltalában mindenki választó lehessen, le egészen a koldusig és csavargóig. E belső villongások természetesen nagy mértékben meggátolták a párt erőinek kifejtését. Hozzájárult ehhez az is, hogy az utolsó kormánynak némely elkerülhetlenül szükséges törvényalkotása erősen megnövesztette a nép terheit. Különösen áll ez az iskolai kötelezettség és a személyes katonai szolgálat kötelezettségének behozataláról. Mindkét reformot nagy és magas érdekek tették szükségessé és a párt, mely keresztülvitte ezeket, számot tarthat az utókor hálájáról. Egyelőre azonban mindkét intézkedés pénzbe, sok pénzbe kerül s ezt az adófizető megérzi. Ugyancsak sok pénzbe kerültek volna a munkásvédelmi törvények — a baleset és aggság esetére való biztosítás — is, a melyeknek megvalósításához a kormány most akart hozzáfogni és a melyeket a beállt válság öt évre elodázott. Már pedig pénzkérdésekben nemcsak a »kedélyesség« szűnik meg, a mint a német mondja, de igen gyakran a politikai meggyőződés is. A kormány az ország utóbbi megnyilatkozása következtében a reakziós pártok kezébe fog átmenni. Ezek azonban korántsem képeznek egyöntetű szervezetet. Két csoportjukat: a katolikus ultramontánokat és a protestáns antirevolutionáriusokat mélyreható elvi különbségeken kívül a személyes ellenszenv is bizalmatlanság is elválasztja, úgy hogy a két pártnak voltaképpen csak egy negatív érintkezési pontjuk van: — a liberalizmus elleni gyűlölet. A vezérszerepet mindenesetre a protestáns antirevolutionáriusok fogják játszani, kik az 1888-ik évi, a reakció győzelmével végződött választásoknál is megtartották maguknak a zsákmány oroszlánrészét. Akkor az ultramontánoknak két miniszteri tárcaival kellett meg-

elégedniök, míg ötöt a protestánsok tartottak meg és egyes ultramontán követelések, mint pl. a vatikáni követség visszaállítása stb. — sem találtak meghallgatásra. Ha a két párt egy időre félre is teszi a köztük fennforgó differenciákat, eredményes pozitív munkásságot az ily pártalakulástól nem lehet várni, annál kevésbbé, mert úgy a katolikus, mint a protestáns pártban demokratikus és conservatív elemek közt is belső villongások léteznek. Ily körülmények közt talán van remény arra, hogy négy év alatt a holland közvélemény be fogja látni mily tévedést követett el az ez évi választásoknál.

Kevésbbé fontosak a *spanyol* választások, — hisz Spanyolországban még nem volt kormány, mely magának a többséget nem biztosíthatta volna. A hányszor új kormány hívatik meg, ennek első dolga, hogy biztosítsa magának a praefectusok, polgármesterek, békebírák és zsandárok támogatását. Azután kezdetét veszi a hírhedt »*encassilado*«. A belügyminiszter, miután megkérdezte a kabinet tagjait, a közigazgatási főhatóságokat, az egyes kerületek befolyásos választóit, sőt az ellenzéki pártokat is, fölosztja a választói kerületeket. Hogy hány helyet kell az ellenzéknek átengedni, azt rendszeren minisztertanácsban döntenek el, — már a *do ut des elvének* alapján is, hogy az ellenzéki párt, ha kormányra jut, ugyanezt tegye. Rendszeren 130—140 szavazatot engednek át az ellenzéknek. A dolog nehezebbik része azonban csak ezután következik, — a választási kerületeket ugyan is fel kell osztani a pártok egyes tagjai között a mindenkori kormánypártnak rendelkezésére álló körülbelül 420 helyre (300 hely a kamarában, 120 a senatusban), van rendszeren vagy 2000 jelölt. Ezek mind tiszteletüket akarják tenni a belügyminiszternek, míg az végre kénytelen mindennemű audienciát megtagadni. A jelöltek elhelyezésénél elsősorban kell gondolni a párt notabilitásaira, a volt miniszterekre, — ha véletlenül valami magas hivatal vagy követség nem áll rendelkezésére, hol őket el lehetne helyezni. Azután helyet adnak a veteránusoknak és a fiatal tehetségeknek, nehogy ezek dissidens csoportokat alkossanak. Azután jönnek a protegált személyiségek, a miniszterek és más notabilitások rokonai vagy barátai. A többi kerületet egészen ismeretlen jelölteknek tartják fenn, a kiket tekintettel társadalmi összeköttetésükre, vagy az udvarhoz való viszonyukra kell jelölni. Ezek közül igen sokan vannak, kik kerületüket sohasem látják.

Ily praxis mellett senki sem fog csudálkozni azon, hogy az új liberális kabinetnek is sikerült az eddigi konzervatív többséget hatalmas ellenzéki többséggé átváltoztatni. A számszerű eredmény az, hogy 244 liberális, 81 konzervatív, 12 Romero Robledo chama-leonszerű pártjához tartozó képviselő és 16 republikánus képviselő jött be a kamarába; a többi képviselő kisebb csoportokhoz tartozik. Hasonló volt az eredmény a szenatusválasztásnál is.

Az *olasz* kamarában a Zanardelli-Giolitti-kabinet az utolsó időben két jelentőségteljes győzelmet vívott ki. Az egyik az a határozat volt, a melylyel a kamara Prinetti külügyminiszternek bizalmat szavazott, a másik az, a melylyel kijelentette, hogy Giolitti belügyi politikáját

helyesli. Az utóbbi határozatnak némi elvi jelentősége is van. Alkalmat szolgáltatott reá a minisztériumnak a munkásmozgalmakkal szemben való állásfoglalása. Tavasszal nem kevesebb mint 511 sztrájk fordult elő a mezőgazdasági munkások körében s ezekben a sztrájkokban 60.000 munkás vett részt. Giolitti belügyminiszter a sztrájkokkal szemben nem úgy járt el, mint elődei. Nem sietett a munkaadók segítségére az által, hogy katonákat rendeljen hozzájuk és megfélemlítse a munkásokat és nem tekintette a sztrájkolókat lázadóknak, hanem azon volt, hogy a bérkérdés teljesen szabadon oldódjék meg és csak arra törekedett, hogy a munka szabadságát biztosítsa és a csendzavarásokat meggátolja. Talán lehet vitatkozni azon, hogy a tavaszi sztrájkokon mindenütt sikerült-e, a dolgozni kívánókat a sztrájkolók erőszakos befolyásolása ellen megóvni, komolyabb összeütközések azonban nem fordultak elő, sőt a sztrájkok az esetek legnagyobb részében a munkások jogi követeléseit elismerésével végződtek. Mikor Giolittit ezen munkáspolitikája miatt a parlamentben megtámadták, védelmezésében joggal utalhatott a mezőgazdasági munkásoknak nyomorúságos helyzetére és joggal mondhatta, hogy a kormánynak nem volt szabad meggátolnia a munkások azon törekvését, hogy helyzetüket törvényes eszközökkel megjavítsák, annál kevésbbé, mivel a szocialisták által alapított egyesületek alapszabályai-ban semmi törvénytelen intézkedés nem foglaltatott. A kormány feladatát Giolitti igen helyesen csak abban látta, hogy pártatlanul tekintsen e mozgalomra s megvédje a törvényt és a rendet, valamint abban is, hogy a kormány mint választóbíró szerepeljen a munkások és munkaadók közt ott, hol a felek erre felkérlik. A kamara ezeket a nyilatkozatokat 80 szavazatnyi többséggel helyeslőleg vette tudomásul. Nagy eredmény, ha tekintetbe vesszük, hogy a legvérmesebb kormánypárti újságok is legfőlebb 30 szavazatnyi többségre számítottak. Az országok legnagyobb részének politikájában különben beállt a nyári szélcsend, melyet őszig alig fog valami megzavarni.

Budapest, július 24.

gg-

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Társadalomtudományi Társaság* f. évi május 17-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgya *Zigány Zoltán-nak »A munkás-hitelről«* szóló előadása és ennek megvitatása volt.

Az előadó röviden kifejtvén, hogy a mai gazdasági rend keretében a termelés fázisainak megfelelően a jövedelmek *időszakosak*, a fogyasztás ellenben *folytonos*: ez alapon vázolja, hogy ez időbeli különbségek kiegyenlítése milyen fontos gazdaság-politikai feladat. A hitelnek e rendbeli szerepét fejtegetvén, megállapítja, hogy a mely gazdasági egységben a jövedelmekből készletek gyűlhetnek össze, ott a hitel rendesen csak újabb *termelés* céljaira szükséges; a hol ellenben a jövedelmekből felesleg nem marad, ott a hitelnek *fogyasztási* szerep jut. Lényegére nézve ilyen a *munkás-hitel*.

Ismertetvén a munkás-hitelnek mai állapotát, kimutatja, hogy hitelszervezetünkben minden társadalmi osztály számára vannak többé-kevésbé alkalmas intézményeink: csupán a munkásosztály hitel-szükségleteivel szemben voltunk eddig igen mostohák, a mennyiben a célból csupán postatakarékpénztárakról és zálogházakról gondoskodtunk; vagyis intézményekkel biztosítottuk azt, hogy a munkások összekuporgatott kis tőkékért az ország legkisebb kamatlábját kapják, ellenben tartozásaik után az ország legmagasabb kamatlábját fizessék. Kétségtelen dolog, hogy az anyagilag leggyengébb társadalmi osztályt hitelügyének e mostoha elhagyatottsága a teherbírás határáig nyomja és ez az állapot bizonyára inkább alkalmas arra, hogy egész rétegek életrendjét deklasszinkálja, semhogy az evolúciónak kedvező konjunktúrákat biztosítson. Épen azért előadó a munkás-hitei szervezését nem a munkások osztálykérdésének, hanem az általános társadalmi haladás feltételének tünteti fel.

Kiindulva abból, hogy a munkáshitel rendeltetésére nézve nagyjában *fogyasztási* hitel, biztosítékára nézve pedig *személyi* hitel: kimutatja az előadó, hogy a munkáshitel is csak a tőkeeloszlásnak egyik neme, a mely a fogyasztás szolgálatában álló személyi hitel többi alakzataitól csupán kvantitatív tekintetben különbözik, nevezetesen kisebb ügyletekről, rövidebb lejáratokról, nagyobb kockázatról, illetőleg kisebb biztosítékokról lehet szó. Egy szóval csupa gazdasági fogalmak alkalmazásai kerülhetnek kérdésbe, miért is az összes teendők a *gazdasági* élet szférájába tartoznak és szükségképen ki kell innét zárni a munkásvédelemnek és a charitatív elvnek minden

árnyalatát. Az összes feladatokat a magángazdasági keretekben és pedig szigorúan a *tőkeemegmaradás elve* alapján kell megoldani.

A munkáshitel szükségleteinek megállapítása végett előadó részletezve ismerteti a háztartási budgetre vonatkozó vizsgálatok végeredményeit s ezeket úgy foglalja össze, hogy a munkásosztály *lakás szükséglete* a jövedelemkategóriák szerint átlagosan az összes jövedelemnek 20—21%-át, az *élelmezés* pedig annak 50—75%-át emésztí föl; vagyis ezek a *háztartási igények* az összes jövedelemnek 70—95%-ára rúgnak. Ezek az adatok adják az általánosan jelentkező hiteligények maximális határait.

A legfontosabb részlet az egész kérdésben az, hogy a munkáshitel szervezésének valamely alkalmas módja miféle tényleges *gazdasági* haszonnal járna a munkásosztályra nézve? Előadó felémlítvén egy csomó közegészségügyi és közerkölcsiségi bajnak várható orvoslását, gazdasági szempontból a munkáshitel czélszerű szervezésének két nagyhasznú következményét helyezi kilátásba, nevezetesen azt véli, hogy a munkások nagy tömegeire kiható, eleven tevékenységű hitelszervezet minimumra redukálná a napjainkban annyira nyomasztó *házbéruzsorát* és az *árúuzsorát*.

Adatokkal bizonyítván, hogy a kisebb lakások terület- és köbegységei Európaszerte mindenütt drágábbak, mint a nagyobbak! (pl. Budapesten 1 m² terület bére 58—59%-kal drágább az egy-szobás, mint a háromszobás lakásokban): példákat mond annak kimutatására, hogy ez a nagy különbség nem a *bérlet-ügy* létnek, hanem a kis lakások bérletével rendesen együtt járó *hitel-ügyletnek* a kockázata s így lényegileg rejtett uzsora. — Hasonlóképen köz-tudomású tényekre hivatkozva, fejtegeti az előadó, hogy a háztartási cikkek fogyasztásánál a munkás-osztály a *kicsinyben* és a *hitelben vásárlás* összes hátrányait súlyosan szenved, nevezetesen magasabb árakat fizet, selejtes árut kap, a darabolás és mérlegelés hibáival csalódik s a nem okvetlenül szükséges árú erőszakos elhitelezése által könnyelmű költsékezésre csábul.

Ezek után részletes indokolás előre bocsátásával határozati javaslatot terjeszt elő, hogy a Társadalomtudományi Társaság megfelelő szakosztályi tárgyalások után állapítsa meg, hogy

a) a munkáshitel szervezését szükségesnek és lehetségesnek tartja;

b) úgy törvényhozási, mint közigazgatási támogatással, nemkülönben a nélkül is, magánvállalkozás révén, szorosán magángazdasági alapokon megoldhatónak tartja a munkás-bérházak létesítését s gondoskodni kíván az ily vállalatok jövedelmezőségének részletes kimutatásáról;

c) szükségesnek tartja a munkáshitel ellátására alakítandó, lehetőleg sok és különféle foglalkozású tagból álló hitelszövetkezeteket, a melyek működését a személyes ismeretség alapján és egyforma életrendű tagok között szervezendő egyetemleges felelősségű csoportokra szükséges alapítani;

d) e szövetkezetek üzletkörébe felveendőnek tartja a házbérelőlegek nyújtását, a fogyasztási számlahitel biztosítását és a munkabérfizetés átalakítása céljából szükséges teendőket.

Előadó arra kéri az elnököt, hogy az előadást és a fentebbi határozati javaslatot bocsássa most megvitatás alá s ennek eredményéhez képest utasítsa azt a további teendők ellátása céljából a munkásvédelmi szakosztályhoz. (Éljenzés.)

Pulszky Ágost elnök a teljes ülés nevében köszönetet mond előadónak érdekes előadásaért és hozzájárul az előadó indítványához, hogy az a figyelemreméltó határozati javaslat, melyet most előterjesztett, véleményezés végett a munkásvédelmi szakosztályhoz küldessék át. (Általános helyeslés.)

Elnök ezután távozik; helyét *Hegedűs Lóránt*, a társaság alelnöke foglalja el.

A vita során *Szánté Menyhért* megjegyzi, hogy a felolvasó által felhozott fogyasztó szövetkezeteket csak ott tartaná helyükön valóknak, ahol tömeges és nem sokféle gazdasági szükségletek fedezéséről van szó. Az olyan fogyasztó szövetkezetek, melyek kis szatócsüzleteket folytatnak, semmi tekintetben sem hasznosak magukra az illető tagokra sem, mert a szövetkezet sohasem képes a közvetítést olcsóbban teljesíteni, mint az a kívül álló harmadik személy. Csak balhiedelem, hogy a közvetítést meg lehet takarítani. Szólo szerint a munkásosztályoknak legfőbb érdekük az, hogy pénzük legyen. Ha készpénzért vásárol a munkás és olyan helyen, ahol verseny van, akkor ki nem eresztik a boltból, hacsak meg lehet vele alkudni. A fő az, hogy a munkásnak pénze, illetőleg hitele legyen s mindig előnyösebb, ha száz hitelező helyett egy hitelszövetkezetnek tartozik.

A szövetkezetek alapítására nézve szólo azon a nézeten van, hogy alapítványi és rendes üzletrészeket kellene megkülönböztetni. Az alapítványi üzletrészek semmiféle hitelre nem adnának igényt s csupán arra szolgálnának, hogy a szövetkezet hitelét emeljék. Magát a határozati javaslatot különben szólo is elfogadja. (Élénk helyeslés!)

Dr. Gáspár Izó véleménye szerint tárgytalan a szövetkezeti tagoknak, alapítványi és rendes tagokra való megkülönböztetése már csak abból a szempontból is, mert az 1898: XXIII. t.-cz. szerint lehetetlenség a tagok közt megkülönböztetést tenni.

A munkáshitelre vonatkozólag megjegyzi, hogy nem lehet a munkásnak hitelt adni, mikor a munkás hitelképtelen. Előbb hitelképessé kell tehát tenni a munkásokat, a mi leginkább azzal érhető el, hogy a hitelszövetkezetek kebelén belül egyetemleges és korlátlan felelősségű csoportok alakíttatnak. (Helyeslés.)

Dr. Gratz Gusztáv arra utal, hogy az előadó szerint a munkáshitel kielégítésére alakuló szövetkezeteknek aktív és passzív tagjai volnának. Egészen doctrinair álláspontból nézve ez eltérést jelent a szövetkezeti eszmétől. Azért van ebben úgy szólva némi eretnokség, mert hisz a szövetkezetek rendszeren a feltétlen kölcsönösségre és *önsegélyre* vannak alapítva. Ha most olyan tagokat is veszünk be, akik nem szükségből, hanem akár mert pénzüket akarják fruktifikáltatni, akár más humanitárius célok érdekében teljesítenék befizetéseiket, ezáltal az egész szövetkezet más jelleget öltene. Mindazonáltal, ha magát a kitűzött célt ezzel el lehet érni, erre az elvi kérdésre senki sülyt nem fog fektetni. Az általános

felfogás tekintélyével tehát könnyű volna elbánni, de nem az érvekkel, a melyek a szövetkezeteket mindenütt így hozták létre. A szövetkezeteknél ugyanis a legfontosabb dolog, hogy az egyes tagok közvetlenül ismerjék egymást és a vezetőket is és szükséges, hogy mindenki átérezze a mindenkire egyaránt háruló felelősséget. Azonban vegyes és nagyterjedelmű szövetkezeteknél — és helyesen mondotta az előadó, hogy a szövetkezeteknek nagyoknak kell lenni, hogy annál kisebbek legyenek a kezelési költségek — másképp áll a dolog. A munkások nem ismerik egymást, félni lehet, hogy bizalmatlansággal fognak viseltetni a vezetők iránt is. Igen nehéz az ilyen vegyes szövetkezeteknél ez intézménynek az egyetemleges felelősség elvére való helyezése, már pedig e nélkül sem lehet a szövetkezetet megalapítani.

Szóló a vegyes szövetkezetekkel szemben csak ezen — tán nem elháríthatlan — aggályokat akarta kifejezni: egyébként magát a határozati javaslatot elfogadja. (Helyeslés.)

Szántó Menyhért Gáspár felszólalására reflektálva megjegyzi, hogy az 1898: XXIII. t.-cz. megalkotása óta már alakult egy különböző tagokból álló szövetkezet, t. i. az orsz. hitelszövetkezet. Gratz dr. aggályaira nézve az a véleménye, hogy azokat eloszlatja az előadónak az a javaslata, hogy a nagy terjedelmű szövetkezet keretén belül külön egyetemleges szavatosságú csoportok alakíttassanak. Az egyetemlegesség felvétele társadalmi szükség.

Steiner Samu vendég, örömmel üdvözli az előadó javaslatát s teljesen meg tud nyugodni abban, hogy az azonos életmódú s egymással személyesen is ismerős tagokból szervezett egyetemleges felelősségű csoportok szervezése kizárja a legnagyobb s legvegyesebb szövetkezetekből is azokat a veszélyeket, a melyektől Gratz dr. méltán intette a hallgatóságot.

Zigány Zoltán előadó felvilágosításai után

Hegedűs Lóránt alelnök mindenekelőtt magával a felolvasással foglalkozik. Kiemeli, hogy a háztartási budgetre vonatkozó Engel-féle tabellák nem alkalmazhatók a mi viszonyainkra. Saját számításai alapján tudja, hogy egy 1100 forintos hivatalnok, a kinek két gyermeke van, lakásra legfeljebb 400 frtot költhet; ugyanannak naponként élelemre csak 1 frt jut. Magyarországon nem az a baj, hogy kevés a takarékpénztár, hanem az, hogy kevés a pénz. Németországban vannak éjjeli takarékpénztárak, hová a munkások a fizetési napok estéjén behordhatják filléreiket; nálunk az ilyen kísérletek mindég meghiúsultak.

A mi magukat a szövetkezeteket illeti, azoknak a létesítéséhez — tapasztalatból mondja — nem szükséges csak egyetlen egy ember, aki szolidárisán érez a munkásokkal. Épen az a baj az ilyen szövetkezeteknél, hogy egy-egy rafinált úri ember, ha ért is az üzlethez, azt nem közzgazdasági, hanem magángazdasági érdekből használja ki. Csak egy dolgozni akaró és tudó emberre van szüksége a szövetkezetnek, de ha az nincs, akkor csak kompromitálják a szövetkezeti eszmét.

Ezután az elnök rövid visszapillantást vet a társaság eddigi

múltjára s rámutat Szántó, dr. Hajós és Zigány felolvasására, mint a Társadalomtudományi Társaság eddigi működésének kiemelkedő pontjára. Azzal a felszólítással zárja be az ülést, használják fel a társaság tagjai a vakációt arra, hogy megismerjék Magyarország sajátos, minden más nemzettől különböző, eddig azonban eléggé figyelembe nem vett szociális viszonyait. (Általános élénk helyeslés).

A *Társadalomtudományi Társaság* június 1-én *Pulszky Ágost* elnöklete alatt rendkívüli közgyűlést tartott, a mely *Dr. Gratz Gusztáv* titkár javaslatára elfogadta az alapszabályoknak ama módosításait, a melyek a munkásvédelmi szakosztálynak a társaság kebelében való megalakíthatása céljából mutatkoztak szükségeseeknek. Nevezetesen kimondatott, hogy a közgyűlés egyes fontosabb kérdések behatóbb művelésére szakosztályokat szervezhet, a melyek szabályzatokat a társaság jóváhagyásával maguk állapítják meg, továbbá, hogy az ilyen szakosztályoknak azon tagjai, a kik a társaságnak, különben nem tagjai, a társaság rendkívüli tagjainak fognak tekintetni.

Közvetlenül a *Munkásvédelmi Szakosztály* ugyancsak *Pulszky Ágost* elnöklete alatt megtartotta alakuló közgyűlését. *Dr. Gratz Gusztáv* hosszabb beszédben vázolta a nemzetközi munkásvédelmi egyesület fejlődését és kifejtette, hogy a Társadalomtudományi Társaság különösen hivatva van arra, hogy e munkásvédelmi egyesülés magyarországi szakosztályát megalkossa, mert hisz a Társaság már eddig is egyesíti magában azon elemeknek legnagyobb részét, kik nálunk a munkásvédelmi kérdések iránt érdeklődnek. Már pedig az erők szétforgácsolása mindenütt hibás politika. A Társadalomtudományi Társaságnak még csak ki sem kell egészítenie programját, midőn a munkásvédelmi kérdésekre a jövőben *különös* súlyt akar helyezni, mert hisz e kérdések beható művelése elejétől fogva egyik főfeladatát képezte. A mi a szakosztály céljait illeti, ezek három pontban foglalhatók össze. Elsősorban célja lesz a szakosztályoknak: munkásvédelmi kérdésekben a külfölddel való érintkezést fentartani, a külföldet a szükséges anyag rendelkezésre bocsátásával működésében segíteni és a külföld által nyújtott tanulságoknak hazánkban való értékesítését elmozdítani. Ez utóbbi feladatból önként folyik második célja is, a melynél fogva a szakosztály tudakozó helyül fog szolgálni mindazok részére, kik az országban munkásvédelmi téren működni akarnak. A szakosztály harmadik feladata végül az lesz, hogy munkásvédelmi kérdésekben propagandát fejtessen ki. A szakosztály tudományos célokra alakulván, minden az aktuális politika ízével bíró mozgalomtól távol fogja magát tartani. Miután szóló még a szakosztály tervbe vett szervezetére vonatkozólag is pár felvilágosítással szolgált, a közgyűlés kimondotta a munkásvédelmi szakosztály megalakulását és elfogadta a szónok által előterjesztett szabálytervezetet, a melyből a következőket emeljük ki: A szakosztály *célja* a magyarországi mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi munkások helyzetének javítására törekedni és

mint a törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesületének osztálya a nemzetközi egyesület törekvéseit minden erőből előmozdítani. (A nemzetközi egyesület szabályai szerint a belépés feltételei 50 tag és legalább évi 1000 frank befizetése.) A szakosztálynak tagjai először is a Társadalomtudományi Társaság tagjai, továbbá azok, a kik kötelezik magukat, hogy szakosztály kiadásainak fedezéséhez évi 5 koronával (jogi személyek 10 koronával) hozzájárulnak. A szakosztály ügyeit az igazgatóság, egy ipari és egy mezőgazdasági szaktanács, az elnökség és a közgyűlés intézik. Az igazgatóság áll 30 a közgyűlés által 3 évre választott tagból és legfeljebb 15 cooptált tagból. Az igazgatóság határoz mindazon intézkedések ügyében, a melyek célja a szakosztály törekvéseit előmozdítani. Szerve az elnökség, a melynek tagjai: a Társadalomtudományi Társaság elnöke, mint a szakosztály elnöke; a szaktanácsok elnökei, mint a szakosztály alelnökei, egy főtitkár, egy titkár, a Társadalomtudományi Társaság két alelnöke és titkára, a mennyiben nem különben is tagjai az elnökségnek. A szaktanácsok állanak egy a közgyűlés által választott elnökből, tizenkét-tizenkét az igazgatóság által választott tagból, cooptált tagokból és vidéki levelező tagokból. Feladatuk a szakbavágó mozgalmakat előkészíteni, munkásvédelmi törvények előkészítésénél véleményt mondani s a nemzetközi munkáshivatal által a magyar szakosztályra bízott teendőket elvégezni.

Lukács György főispán örömmel járul hozzá a szakosztály megalakításához, mert a hazai viszonyaink között különös jelentőséggel bíró mezőgazdasági munkások ügyét az alapszabályokban kellőképen kidomborítva és ipari munkások ügyével kellő összhangba hozva látja. *Groszmann Miksa* a munkások nevében fejezi ki hozzájárulását. A munkásvédelmet voltaképpen állami feladatnak tekinti, de a mi viszonyaink között a kérdés társadalmi felkarolásának is jelentőséget tulajdonít.

Pulszky Ágost, Gratz Gusztáv, Mezőfi Vilmos, Krausz Károly, Gerster Miklós, Gáspár József és Micseh Endre felszólalásai után a közgyűlés egyhangúlag a következőképpen ejtette meg a választásokat: Elnök *Pulszky Ágost*, mint a Társaság elnöke. Az ipari munkásvédelem szaktanácsának elnöke: *Szterényi József*, a mezőgazdasági *Bartóky József*, főtitkár *Szántó Menyhért*, titkár *Somló Bódog*; az igazgatóság tagjai: Bedő Albert, Bokányi Dezső, Emmer Kornél, Fábry Sándor, Gaál Jenő, Gelléri Mór, Dr. Goldner Adolf, Hegyeshalmy Lajos, Komjáthy Béla, Kristóffy József, Lukács György, Matlekovits Sándor, Mezei Mór, Micseh Endre, ifj. Návay Lajos, Neuschloss Marczel, Schulpe György, Tallián Béla, Teleki Sándor gróf, Thék Endre, Veigelsberg Hugó, Vészi József, Wolfner Tivadar és Zigány Zoltán.

A szaktanácsok megalakítása az alapszabályok értelmében az igazgatóságnak lesz feladata.